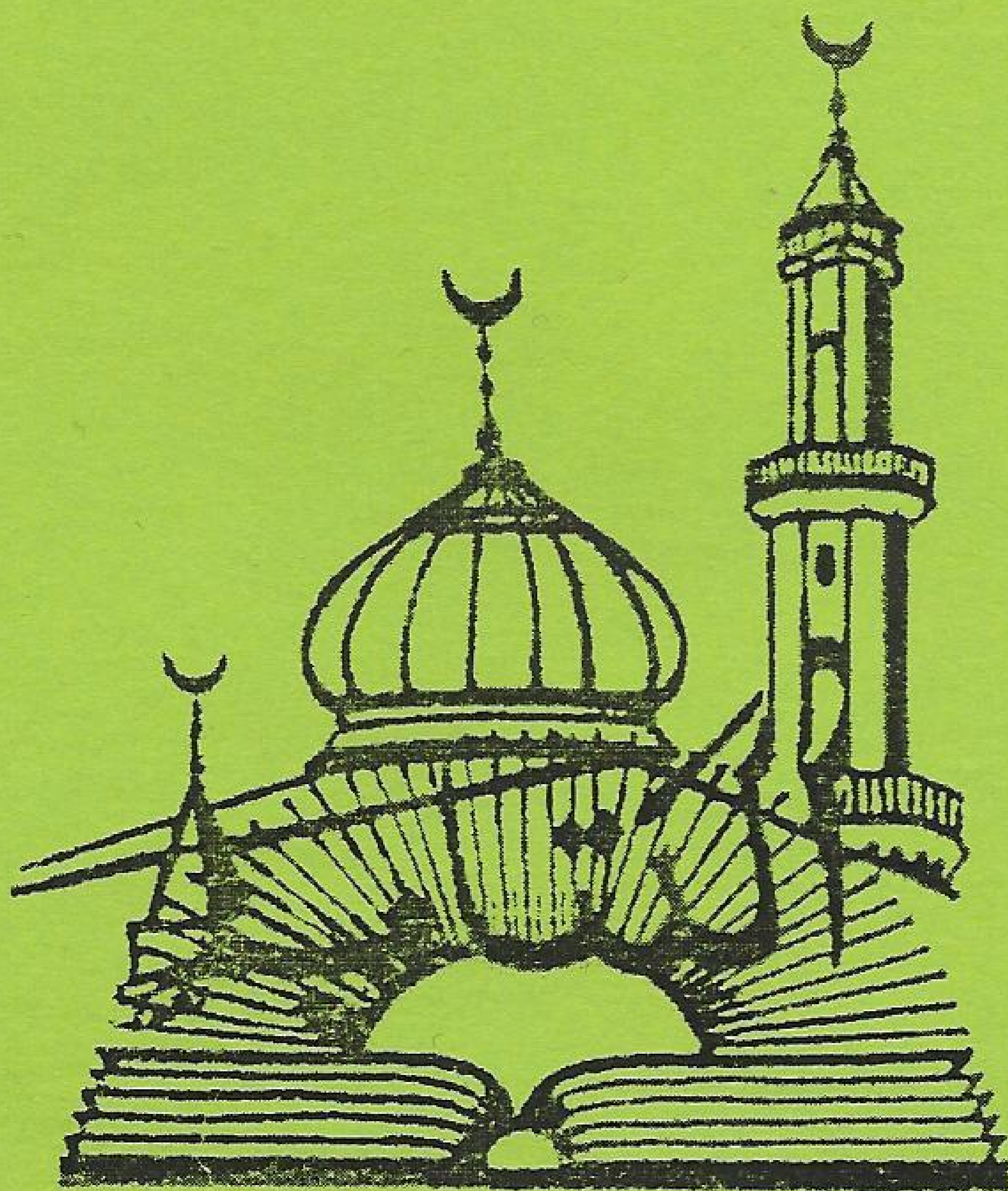

БАЙРАМ

Квартальнік Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь і Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль - Кітаб"

1999 ВЫПУСК 3

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

ВЫПУСК № 3(35)

КВАРТАЛЬНІК
МУСУЛЬМАНСКАГА
РЭЛІГІЙНАГА АБ'ЯДНАННЯ
Ў РЭСПУЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ
І БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ
ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ"

Мінск
1999

БАЙРАМ. ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ. / Квартальнік Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб" і Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь, вып. № 3 (35) – Мн., 1999, – 84 стар.

Квартальнік "Байрам" – друкаванае выданне Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб". Выходзіць з 1991 года. У ім абмяшчаецца інфармацыя аб жыцці і дзейнасці мусульманскіх абшчын на Беларусі, аб асновах Іслама і правах мусульман, гісторыі беларускіх татар і важнейшых падзеях у мусульманскіх краінах. Выходзіць чатыры разы на год. Разлічана на мусульман Беларусі, навукоўцаў, усіх, хто цікавіцца гісторыяй, культурай, мусульманскай рэлігіяй беларускіх татар.

Адказны за выпуск **Ібрагім Канапацкі**
Рэдактары **Ісмаіл Александровіч, Разалія Александровіч, Яўген Гучок, Ібрагім Канапацкі, Дзмітры Чымбаевіч, Таццяна Якубоўская**
Набор **Дзмітры Чымбаевіч**

بسم الله الرّحمن الرّحيم

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

Дарагія браты-мусульмане і сёстры-мусульманкі!
Ассаляму алейкум уа рахматул-лагі уа баракятугу!
Мір вам, міласць Аллага і Яго благаслаўленне!

Прайшоў трэці квартал года, які быў насычаны даволі значнымі падзеямі ў нашым жыцці. Мы лічым, што гэтыя падзеі адбываліся ў русле нашага адраджэнцкага руху і былі скіраваны на павышэнне нацыянальнай свядомасці нашай супольнасці, на прыцягненне да руху новых свежых сіл і ўмацаванне нашай еднасці.

У гэтым сэнсе важную ролю адыгрываюць праводзімыя штогод з'езды на мізарах, якія адбыліся, адпаведна з планам, у Клецку (28.06), Ашмянах – Ластаі (24-07), Докшыцах (31.07), Мядзелу (21.08). У час зъездаў мусульмане памінаюць сваіх продкаў, упарадкоўваюць іх магілы, абменьваюцца поглядамі на стан рэчаў у сваіх абшчынах і ў цэлым у Абія адбыі, выказваюць свае меркаванні на будучае ў справе адраджэння нацыі і рэлігіі. Такія сустрэчы дапамагаюць улічваць думкі і прапановы абшчын у дзейнасці муфтэята і ўсяго Абіх магілы. Добры след пакінулі і праведзеныя ў канцы ліпеня V міжнародная ісламская канферэнцыя ў Мінску і VI дзіцячы летні ісламскі лагер *(другая палова жніўня)*, якія адбыліся, трэба з удзячнасцю гэта адзначыць, дзякуючы матэрыяльнай дапамозе мусульманаў Лівіі.

Сабраныя каля 100 дзяцей з многіх абшчын Беларусі ў час інтэнсіўнай вучобы пазнаёміліся з асновамі Ісламa, атрымалі пачатковыя веды і практычныя навыкі ў выкананні штодзённых набажэнстваў. Цяпер трэба, каб бацькі дзяцей дапамаглі ім замацаваць атрыманыя веды і практыку выканання намазаў і, калі дапаможа Аллаг, садзейнічалі ім ва ўдзеле ў наступным, VII дзіцячым лагеры,

якi плануецца правесці з сярэдзіны ліпеня да сярэдзіны жніўня будучага 2000 г.

Значнай падзеяй III квартала можна лічыць пачатак заняткаў у нашых нядзельных школах. У гэтым плане ў нас ёсць праблемы – недахоп настаўнікаў, адсутнасць памяшканняў, належнага абсталявання, падручнікаў, але, калі ў абшчынах сур'ёзна ўлічваюць значэнне вучобы для нашага адраджэння, то там справы вырашаюцца на карысць вучобы, на карысць будучага нашага маладога пакалення.

У бягучым годзе да заняткаў у Турцыі, пры дапамозе Пасольства гэтай краіны, далучыліся яшчэ два нашыя студэнты – адзін з Гродна (Кадыраў), другі з Іўя (С. Радкевіч). Такім чынам, ужо шэсць чалавек па накіраванні муфтэята і па дамоўленасці з адпаведнымі органамі краін Турцыі, Судана і Лівіі вучацца за межамі Беларусі. Ёсць магчымасць павялічыць гэтую колькасць *(у Лівіі, Егіпце, Іраку)*, але для гэтага трэба падабраць адпаведных кандыдатаў.

Як бачым, працэс адраджэння ідзе даволі марудна, маленькімі крокамі, з перашкодамі, але ўсё ж зрухі наперад ёсць, і гэта абнадзейвае, дае новыя сілы і ўпэўненасць у справядлівасці нашай дзейнасці.

Няхай жа дапаможа Вялікі Аллаг усім нам у вялікай і вельмі няпростай справе нашага адраджэння!

Ассаляму алейкум уа рахматул-лагі уа баракятугу!

Выкарыстоўвайце наш квартальнік як сваю трыбуну, пішыце аб сваіх прапановах і навінах на адрас: 220131, г.Мінск, паштовая скрынка 131, рэдакцыя часопісаквартальніка "Байрам".

Рэдакцыя

КУР'АН

Сура дванаццатая — Йусуф

(працяг, пачатаг глядзі ў другім нумары)

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

55 (55). Ён сказаў: "Пастаў мяне над скарбніцамі зямлі: бо я хаваленік, мудры".

56 (56). І так зацвердзілі Мы Йусуфа на зямлі, каб ён пасяліўся там, дзе пажадае. Мы ахопліваем Сваёй міласэрнасцю, каго пажадаем, і не нішчым узнагароды дабрадзеяў.

57 (57). Узнагароды ж у будучым жыцці – лепшыя для тых, што ўверавалі і былі богабаязнымі.

58 (58). І прыйшлі браты Йусуфа і ўвайшлі да яго, і пазнаў ён іх, а яны яго не пазнавалі.

59 (59). Калі ж ён сабраў ім рыштунак, сказаў: "Прывядзіце мне брата вашага ад бацькі. Хіба вы не бачыце, што я цалкам даю меру і я – лепшы з тых, хто дае прытулак.

60 (60). А калі вы не здолееце прывесці яго да мяне, то няма меры для вас у мяне і не набліжайцеся да мяне".

61 (61). Яны сказалі: "Мы адцягнем бацьку ад яго, і мы, зразумела, так зробім".

62 (62). І сказаў ён сваім слугам: "Пакладзіце тавар іх у іхнія цюкі, – можа быць, яны даведаюцца, калі вернуцца да сваей сям'і, мажліва, яны вернуцца!"

63 (63). І калі яны вярнуліся да бацькі, то сказалі: "О бацька наш! Адмоўлена нам у меры. Пашлі з намі нашага брата, тады мы атрымаем меру. Сапраўды, мы будзем яго ахоўваць!"

64 (64). Ён сказаў: "Хіба я магу даверыць яго вам так, як даверыў вам яго брата раней. Аллаг – лепшы чым ахоўнік; Ён – найміласцівейшы з міласцівых!"

65 (65). А калі яны адкрылі свой набытак, то знайшлі, што іх тавар вернуты ім, і сказалі: "О бацька наш, чаго нам жадаць! Вось тавар нам наш вернуты; мы пракормім сваю сям'ю і захаваем нашага брата і дабавім на меру вярблюда. Гэта – мера лёгкая".

66 (66). Сказаў ён: "Не пашлю я яго з вамі, пакуль вы не дасцё мне клятвы Аллагам, што прыведзіцё яго да мяне, хіба што-небудзь з вамі здарыцца". І калі яны далі яму клятву, ён сказаў: "Аллаг – паручыцель за тое, што мы кажам!"

67 (67). І сказаў ён: "О сыны мае! Не ўваходзьце аднымі варотамі, а ўваходзьце рознымі варотамі. Ні ў чым я не магу выратаваць вас ад Аллага. Уладаналежыць толькі Аллагу: на Яго я спадзяюся, і няхай на Яго спадзяюцца тыя, што спадзяюцца".

68 (68). І калі яны ўвайшлі там, дзе загадаў ім бацька іх, гэта не пазбавіла іх ад Аллага ні ў чым, а толькі *(задаволіла)* жаданне ў душы Йакуба, якое ён выканаў, – бо ён валодаў ведамі таму, што Мы яго навучылі, але большая частка людзей не ведае.

قَالَ يَٰقَوْمِ أَرَءَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَءَاتَىٰنِي مِنْهُ رَحْمَةً
فَمَن يَنصُرُنِي مِنَ ٱللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُۥ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ (62)
وَيَٰقَوْمِ هَٰذِهِۦ نَاقَةُ ٱللَّهِ لَكُمْ ءَايَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِيٓ أَرْضِ ٱللَّهِ
وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ (63) فَعَقَرُوهَا
فَقَالَ تَمَتَّعُواْ فِي دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (64)
فَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَٰلِحًا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا
وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ ٱلْقَوِيُّ ٱلْعَزِيزُ (65)
وَأَخَذَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَٰرِهِمْ
جَٰثِمِينَ (66) كَأَن لَّمْ يَغْنَوْاْ فِيهَآ أَلَآ إِنَّ ثَمُودَاْ كَفَرُواْ رَبَّهُمْ
أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ (67) وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ
قَالُواْ سَلَٰمًا قَالَ سَلَٰمٌ فَمَا لَبِثَ أَن جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ (68)
فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ
مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُواْ لَا تَخَفْ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمِ
لُوطٍ (69) وَٱمْرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَٰهَا
بِإِسْحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ (70)

69 (69). І калі яны ўвайшлі да Йусуфа, ён прыняў у сябе свайго брата; ён сказаў: "Вось я брат твой: не бядуй аб тым, што яны рабілі".

70 (70). І калі ён сабраў ім рыштунак, то паклаў келіх у ношы свайго брата, а потым абвясціў вяшчальнік: "О, караван! Вы ж зладзеі!"

71 (71). Яны сказалі, калі тыя падышлі да іх: "Што вы шукаеце?"

72 (72). Тыя сказалі: "Мы шукаем келіх цара; таму, хто прынясе яго, – груз вярблюда. А я за гэта адказваю".

73 (73). Яны сказалі: "Клянемся Богам! Вы ж ведаеце, што мы не прышлі распаўсюджваць паганства на зямлі, і мы не зладзеі".

74 (74). Яны сказалі: "А якая адплата за тое, калі вы ілгуны?"

75 (75). Яны сказалі: "Пакаранне таго, у каго знойдзецца ў паклажы, ён сам – адплата; так мы караем несправядлівых!"

76 (76). І пачаў ён з іх ёмішчаў перш за ёмішча яго брата, а потым дастаў гэта з ёмішча яго брата. Так ўхітрыліся Мы для Йусуфа. Ён не мог бы ўзяць яго брата па закону цара, калі б не пажадаў Аллаг. Мы ўзвышаем ступені таго, каго пажадаем: бо вышэй кожнага ўладальніка ведаў ёсць той, хто ведае!

77 (77). Яны сказалі: "Калі ўкраў ён, то ўкраў ужо яго брат раней". Схаваў гэта Йусуф у душы і не выказваў ім. Ён сказаў: "Кепскія вы па месту, і Аллаг лепш ведае, што вы распісваеце!"

78 (78). Яны сказалі: "О вяльможа! У яго бацька глыбокі стары, вазьмі аднаго з нас замест яго. Мы бачым, што ты з дабрадзеяў".

79 (79). Ён сказаў: "Барані Божа ўзяць нам каго-небудзь замест таго, у каго мы знайшлі наш тавар. Мы б тады былі несправядлівымі".

80 (80). І калі яны страцілі надзею ў ім, то засталіся на самоце параіцца. Сказаў іх старэйшы: "Хіба вы не ведаеце, што бацька ваш узяў з вас клятву перад Аллагам? І раней вы абыйшліся несправядліва з Йусуфам. Не пакіну я гэтую зямлю, пакуль не дазволіць мне бацька або не вырашыць для мяне Аллаг. Ён – лепшы з тых, што вырашаюць.

81 (81). Вяртайцеся да вашага бацькі і скажыце яму: "О бацька наш, дык жа сын твой украў; мы сведчым толькі тое, што ведаем; мы не захоўваем схаванага.

82 (82). Спытай селішча, дзе мы былі, і караван, у якім ішлі; бо мы кажам праўду".

83 (83). Ён сказаў: "Так, вашыя душы ўпрыгожылі вам справу. Але – цярплівасць вельмі добра, – мажліва, Аллаг збірае мне іх усіх. Сапраўды, Ён – ведаючы, мудры!"

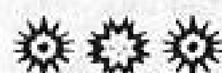
84 (84). І адвярнуўся ён ад іх і сказаў: "О, гора мне па Йусуфу!" І пабялелі яго вочы ад гора, і ён стрымліваў жалобу.

85 (85). Сказалі яны: "Клянёмся Аллагам, не пакінеш ты ўзгадваць Йусуфа, пакуль не зробішся нядужым або апынешся сярод палеглых!"

86 (86). Ён сказаў: "Я скарджуся на сваё гора і жалобу Аллагу, бо я ведаю ад Аллага тое, чаго вы не ведаеце!

87 (87). О сыны мае! Ідзіце і даведайцеся пра Йусуфа і брата яго і не адчайвацеся ў заспакаенні Божым. Сапраўды, адчайваюцца ў заспакаенні Аллага толькі людзі няверуючыя!"

Пераклад **Ібрагіма Канапацкага**

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!
Хвала Аллагу, Уладару сусветаў!
Малітвы нашыя і благаслаўленне апошняму Прароку і Пасланніку Мухаммаду, яго сям'і, прыхільнікам і ўсім яго паслядоўнікам да Суднага Дня!

Вельміпаважанаму Ісмаілу Александровічу,
сыну Айшы і Мустафы, брату Адама, Хасяня і Якуба,
мужу Леанілы, бацьку Тамары і Галіны,
дзеду Веры, Андрэя і Івана,
старшыні Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання
ў Рэспубліцы Беларусь,
першаму муфтэю мусульман Беларусі.

Дарагі ІСМАІЛ МУСТАФАВІЧ!

У дзень Вашага юбілею дазвольце ўсім нам павіншаваць Вас, выказаць Вам нашу вялікую павагу і самыя шчырыя пажаданні.

Вы былі адным з першых сярод тых свядомых мусульман, хто яшчэ напрыканцы 80-х гадоў адыходзячага стагоддзя ўзначалілі рух нацыянальнага і рэлігійнага адраджэння беларускіх татар. Дзякуючы Вашай самаахвярнай працы ў 1994 г. было створана Мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне ў Рэспубліцы Беларусь. На I з'ездзе Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання Вы былі абраны старшынёй – муфтэем мусульман Беларусі.

Вамі пройдзены доўгі і слаўны шлях, які вымяраецца Вашай адданай працай на карысць краіны, Вашай няспыннай вучобай і самаўдасканаленнем, Вашымі добрымі справамі дзеля ўсіх людзей і кожнага чалавека асобна.

У 1953 г., пасля заканчэння будаўнічага факультэта Беларускага палітэхнічнага інстытута Вы працавалі майстрам на новабудоўлі ў Магнітагорску, старшым прарабам і галоўным інжынерам будаўнічага упраўлення на цаліне *(1954–1956)*, вучыліся ў аспірантуры *(1957–1961)*, прайшлі ўсе прыступкі ад старшага інжынера і да галоўнага інжынера трэста "Аргтэхбуд" у Мінску. Але нам здаецца тое, што ўжо зроблена Вамі, мела адну, але высакародную мэту – увесь свой розум, вопыт, здароўе і душу аддаць справе свайго народа, яскравым носьбітам лепшых рыс якога Вы з'яўляецеся. Таму ў першы дзень выхаду на заслужаны адпачынак Вы з новымі сіламі прыняліся за нашу супольную справу, якой аддаеце ўсяго сябе.

Вы дастойны прадстаўнік свайго роду, сваіх бацькоў – Вы нарадзіліся 18 ліпеня 1929 г. у старажытным Клецку, у сям'і слаўных мусульман Мустафы Юсуфавіча і Айшы Аліеўны і сталі іх трэцім сынам. Да 1939 г. у Клецку жылі 226 татар-мусульман, была мячэць. У 1939 г. джаміят горада абраў вашага бацьку клецкім імамам. Польскія ўлады дазвалялі татарам свабодна выконваць мусульманскія абрады. Улады нават планавалі заработную плату мусульманскім святарам, якія раз на тыдзень у школе праводзілі ўрокі сярод дзяцей.

Асновы Іслама Вы засвоілі яшчэ да таго, як пайшлі ў школу. Натуральна, што ў асобе бацькі-імама Вы і Вашыя браты знайшлі вопытнага духоўніка-настаўніка. Ваш старэйшы брат – Адам Мустафавіч Александровіч сёння з'яўляецца імамам абшчыны беларускіх, літоўскіх і польскіх татар у Нью-Ёрку *(ЗША)*.

Але ў 1953 г. пад націскам савецкай улады Ваш бацька вымушаны быў афіцыйна спыніць выкананне абавязкаў імама, а гэта ў сваю чаргу прывяло да таго, што яго сыны Хасень, Ісмаіл і Якуб перасталі падвяргацца праследу з боку ўлад як "сыны мулы", атрымалі вышэйшую адукацыю. Ваш старэйшы брат Хасень Мустафавіч атрымаў вучоную ступень доктара хімічных навук, а меншы брат Якуб Мустафавіч – доктара эканамічных навук.

Прыклад бацькоў і братоў спрыяў і Вашаму росту.

Вы адукаваны і валодаеце жыццёвай мудрасцю.

Вы працалюбівы – усё жыццё здабывалі свой хлеб адданай працай.

Вы памяркоўны і талерантны.

Вы сціплы – згодна з добрай мусульманская традыцыяй Вы ніколі не рэкламуеце сябе і свае добрыя справы, пра якія мы ўсе ведаем, а таксама аб якіх нават і не здагадваемся.

Вы ўважлівы – Вы памятаеце аб усіх нас, дазвольце ж і нам выказаць сваю павагу Вам, любоў і пажадаць доўгіх гадоў жыцця.

Дай Аллаг Вам моцнага здароўя і плённай працы на карысць адраджэння Ісламу ў Рэспубліцы Беларусь.

Мір Вам, міласць Аллага Усявышняга і Яго благаславенне!

Муфтэят Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь
Праўленне Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб"
Рэспубліканскі дабрачынны фонд "Замзам"
Мусульманская абшчына г. Мінска
Мінск, Беларусь 18 ліпеня 1999 г.

Дарагі, шаноўны і глыбокапаважаны Ісмаіл Мустафавіч!

Рэдактарская група квартальніка "Байрам" далучаецца да віншавання Вас з нагоды слаўнага юбілею і зычыць Вам моцнага здароўя, шчаслівых здзяйсненняў у Вашых планах і надзеях, вялікага плёну ў Вашай высакароднай і адданай працы дзеля адраджэння татарскай культуры і Ісламу на Беларусі. Мір Вам, міласць Аллага Усявышняга і Яго благаславенне!

НЕВЯДОМЫ ЛЁС ВАРШАЎСКАГА ІМАМА

ДАКУМЕНТЫ І МАТЭРЫЯЛЫ

(Працяг. Пачатак гл.: "Байрам" №№3, 4/1996 г. і №№ 1, 3, 4/1997 г., №№1, 2, 3, 4/1998 г., № 1,2/1999 г.).
(лл. 183-228).

ПРОДОЛЖЕНИЕ СОБСТВЕННОРУЧНЫХ ПОКАЗАНИЙ ОБВИНЯЕМОГО АЛЕЯ САМУИЛОВИЧА ВОРОНОВИЧА ОТ 25 ФЕВРАЛЯ 1941 Г.

В своих показаниях от 11–13 февраля 1941 г. говорил я о реорганизации "Прометеуша" и "Восточного института", о слиянии их в одну организацию под названием "Восточный институт", выходе профессора Ольгерда ГУРКИ из "Института". Было это весной 1939 г., "Всхуд" о народах тюркского происхождения, распространённых на территории СССР. Был это мой второй непосредственный контакт с Бончковским. Об этом факте уже писал раньше. В мае или начале июня ко мне обратился представитель польского радио с предложением передачи по радио богослужения. Просил меня указать, какую часть богослужения следует передать на диски радио. По моему предложению передана была часть хутбы – проповеди, в которой упоминается президент Польши Игнацы Мостицкий о части арабского текста молитвы за всех мусульман, что и было передано на диски, потом же на следующий день польское радио подало часть богослужения на целую Польшу в отделе хроники недели. В конце 1938 г. или в начале 1939 г. я был приглашён профессором Ольгердом Гурка присутствовать на организационном собрании польско-египетского общества, имеющего целью сближение двух стран: Польши и Египта. Организационное собрание произошло в доме Пшездецких. Присутствовали на нём Пшездецкий, посол Египта, два сотрудника Посольства, профессор Ольгерд Гурка, Абдуль-Гамид Хурамович, представитель Министерства иностранных дел, жена бывшего посла в Каире Ярошевича и я. Собрание закончилось подписанием протокола, выборами управления общества *(я не вошёл)* и раздачей Устава, а также собиранием от присутствующих по 12 злотых членских взносов. На этом собрании я молчал, присутствовал же на нём как представитель мусульманской общественности. Эти факты, а также иные, раньше мною указанные, говорят о той роли, какую должен был я играть в Варшаве. Но ведь в Варшаве я пробыл духовным 2,5 года, из которых около года не принимал участия, т.е. не посещал, как показывал раньше, Посольств Египта, Ирана и Турции, имел до 1938 г. довольно свободную связь с группами эмигрантов, тем самым не успел достаточно вой-

ти в ту сложную работу, какую вело польское правительство в отношении к польским татарам, и иным татарам в частности.

Вполне осознаю, что всё показанное мной обвиняет меня и сводилось к борьбе с СССР.

Припоминаю ещё некоторые детали назначения меня "помощничим духовным" для службы религиозной среди мусульман, служащих в польской армии. Как духовный г. Варшавы, я сложил присягу на руки старосты "сьрудместя" *(центральной части)* г. Варшавы. Присяга была в конце 1937 г., т.е. почт через год после избрания меня муллой и после неоднократной проверки моей благонадёжности разными лицами, приходивышими ко мне под разными предлогами на квартиру: для принятия Ислама, развода, венца. В каждом случае должен был я давать ответы, согласные законам, установленным для быв. королевства, т.е. кодекса Наполеона, который в Варшаве обязывал духовных иудейского и мусульманского вероисповеданий, не имеющих по кодексу Наполеона права принимать в ислам, разводить венчавшихся в церкви или костёле, а также не могущих венчать лиц других вероисповеданий, т.е. христианки с мусульманином и христианина с мусульманкой. После присяги по формуле, установленной Уставом в 1936 г. и 1937 г., мог я выступать официально, и этим именно объясняется факт, что только начиная с 1938 г. начал бывать в Посольствах Ирана, Египта и Турции. В эти Посольства ввёл меня Абдуль-Гамид Хурамович, а потом я уже получал приглашения. После присяги можно уже было начать старания о назначении меня "помощничим духовным" для войска. Первые шаги в этом направлении сделал Муфтият, лично муфтий в Министерстве вероисповеданий и народного просвещения, но как оказалось потом, в этом деле были причастны Министерство иностранных дел в лице КОВЕЛЯНСКОГО – начальника Восточного отделения того же Министерства иностранных дел, которые в начале 1938 г. направили меня в бюро некатолических вероисповеданий Министерства военных дел. Бюро взяло у меня документы и автобиографию, и 1 мая 1938 г. был подписан со мной договор, по которому я за зарплату 30 злотых в месяц должен был один раз в месяц ездить в Эскадрон кавалерии Татарской для богослужения, а также принимать от новых солдат-татар Эскадрона присягу в Новой Вилейке, около Вильно, что я делал вплоть до июля 1939 г. В Эскадроне татар было немного. Набор с одного года равнялся 26 солдатам, служба в Польше в кавалерии продолжалась 2 года, тем самым солдат было 50 человек. Эскадрон был организован, как я узнал раньше, в 1937 г., и организация его всецело относится к братьям Кричинским и Ахматовичам. Организация Эскадрона ставила татар Польши в тяжёлое положение службы в кавалерии, считающейся тяжёлой по сравнению со службой в пехоте.

Воронович

Собственноручные показания обвиняемого Алея Самуиловича Вороновича от дня 26 февраля 1941 г.

Организация эскадрона вызвала на съезде татар в начале 1938 г. большой спор между Ольгердом Кричинским и майором Яковичем-Чаинским. Во всяком случае служба только в кавалерии должна была плохо отозваться на татарах, происходящих в большинстве из бедных семей и приходящих в армию слабыми физически.

Существование в Польше небольшой группы татар в 6000 с лишним человек, которые имели муфтия, татарский эскадрон, выдавали три журнала, составляли отдел "Стрельца", проектировали в Варшаве постройку мечети на сумму 600 тысяч злотых, а также принадлежали к объединению культурно-просветительному "Коло молодёжи", для каждого человека казалось чем-то огромным и даже невозможным. Поэтому встаёт вопрос: кому это было нужно, в каких целях и как в действительности представлялись все эти организации?

Польское правительство для своей внутренней и внешней политики требовало именно такого положения вещей у польских татар. Оно просто само было заинтересовано во всём этом, тогда как татары, живущие в посёлках, мечтали о лучшей материальной жизни и стремились найти какой-либо выход, хотя бы в эмиграции в Турцию.

Муфтий 6000 человек в Польше был ничем или просто духовным, руководящим группой "верных", за границей же муфтий Польши являлся кем-то большим, авторитетным – поэтому посылает его польское правительство в страны с мусульманским населением, где он ведёт пропаганду для Польши. Татарский эскадрон для татар в Польше – это наказание, это тяжёлая служба в кавалерии 25-27 человек каждого года за "честь" носить на воротнике знак полумесяца со звездой, но для заграницы факт, что татары в Польше имеют свой собственный эскадрон – это для Польши доказательство, что она толераицийная, что она опекунша мусульман, защитница интересов Востока, "угнетённых народов". Для содержания муфтиата и духовных мусульманских Польша выдавала 57 тысяч злотых, т.е. почти 10 злотых на одну душу татарскую, что в сравнении с католиками, которые получали по 6 злотых на душу, или евреями, получавшими ещё меньше, говорит, что в этом был прежде всего интерес Польши, а не татарского населения. Польские татары выдавали три журнала о шумных названиях, но все эти журналы получали субсидии: "Рочник татарски" из "Финдуша культуры народовэй", "Пшегленд Ислямски" из Министерства иностранных дел, "Жите татарске" имело помощь Министерства вероисповеданий и просвещения. Что давали эти журналы самим тата-

рам, живущим в посёлках? Ничего, кроме пустых для них названий, дат, так как содержание их не отвечало потребностям деревни, а устремлено было к иным целям, укрепляющим миссию Польши по отношению к народам Востока, в частности татарам. Журналы эти говорили, что татары в Польше являются культурными, образованными, стремятся к связи с мусульманским Востоком, татарами. В самой же сути вещей посёлки этих журналов не читали, не понимали, так как дух и направление этих журналов было чуждо им. Единственно "Жите татарске" могло их интересовать, да и то не всегда. Журналы эти назывались периодическими, но выходили в периоды очень неопределённые, зависящие от субсидий польского правительства. Одно только "Жите татарске", начиная с 1934 г., выходило ежемесячно, регулярно и почти покрывалось деньгами пренумераты. "Рочник татарский" вышел три раза: в 1931 или 1932, 1935 и 1939 гг., "Пшегленд исламски" должен был выдаваться 4 раза в год, но иногда, начиная с 1930 г., выходил только один номер. Но журналы фигурировали в статистике, а это и нужно было для пропаганды Польши, для крика, что татарам в Польше прекрасно живётся.

Как указывал, фактически существовал только один отдел татарского "Стрельца" в Новогрудке, но о "Стрельце" татарском за границей говорилось в три голоса и получалось, что мусульмане в Польше прекрасно организованы, имеют общество военной подготовки.

Проект мечети в Варшаве шёл параллельно мыслям и стремлениям Министерства иностранных дел. Мусульман в Варшаве было то всего 250 с лишним душ, из которых молиться хотело и умело, и то в праздники годовые, 60–70 человек, и для них нужна была мечеть в 600 тысяч злотых с 4 минаретами, фонтанами во дворе, парком и т.п. подобными планами, которые стоили 20 тысяч, абратых на протяжении 10 лет существования комитета по постройке мечети от 1928 г. План постройки мечети в Варшаве был известен на всём мусульманском Востоке. Возвания о жертве на мечеть в Варшаве были напечатаны на языках польском, французском, арабском и турецком и рассылались везде и всюду, но жертвований на мечеть не было. Само же польское правительство было заинтересовано не постройкой мечети, а только шумом о постройке мечети. Что это было так, говорят факты: Аян Васиов в Вильне и Асфандияр Фазлеев в Варшаве давали по 25 тысяч злотых каждый в 1938 г., но под условием, что поставится мечеть не в месте проектированном магистратом г.Варшавы, а на старом мусульманском кладбище *(ул. Млынарская в Варшаве)* и в размерах скромных, соответствующих потребностям мусульман г.Варшавы, на что не соглашались члены комитета по постройке мечети: Хурамович, Полторжицкий, Гурка, связанные с Министерством иностранных дел.

Культурно-просветительное объединение татар Польши должно было существовать в каждом посёлке, фактически же существовало в Вильне, Слониме, Новогрудке, Варшаве, т.е. там, где были люди, делающие политику. Центральный Совет этого объединения должен был существовать, переизбираясь по Уставу каждый год, переизбирался же только два раза: в 1928 и 1938 гг. Говорит это о том, что объединение не жило активной жизнью в посёлках, что Центральный Совет почти в постоянном составе руководил не внутри татар, а представлял татар перед властями и мусульманами иных стран, т.е., что председатель Центрального Совета Переменко Лев или Ольгерд Кричинский делали дела, нужные только им и группе милых людей, которыми они же руководили.

"Кола молодёжи", как указал раньше, также не везде существовали. Правда, Коло молодёжи под руководством Эдиге Шинкевича творилось, но не достигло в своих результатах каких-либо определённых целей.

Из указанного становится ясным, что всё это нужно было для польского правительства, которое пользовалось польскими татарами, как плацдармом своих планов в борьбе с СССР. Нужно это было и для тех польских татар, которые политикой Польши интересовались и для которых факт, что они руководят данными организациями – учреждениями, журналами, мог дать или давал какую-либо реальную пользу или почёт, существование или возможность представлять.

Массе татарской, простой и доверчивой говорилось, что польское правительство хорошо относится к татарам за их честность и трудолюбие, верность и справедливость, что Польша платит долг татарам за их службу в историческом прошлом, в действительности же понималось, что если не будешь хвалить Польшу, что если не будешь делать того, что тебе прикажут,– польские татары найдутся в безвыходном положении и погибнут, так как эти 6000 человек – только остатки тех татар, которые когда-то в гораздо большем числе жили на этих землях. Масса вводилась в обман, что было преступлением. Тёмный кожевенник-татарин сидел без работы и хлеба, малоземельный татарин прозябал, а должен был слушать сказки, фальш, легенды о себе и своём будущем.

Мусульманско-татарские эмигрантские группировки нашли в Польше определённое место. Для сближения с ними польское правительство пользовалось польскими татарами, руководимыми группой татар. С этой целью Варшава была сделана центром эмигрантских группировок Идель-Урала, Крыма, Азербайджана, Сев. Кавказа. Особенное население получил этот факт, начиная 1936–1937 гг., когда в Варшаву прибывали в 1937 и 1938 гг., как показывал раньше, представители эмигрантских групп с разных сторон: Германии,

Финляндии, Турции, Румынии. Всё это отвечало проектам "Прометеуша", который считал, что народы, входящие в состав СССР, как татары Идель-Урала, Крыма, Сев. Кавказа, Азербайджана, Грузии и Украины должны будут с помощью Польши осуществить свои планы, т.е. оторваться от СССР и под руководством Польши создать ряд государств, подчинённых внешней политике "Моцарствовэй Польши от Балтийского до Чёрного морэй". Польская государственность строилась на проекте объединения под эгидой Польши целого ряда мелких государств на территориях, оторванных от СССР. Польша, как таковая, могла иметь только одного сильного соседа: или Германию, или СССР. В то время Польша с Германией воевать не собиралась, поэтому все свои политические намерения о захвате чужих территорий устремила на Восток, т.е. СССР. Польша хотела сыграть роль "освободительницы народов", о которой польские деятели мечтали со времён разбора Польши, и поэтому свои алчные аппетиты устремила на малые народы, населяющие СССР, а лежащие в полосе, прилегающей к Чёрному морю. Польша, которая становилась фашистской, не могла мириться с положением вещей на её восточных границах. Аппетиты Польши росли и Польша начала заботиться о татарах у себя. От 1918 до 1939 гг. Польша выступает как симпатия Турции, для своего авторитета на мусульманском Востоке, поэтому готовит польских татар к будущей их миссии моста между Польшей и мусульманским Востоком.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
ОБВИНЯЕМОГО ВОРОНОВИЧА АЛИ САМУИЛОВИЧА ОТ 3 МАРТА 1941 Г. ДОПРОС НАЧАТ В 21 ЧАС 30 МИНУТ.

Вопрос: Когда и где вошли в состав контрреволюционных мусульманских организаций?

Ответ: В конце 1937 г. в г.Варшаве.

Вопрос: Кем вы были вовлечены?

Ответ: В состав контрреволюционно-эмигрантских организаций я вошёл по предложению руководителей данных организаций: бывшего генерального секретаря Восточного Варшавского института Ольгерда Гурка, бывшего прокурора Высшего Суда Польши, он же председатель культурно-просветительного объединения татар в Польше и председатель Духовного Управления мусульман г. Варшавы Ольгерда Кричинского, вице-председателя Окружного суда в Гдыне, он же вице-председатель культурно-просветительного объединения татар в быв. Польше и редактор татарского рочника, т.е. журнала, который выходил один раз в году Льва Кричинского, лектора

турецкого языка в Восточном Варшавском институте, доктора Абдулла Зигни, и бежавшего в 1933 г. из СССР в Тегеран, а потом в Польшу Эдиге Шинкевича, который получил задание по проведению работы среди татар польских, направленной против Советского Союза ещё в Турции от Жефер Сейдомета, который в 1918 г. был министром иностранных дел Крымской буржуазной республики. Впоследствии эмигрировал в Турцию. Является руководителем контрреволюционной эмигрантской организации крымских татар.

Допрос прерван в 1 час 50 минут 4.03. 1941 г.

Записано всё с моих слов верно, мне прочитано.

Воронович

Допросил: Зам. нач. I от-ия 3 отд. УГВ УНКВД по Баранавичской обл.

Мл. лейтенант Гос. безопасности /Иваньков/

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
ОБВИНЯЕМОГО ВОРОНОВИЧА АЛИ САМУИЛОВИЧА ОТ 6 МАРТА 1941 Г.
ДОПРОС НАЧАТ В 10 ЧАС 20 МИНУТ.

Вопрос: В состав какой контрреволюционной организации вы вошли и как она называлась?

Ответ: В конце 1937 г. я вошёл в состав двух контрреволюционных эмигрантских организаций – организации крымских татар и организации казанских татар, т.е. Идель-Урал, цели и задачи которых были одни и те же. Наряду с указанными формированиями на территории Быв. Польши существовали и действовали в контакте с организациями крымских и казанских татар контрреволюционные эмигрантские организации Сев. Кавказа, Грузии, Азербайджана и петлюровцев Украины. В результате все эти организации объединялись Восточным Варшавским институтом и организацией "Прометеуш", пользовавшимися материальной поддержкой и руководством Министерства иностранных дел *(департаментом Востока)* и Министерства военных дел *(второго отдела Польглавштаба)* в общее контрреволюционное эмигрантское мусульманское формирование, с общей задачей борьбы против Советского Союза.

Вопрос: Изложите обстоятельства, при каких вы вошли в состав эмигрантско-контрреволюционного формирования?

Ответ: Националистические взгляды у меня начали формироваться ещё с начала школьного возраста, когда я, будучи в школах бывшей России, всегда был преследуемым как татарин. По прибытии

в быв. Польшу в 1922 г. я постепенно начал сталкиваться с литературой о крымских и казанских татарах. Ещё в 1925–1928 гг. я, будучи в г. Вильно, принимал участие на съездах польских мусульман, где тогда познакомился с руководителями мусульманского контрреволюционного формирования – Аяз Исхаки, Асфандияр Фазлеевым и Сумчелеем, которого я вообще мало знак, которые ещё тогда выражали стремление о создании национально-буржуазного татарского государства, что в полном смысле соответствовало моим взглядам. Будучи студентом во Львовском институте востоковедения в 1926–1932 гг., я познакомился с рядом литературы татар-эмигрантов, в частности прочёл книгу, написанную крымским татарином Жефер Сейдометовым о "независимом Крыме", с которой мне стало ясно стремление татар-эмигрантов к объединению, для совместной борьбы против Советского Союза, а также приходилось читать на эту тему ряд других книг и журналов, издаваемых польской прессой. Всё это побудило во мне стремление принять деятельное участие в контрреволюционном движении. Я начал стремиться сближаться с видными руководителями формирования татар на территории быв. Польши. Будучи на каникулах у своей матери в г.Вильно, я узнал, что в тот период в Вильно находился, писал докторскую диссертацию прибывший из Стамбула крымский татарин Абдулла Зигни, с которым я тогда же познакомился, хотя направление политическое в тот раз не получил – это относится к периоду 1927 г.

В 1933 г. через посредство своего дяди, муфтия мусульманского религиозного объединения Польши – Шенкевича Якуба я познакомился с генеральным секретарём Восточного Варшавского института Ольгердом Гурка, лекции которого мне приходилось слушать ещё будучи во Львовском институте, и редактором в то время издаваемого журнала "Всхуд – Восток" Бончковским, через которых, в частности Ольгердом Гурка через Министерства иностранных и военных дел быв. Польши была оформлена моя командировка в Каир на учёбу в мусульманский теологический университет "Аль-Азгар". Получив задание по проведению соответствующей работы на территории Египта в пользу быв. Польского государства, и инструкцию от Ольгерда Гурка, я до октября месяца 1936 г. находился в Каире, где непосредственно пос своей работе был связан с польским Посольством. находившемся в г. Каире.

По прибытии в г. Варшаву в конце 1936 г. я зашёл прямо до Ольгерда Гурка, который в разговоре со мной внёс предложение, чтобы я остался в Варшаве муллой Мусульманского объединения, о чём мне раньше писали Ольгерд Кричинский и муфтий Якуб Шенкевич. В этот раз я посетил в Варшаве Ольгерда Кричинского и начальника департамента вероисповедания Потоцкого, и до момента выборов муллы, которым намечался я, выехал к родственникам в г. Слоним.

В Слониме на квартире своей матери я встретил сбежавшего из СССР Шинкевича Эдиге, который полностью посвятил меня о проводимой работе среди татар, проживающих на территории быв. Польши контрреволюционно-эмигрантскими организациями, сводившейся к стремлению объединения татар-эмигрантов для борьбы против Советского Союза и создания на его территории буржуазного националистического татарского государства. Поскольку эта деятельность совпадала с моими взглядами, я Шинкевичу ответил, что сразу же по устройству своего положения, т.е. определения себя на работе, приступлю к самой активной деятельности среди татар польских в данном направлении.

После выборов меня муллой Мусульманского объединения г. Варшавы в 1937 г. я, как служитель религиозного культа мусульман, по своему положению очутился приближённым к руководящему по существу составу контрреволюционно-эмигрантского формирования на территории быв. Польши, из числа которых у меня завязались прочные связи с Ольгердом Гурка, учеником которого я по существу являлся, Ольгердом Кричинским, Абдул Хамидом Хурамовичем, доктором Абдулла Зигни, Вели Селимом и студентом юридического государственного университета Ортаем – лицами, имевшими непосредственную связь с Варшавским Восточным институтом и организацией "Прометеуш", которые объединяли и руководили всеми мусульманскими эмигрантскими организациями на территории быв. Польши. В беседах с Ольгердом Гурка, Кричинским, Хурамовичем, Абдулла Зигни на частных квартирах и проводимых ими собраниях мне были изложены цели и задачи контрреволюционно-эмигрантского формирования мусульман в Польше, и в частности Ольгердом Гурка и Абдуллой Зигни мне было предложено как служителю Мусульманского религиозного объединения включиться в проведение дальнейшего формирования и объединения татар-эмигрантов на территории г. Варшавы, независимо откуда бы они не происходили, с дальнейшей целью стать руководителем в борьбе против Советского Союза, за завоевание Крыма, Азербайджана, Поволжья, Грузии, Сев. Кавказа и Украины, от чего я, безусловно, отказаться не мог, поскольку это совпадало с моими интересами.

Вопрос: Изложите цели и задачи контрреволюционного формирования эмигрантов-мусульман?

Ответ: Основной задачей этого контрреволюционного формирования являлось отторжение вооружённым путём территории от Советского Союза и создание буржуазного националистического государства, с расчётом тактических действий, основываясь на использовании часто менявщейся международной обстановки, в частности

переменах внешней политики быв. Польши, тесно примыкавшей своими границами к территории Советского Союза.

В первую очередь данные контрреволюционные организации стремились договориться между собой установить общие интересы, потом искали помощи в кругах, стоящих близко к Министерствам иностранных и военных дел быв. Польского государства. С другой стороны, договориться с аналогичными контрреволюционными формированиями, существующими в других государствах, для совместной объединённой борьбы против Советского Союза.

Допрос прерван в 16 часов 15 минут.

Записано всё с моих слов верно, мне прочитано.

Воронович

Допрос возобновлён в 21 час 20 минут.

Вопрос: Охарактеризуйте известные вам контрреволюционные эмигрантские организации мусульман, которые существовали на территории быв. Польши.

Ответ: На территории быв. Польского государства формировались и проводили контрреволюционную работу против Советского Союза следующие организации мусульман:

Так называемая организация Крыма, состоящая из крымских татар-эмигрантов. Хочу сказать, что эта организация на территории быв. Польши была малочисленной в своём составе, потому что на территории быв. Польши крымских татар проживает немного. Руководителями данной организации на территории быв. Польши являлись: в г. Варшава – Абдулла Зигни – в начале 1939 г. из г. Варшавы выехал в Румынию, не знаю, где находится в настоящее время. Студент Варшавского государственного юридического университета Ортай вплоть до моего выезда оставался на жительстве в г. Варшаве. До 1938 г. Вели Селим, крымский татарин, проживал без определённых занятий на содержании быв. Польского государства, сам турецкого подданства, в 1938 г. из быв. Польши выехал в Турцию, не знаю с каким заданием.

В г. Познани – крымский татарин Сабри, я лично с ним знаком не был.

В г. Вильно – Шинкевич Эдиге и прибывший в 1938 г. из Румынии Сэрвер, кажется впоследствии студент Виленского Восточного института вместе с Шинкевичем Эдиге. Не знаю, проживает ли он в г. Вильно в настоящее время или, возможно, с установлением Советской власти, куда-либо выехал.

В организации татар казанских "Идель-Урал" руководителями на территории быв. Польши являлись: Аяз Исхаки, который являлся

руководителем не только на территории быв. Польши, но и в других государствах, в Варшаве проживал непостоянно, в большинстве своём находился в Берлине, где очевидно находится и в настоящее время.

В г. Варшаве Кебир Кембирович – бежавший из СССР не знаю в каком году. Вплоть до моего выезда оставался на жительстве в г. Варшаве.

Вайсов – не знаю его имени, сын Вайсова Айаза, проживающего в г. Вильно с 1938 г., являлся слушателем Восточного Варшавского института, не знаю, где проживает в настоящее время, очевидно должен быть в Вильно.

Омар Фазлеев – сын Асфандияра, бывшего муллы г. Варшавы, не эмигрант, казанский татарин, проживающий на территории быв. Польши. Его отец – Асфандияр Фазлеев, бывший мулла г. Варшавы, владелец 70-квартирного дома и гаража в г. Варшаве, уже преклонных лет. Контрреволюционному формированию "Идель-Урал" оказывал большую материальную помощь.

Владелец дома в г.Варшаве Мухомеджан Ибрагимов.

Торговец конским мясом в г. Варшаве Гафур Эксанов, его брат – муэдзин Мусульманского религиозного объединения в г. Варшаве – Зарыф Эксанов.

Курамшин – имени не знаю, а также не знаю, чем он занимался в последнее время. Руководящей роли в организации "Идель-Урал" он не исполнял, но посещал все проводимые собрания и полностью разделял взгляды участников контрреволюционного формирования "Идель-Урал". Хочу оговориться, что муэдзин Мусульманского религиозного объединения г. Варшавы Зарыф Эксанов какой-либо руководящей роли в составе организации "Идель-Урал" также не выполнял.

В г. Вильно владелец 4-х кондитерских и мельницы Аян Вайсов, прибывший на территорию быв. Польши для меня неизвестно откуда.

Солидаризировались и контактировали свою контрреволюционную работу с организациями крымских татар и "Идель-Урал" от организации польских татар, которые приезжали на проводимые собрания в Варшаву и выступали с приветственными речами майор быв. польской армии Янович-Чаинский, не знаю его имени, житель г. Слонима, не знаю, проживает ли он в данный момент в г.Слониме. Как мне было известно от своего отчима Смольского Камберга – он, Янович-Чаинский, как осадник, в 1940 г. выслан из пределов Западной Белоруссии.

Председатель культурно-просветительного отдела мусульман г. Новогрудка и председатель организации "Стрельцы" Ибрагим Мицкевич, житель г.Новогрудка.

В г. Варшаве к данным эмигрантским контрреволюционным формированиям принадлежали из польских татар: Ольгерд Кричинский, Абдул Хамид Хурамович и Александр Полторжицкий, а также мой шурин Амурад Якубовский, в 1940 г. бежал в Турцию. Студент Варшавского государственного института, факультета востоковедения Александр Мурза-Мурзич в настоящее время проживает в г. Новогрудке и ряд других из рядового состава данного контрреволюционного формирования, фамилии которых не припоминаю. Правда, я выпустил из виду и не назвал одного из видных руководителей контрреволюционной организации польских татар, входящей в состав организации крымских татар бывшего сенатора Польши и вице-председателя аппеляционного суда в г.Вильно, в прошлом министра юридических дел бывшей Крымской буржуазной республики Ахматовича Александра, проживает в г. Вильно по Набережной улице, номера дома не знаю. Был лично связан с Жефер Сейдеметом – руководителем контрреволюционных организаций крымских татар в ряде государств. Леон Кричинский в Гдыне принимал участие в формировании контрреволюционных организаций и крымских татар и "Идель-Урала".

От Шинкевича Эдиге мне было известно, что в г. Вильно формированием контрреволюционно-мусульманского элемента занимались: братья Полторжицкие, имён обоих не знаю, знаю, что старший из них был подхорунжием быв. польской армии, оба они должны проживать в г. Вильно. Братья Халецкие, имён также не знаю, сыновья муэдзина Виленского религиозного мусульманского объединения. Али Ахматович, тоже должен проживать в г. Вильно, и Самуиль Богданович, отец которого проживает в г. Ляховичи. Возможно, что в настоящее время также проживает в г. Ляховичи. Раньше учился в какой-то торговой школе в г.Вильно.

Организация, называемая "Северный Кавказ", которая объединяла контрреволюционный эмигрантский элемент горцев Кавказа разного происхождения, возглавлялась в г. Варшаве публицистом Вассан Гирей Джабаги, в 1938 г. выехавшем на жительство в Турцию. После выезда из Польши Вассан Гирея Джабаги данной организацией руководил полковник быв. польской армией Багаэдин Хурш.

Организация эмигрантов Грузии, из состава которой ни руководящего, ни рядового состава я не знаю. Данная организация состояла в большинстве своём из числа грузин-эмигрантов военных, служивших в быв. польской армии.

Организация эмигрантов-азербайджанцев, руководителями которой на территории быв. Польши являлись: Мирза Балан Байтуган, полковник быв. польской армии Казун Бек и полковник быв. польской армии Исрофиль Бей, который в 1938 г. из Варшавы выехал в какой-то другой город. В отношении данных лиц мне очень

мало известно. Встречаться с ними приходилось только на собраниях, проводимых руководителями означенных мною контрреволюционных организаций. Данные организации, т.е. Северного Кавказа, Азербайджана и Грузии объединялись в одно формирование, так называемую "Федерацию", и на всех собраниях всегда выступали не по отдельности от каждой из этих организаций, а как от Федерации этих организаций.

Кроме указанных мной организаций на территории быв. Польши существовала контрреволюционная организация украинцев-петлюровцев, которая также контактировала свою работу через Восточный Варшавский институти организацию "Прометеуш" с контрреволюционным мусульманским формированием, представители которого принимали участие на проводимых собраниях. Выступали с приветственными речами, но всегда после выступления из собрания удалялись. Из данной организации, т.е. украинцев-петлюровцев, я никого не знаю, а также не знаю, кем она возглавлялась.

Все эти организации, как я уже показал, группировались в своём руководстве, объединялись и возглавлялись Варшавским Восточным институтом, во главе с генеральным секретарём Ольгердом Гурка, в прошлом майором быв. польской армии, и председателем Седлецким, он же польский сенатор, и организацией "Прометеуш", возглавляемой публицистом-поляком Бончковским, которые в свою очередь были тесно связаны с Министерствами иностранных и военных дел быв. Польского государства.

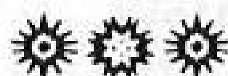
Допрос прерван в 2 часа 10 минут 7.03. 1941 г.

Записано всё с моих слов правильно, мне прочитано.

Воронович

Допросил: Зам. нач. I от-ия 3 отд. УГВ УНКВД по Барановичской обл.

Мл. лейтенант Гос. безопасности /Иваньков /

ПАРТЫЗАНСКАЯ ВЫПРАВА ПАЛКОЎНІКА СТЭФАНА ГРАБОЎСКАГА НА БЕЛАРУСЬ У 1794 ГОДЗЕ

(заканчэнне)

Падпалкоўнік Фелікс Сабескі, прызнаны смаленскім ваенным судом "ворагам сваёй Айчыны", быў асуджаны па 7-й катэгорыі злачынстваў у высылку у Вужэнскі край. Той жа самай кары быў падвергнуты маёр Адам Неляпец. Капітана Гаўласінскага асудзілі па 8-й катэгорыі жыць у глыбі Расіі. Падобная кара напаткала паручніка Вярыгу Дароўскага *(указ ад 20.06. 1795 г.)*, які вярнуўся ў край верагодна па ўказу Паўла I ад 29.11. 1796 г., пасля чаго ўступіў у легіёны Дамброўскага, дзе ў 1801 г. быў шэфам брыгады 1-га легіёна.[1] Пасля падзення Напалеона Дароўскі застаўся ў польскім войску і быў генералам брыгады. У 1826 г. атрымаў пасаду галоўнага дырэктара міністэрства вайны. Пад час вайны 1830–1831 гг. быў чынным брыгадным генералам.

Нягледзячы на смутны вынік, партызанская акцыя палкоўніка Грабоўскага адыграла ў літоўскай інсурэкцыі 1794 г. важную ролю, рассякаючы па прынцыпу "будзь што будзе" расійскія сілы і прыпыняючы хаця на пэўны час здзяйсненне іх марша на Варшаву. Нарэшце, з'яўленне партызанскага аддзела ў тыле расійскіх войск зрабіла дэмаралізуючы ўплыў на каманду і ўладу акупантаў. Расійскі мемуарыст Энгельгардт, які ў 1794 г. быў палкоўнікам, апавядаў, што вяртаючыся на той час са свайго палка, стаяўшага пад Брэстам, ён застаў усіх расіян у Мінску ў пастраху, а жанчын – у слязах ад страху; прыбыўшы ж у Нясвіж, дзе стаў корпус генерала Кнорынга, стаў сведкам вялікага замяшання. Кнорынг угаворваў Энгельгардта застацца ў Нясвіжы, але паколькі той не жадаў згаджацца, паведаміў: "Бачу, палкоўнік, што не жадаеш гінуць разам з намі і баішся палякаў".[2] Архірэй ад страху перад палякамі надумаў патаемна выбрацца са Слуцка на Украіну і з гэтаю мэтай у ноч з 15/26 на 16/27 жніўня вырушыў да Бабруйска. За 4 мілі ад Слуцка ён напаткаў быццам бы аддзел польскіх партызанаў. З клопату аб тым, каб яго не спаткаў лёс Касакоўскага, ён хуценька вярнуўся ў Слуцк. Аднак архірэй Садоўскі нядоўга цешыўся спакоем: ледзь толькі хутка з'явілася ў Слуцку звестка, што палякі ўжо ля варот месца, яго агарнуў нязмерны страх. Як ён сам піша: "без памяці" пераляцеў з сабора, быўшага за выганам месца, да слуцкай твярдыні, ацэпленай тады расійскай залогай, дзе доўгі час праваляўся цяжкахворым. Страх не пакідаў яго цэлыя 6 тыдняў. Кватэраваў не ў сябе, а ў пратапопа ў месцы.[3]

---

[1] Korzon T. Dzieje wojskowości. T. 3, s. 320, 375.
[2] Там жа, s. 383, 391.
[3] Рункевич. История минской архиепископии. С. 201, 202.

Хаця ўсякія высылкі патрыётаў былі безвыніковыя і на жаль не маглі выратаваць гінучую Рэч Паспалітую, аднак і афіцэрам і жаўнерам аддзела Грабоўскага трэба аддаць належнае за іх багатырскую выправу. Рэгулярная кавалерыя аддзела палкоўніка Грабоўскага складалася пераважна з літоўскіх татараў. Афіцэры 1-га палка пярэдняй варты войск ВКЛ і палка Аляксандра Улана, а таксама большасць падафіцэраў і таварышаў, былі радавітымі літоўскімі татарамі, маючы за сабой двухгадовую ваенную практыку і вялікія заслугі перад польскай Рэччу Паспалітай. Таму лічым слушным падаць далей імёны і кароткія жыццяпісы тых непрыкметных волатаў касцюшкоўскай інсурэкцыі на Літве.

Аляксандр Улан гербу Улан. Гэты дзейны жаўнер, паходзячы са старажытнага і слаўнага роду татар Уланаў, быў сынам Газея Улана, ротмістра надворнага палка ў 1748 г.[1] Аляксандр ужо ў 1760 г. стаў ротмістрам у надворным палку. У 1767 г. яго татарская харугва, маючы 60 чал. камплекту, а фактычна толькі 16 таварышаў і 17 паштовых, кватэравала ў Апочні, у наступным 1768 г. улілася ў полк пярэдняй варты каронных войск, сфарміраванага па распараджэнню караля Арнольдам Бышэўскім.[2] Паколькі ў тым самым палку была таксама харугва Ёзафа Улана *(кроўнага Аляксандра па іншай лініі)*, то для адрознення ротмістра сталі зваць "старшым уланам", а Ёзафа ж "малодшым уланам". У 1790 г. Аляксандр стаў маёрам у тым жа палку пярэдняй варты украінскай дывізіі.[3] Калі ў 1792 г. выбухнула польска-расійская вайна і сейм ухваліў стварэнне двух новых татарскіх палкоў для баявых дзеянняў, Аляксандр у "ноце" да камісіі вайсковай абодвух народаў ад 20 мая бягучага года ўзяўся рэкрутаваць 500 татар у конны полк.[4] Уласна Улан стварыў новы татарскі полк, у якім стаў падпалкоўнікам. У сувязі з гэтым падаю "рапарт аб навербаваных" з палка Аляксандра Улана за 1792 г. У ім знаходзім акрамя Аляксандра яшчэ 7 іншых Уланаў афіцэрскага рангу. У вайну 1792 г. полк Улана, гэтак жа як і полк Азулевіча, па віне караля не адыграў значнай ролі, а пасля заключэння міру ардынансам гетмана Касакоўскага быў уключаны ў 1 полк пярэдняй варты.[5] У касцюшкоўскай інсурэкцыі 1794 г. Аляксандр Улан у рангу палкоўніка старанна служыў нарадовай справе. Адзін з тагачасных мемуарыстаў спамінае, што "пры вызваленні Літвы ў дапамогу генералам Ясінскаму і Грабоўскаму вельмі прыклалі рук палкоўнікі татарскія: Бараноўскі, Улан і іншыя.[6] У ліпені 1794 г. камісія прэнскага павета заклікала двух братоў татар Уланаў

---

[1] Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S. 351.
[2] Gyrski K. Historia jazdy polskiej. Kraków, 1895, s. 347.
[3] Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S. 350, 351.
[4] Tugan Mirza Baranowski S. Z aktyw wojskowych o tatarach litewskich (1782–1792) // Ateneum Wilenskie. Rocz. 1929, № 1–2, s. 223–224.
[5] ДАСА, кн. 18289, л. 1251.
[6] Kosmowski St. Pamiętnik // Pamiętniki z XVIII w. Poznań, 1867, t. 8, s. 45.

(надзейных Аляксандра з братам Газеем) узяць пад каманду аддзел конных рэкрутаў 50-дымовых. "Я быў сведкам, – апавядае карэспандэнт адной з тагачасных газет, – як палкоўнік Улан адразу стаў з 200 людзьмі перад камісіяй (прэнскай), а адзін з камісараў, пробашч таго месца, вядомы патрыёт абывацель Карповіч у расчуленай і стараннай прамове вітаў тое рыцарства і натхняў іх да абароны. Палкоўнік Улан сціпла і выразна адказаў з цудоўнай прастатой: "Ахвяруем на абарону абывацеляў нашае жыццё". Гэтае відовішча выціснула слёзы пяшчотнасці радаснага люду".[1] Прэнская язда палкоўніка Улана разставіла пікеты і патрулі на 8 міляў вакол Прэн дзеля недапушчэння захопу гродзенскага і каралеўскага трактаў расіянамі, а калі ў канцы ліпеня або напачатку жніўня вышэйшае кіраўніцтва інсурэкцыйных войск засланіла Прэнскі павет аддзеламі рэгулярнага войска, палкоўнік Улан на чале свайго коннага аддзела злучыўся з корпусам палкоўніка Стэфана Грабоўскага і разам з ім распачаў 15 жніўня дыверсійную выправу на Беларусь. Аляксандр Улан быў уласнікам большай часткі маёнтка Паляны ў Ашмянскім павеце, які набыў у 1769 г. у Данілы Крычэўскага. Па назве гэтага маёнтка ён сам і яго нашчадкі, зраднёныя з Яленай Крычынскай *(дзве дачкі і тры сыны)* пісаліся Уланамі-Палянскімі. Калі памёр – невядома.

Мустафа Ахматовіч гербу Ахмат. Сын ротмістра лёгкай кавалерыі Біляла і Мар'яны Уланаў, ад маці набыў у 1789 г. маёнтак Бараўшчызну ў Кальварыйскім павеце.[2] У 1786 г. Мустафа Ахматовіч быў ротмістрам 2-й харугвы ў 4-м палку пярэдняй варты ВКЛ *(шэф – генерал Ёзаф Бяляк)* пад камандай маёра Мустафы Ахматовіча гербу Котвіц.[3] Не трэба змешваць гэтых двух аднафамільцаў, з якіх другі памёр ад ран, атрыманых пад Мацееўцамі палкоўнікам і водцам 4-га палка пярэдняй варты.[4] Той жа Мустафа Ахматовіч, аб якім ідзе гаворка, пад час касцюшкоўскага паўстання 1794 г. быў падпалкоўнікам у тым самым палку. У маі гэтага ж года падпалкоўнік Ахматовіч быў пасланы з корпуса генерала Беляка, кватэраваўшага тады ў Слоніме, да Новай Мышы з 300 кавалерыстамі. У Новай Мышы авангард кн. Цыцыянава нанёс аддзелу палкоўніка Ахматовіча паразу. Страціўшы 15 чалавек забітымі і 2 палоненымі, ён мусіў адыйсці з мястэчка.[5] У жніўні падпалкоўнік Ахматовіч на

---

[1] Korrespondent narodowy zagraniczny, № 68 (з Варшавы 26.08. 1794), s. 151, 152; Korzon T. Dzieje wojskowości. T. 6, s. 14.
[2] Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S.252, 351.
[3] Tugan Mirza Baranowski S. Z aktów wojskowych o tatarach litewskich (1782–1792) //Ateneum Wilenskie. Rocz. 1929, № 7, s. 212, 213.
[4] Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S. 12, 13.
[5] Энгель А. Описание дел, хранящихся в архиве виленского генерал-губернаторства. Вильно, 1870, т. 1, ч. 2, с. 947. Сакрэтны ліст генерала Цімафея Іванавіча Туталміна кн. Рэпніну ад 15 мая 1794 г.; Mościcki H. Dzieje porozbiorowie Litwy i Rusi. Wilno, 1913, t. 1, s. 204.

чале каманды з палка Беляка злучыўся з аддзелам палкоўніка Стэфана Грабоўскага і па яго загадах прыняў удзел у дыверсійным маршы на Беларусь. Пад Любанню ён трапіў у палон да расійцаў, у яком знаходзіўся яшчэ ў 1795 г.[1] У вялікім 1812 г. Мустафа Ахматовіч быў адным з арганізатараў эскадрона літоўскіх татар, далучанага потым да польскага лёгкаконнага палка гвардыі імператара Напалеона.[2] Ад жонкі Разаліі з Даўгілаў пакінуў трох сыноў.[3]

Ёзаф Крычынскі, сын ротмістра Давыда, уласніка часткі Крычына і некалькіх маёнткаў у Ашмянскім павеце, і Ганны з Сулкевічаў, патэнт на сапраўднае ротмістра атрымаў 27 студзеня 1766 г. Да 1786 г. быў ротмістрам у 6-й харугве 1-га палка пярэдняй варты ВКЛ пад камандай палкоўніка Мустафы Бараноўскага.[4] Здаецца, што менавіта ён быў тым самым ротмістрам Крычынскім, які загадам польнага літоўскага гетмана ад 4 лютага 1772 г. з ротмістрамі Сулкевічам і Радзевічам быў назначаны выбраць жалаванне з гіберны і падымнага ў Ашмянскім павеце. Калі полк першы пярэдняй варты перайшоў пад каманду палкоўніка Міхала Кіркора, Ёзаф Крычынскі стаў камандзірам 5-й харугвы. У гэтай якасці правёў кампанію ў аддзеле палкоўніка Грабоўскага. У бітве пад Любанню трапіў у няволю. Ёзаф Крычынскі, уласнік Каскевіч Чорных і Дольных, жанаты на ўдаве брата Эльяша, Сафіі Бараноўскай, уласніцы Рымцеляў і часткі Даўбуцішак у Ашмянскім павеце, меў 7 сыноў і 3 дачок.[5] Даты яго смерці не ведаем.

Аляксандр Халецкі, татарын гербу ўласнага і дома Урман-Эміра, у 1788 г. быў паручнікам у палку каралеўскай гвардыі. Верагодна, гэты самы Халецкі у 1794 г. быў паручнікам у каронным палку Аляксандра Улана. У бітве пад Любанню трапіў у няволю да расіян. У 1812 г. Аляксандр Халецкі быў адным з чыннейшых арганізатараў эскадрона татарскай язды лёгкай пад штандарамі Напалеона.[6]

У заключэнне дадзенага нарыса змяшчаю два вайсковыя рапарты, звязаныя непасрэдна з выправай палкоўніка Стэфана Грабоўскага на Беларусь. Першы дакумент прадстаўляе склад 1-га палка пярэдняй варты *(татарскага)* пад камандай палкоўніка Кіркора ў 1794 г. Другі

---

1 Mościcki H. General Jasiński i powstanie Kościuszkowskie. Warszawa, 1917, s. 388.

2 Kukiet M. Dzieje wojska polskiego w dobie napoleonskiej 1795–1815. Warszawa, 1920, t. 2, s. 56.

3 Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S. 9–10, 173, 175.

4 АГГР, кн. 18282; Krzyczynski S. Materiały do historii pułków tatarskich w Polsce //Rocznik tatarski. Wilno, 1932, t. 1, s. 279, 280.

5 Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S.175, 78.

6 Dębicki. Pulawy. T. 2, s. 176; Dziadulewicz St.. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S.78.

паходзіць з 1792 г. і толькі ў агульных рысах можа служыць для ўяўлення стану палка Аляксандра Улана пад час выправы Грабоўскага.

Рапарт палка яго каралеўскай мосці 1-га пярэдняй варты войск ВКЛ каманды палкоўніка Кіркора з 15 лютага да 16 сакавіка 1794 г. з Відзаў.[1]

Вышэйшы штаб

Палкоўнік Міхал Кіркор, патэнт 20 сакавіка 1790 г.
Падпалкоўнік Ёзаф Васоўскі, патэнт 23.08. 1793 г.
Маёр Ігнаці Эйдзятовіч, патэнт 21.01. 1791 г.
Маёр Якуб Бараноўскі, патэнт 19.04. 1791 г.

Сярэдні і ніжэйшы штаб

Кватэрмайстр Захар Карыцкі, патэнт 1792 г.
Аўдзітар – вакансія.
Ад'ютант Міхал Мілашэвіч, патэнт 12.07. 1793 г.
Капелан кс. Фелікс Пшэвускі
Мулла Мустафа Лявінскі[2]
Палкавы фельшар Фрыдрых Ніса
Штаб-фур'ер Станіслаў Дубавінскі
Штаб-трубач Ёзаф Лісічынскі
Канавал Мартын Віллер
Прафос Ян Філіповіч
Падпрафос Мартын Клепацкі

Сапраўдныя ротмістры

Абрахам Райжэўскі, патэнт 24.01. 1766 г.
Ёзаф Крычынскі, патэнт 27.01. 1766 г.
Антон Мілашэвіч, патэнт 8.05. 1779 г.
Ян Ахматовіч, патэнт 19.04. 1790 г.

Сапраўдныя штаб-ротмістры

Мустафа Крычынскі, патэнт 10.05. 1792 г.
Самуэль Талькоўскі, патэнт 10.04. 1791 г.
Абрахам Бараноўскі, патэнт 19.04. 1791 г.

Сапраўдныя паручнікі

Аляксандр Сюлькевіч, патэнт 21.01. 1786 г.
Януш Заблоцкі, патэнт 16.03. 1790 г.
Захарыуш Улан, патэнт 16.03. 1790 г.
Мустафа Бараноўскі, патэнт 10.04. 1791 г.

---

[1] ДАСА, кн. 18289, с. 1258.
[2] Можа Лудзінскі? Мустафа Лудзінскі фігуруе ў попісу гродзенскай шляхты ў 1765 г. Татарскі радавод Лявінскіх невядомы.

Захарыуш Улан, патэнт 11.04. 1791 г.
Мустафа Карыцкі, патэнт 12.04. 1791 г.
Якуб Сулькевіч, патэнт 19.04. 1791 г.
Шыман Ахматовіч, патэнт 10.02. 1793 г.

Сапраўдныя харужыя

Даніэль Заблоцкі, патэнт 23.01. 1766 г.
Януш Смольскі, патэнт 16.03. 1790 г.
Абрахам Крычынскі, патэнт 17.03. 1790 г.
Аляксандр Бараноўскі, патэнт 18.03. 1790 г.
Давыд Бараноўскі, патэнт 11.04. 1791 г.
Самуэль Крычынскі, патэнт 19.04. 1791 г.
Феліцыян Бярэцкі, патэнт 1792 г.
Ян Сапоцька, патэнт 18.05. 1793 г.

1-я харугва *(палкоўніцкая)*

Палкоўнік Міхал Кіркор
Штаб-ротмістр Мустафа Крычынскі
Паручнік Мустафа Карыцкі
Харужы Самуэль Крычынскі
Наместнік Пётр Завадскі
Віцэ-наместнік Дыянісі Слуцкі
Таварыства – 33 чал., 30 коней
Вахмістры Ян Акунеўскі, Ян Шыдлоўскі,
Ян Рачкоўскі, Барталамей Адукевіч
Трубач Габрыэль Невядомскі
Фельшар Якуб Ядлоўскі
Шараговых 36 чал., коней 31

2-я падпалкоўніцкая харугва

Падпалкоўнік Ёзаф Васоўскі
Штаб-ротмістр Самуэль Талькоўскі
Паручнік Захар Улан
Харужы Януш Смольскі
Наместнік Ян Талькоўскі
Віцэ-наместнік Тадэвуш Пржэдпільскі
Таварыства 38 чал., 38 коней
Вахмістры Ёзаф Навіцкі, Лявон Якубоўскі, Войцех Стэфаноўскі, Андрэй Заторскі, Ёзаф Жукоўскі
Трубач Андрэй Странеўскі
Фельшар Антон Пяткоўскі
Сядляр Мацей Левандоўскі
Каваль Ян Фрыдрых
Шараговых 33 чал., коней 33

3-я маёрская харугва

Маёр Якуб Бараноўскі
Штаб-ротмістр Абрахам Бараноўскі
Паручнік Захар Улан
Харужы Аляксандр Бараноўскі
Намеснік Франц Курповіч
Віцэ-намеснік Ян Крычынскі
Таварыства 35 чал., коней 25
Вахмістры Ёзаф Крычынскі,
Станіслаў Балтрукевіч, Андрэй Міхайлоўскі
Трубач Клеманс Мацюнскі
Фельшар Якуб Лейман
Сядляр Лукаш Галембіўскі
Каваль Мацей Левандоўскі
Шараговых 27, коней 26

4-я харугва ротмістра Райжэўскага

Ротмістр Абрахам Райжэўскі
Паручнік Шыман Ахматовіч
Харужы Даніэль Заблоцкі
Намеснік Якуб Райжэўскі
Віцэ-намеснік Вінцэнт Стаўгіла
Таварыства 36, коней 35
Вахмістры Шыман Васілеўскі,
Франц Бабінскі, Габрыэль Мазалевіч
Трубач – вакансія
Фельшар Якуб Златоўскі
Сядляр Станіслаў Лісоўскі
Каваль Мацей Мікульскі
Шараговых 33, коней 25

5-я харугва ротмістра Ёзафа Крычынскага

Ротмістр Ёзаф Крычынскій
Паручнік Якуб Сюлькевіч
Харужы Феліцыян Бярэцкі
Намеснік Давыд Крычынскі
Віцэ-намеснік Іаяхім Сушынскі
Таварыства 37, коней 37
Вахмістры Войцех Квяткоўскі, Дамінік Ігнатовіч, Мікалай Цеханоўскі, Каспар Арцымовіч, Ян Філіповіч
Шараговых 30, коней 26

6-я харугва ротмістра Мустафы Крычынскага

Ротмістр – вакансія
Паручнік Аляксандр Сюлькевіч
Харужы Абрахам Крычынскі
Намеснік Эліяш Крычынскі
Віцэ-намеснік Ёзаф Воўк
Таварыства 36, коней 34
Вахмістры Мартын Маскевіч, Якуб Зянкевіч,
Ян Вільчэўскі, Іаяхім Пяляўскі
Трубач Станіслаў Вінагродскі
Шараговых 30, коней 14

7-я харугва ротмістра Антона Мілашэвіча

Ротмістр Антон Мілашэвіч
Паручнік Януш Заблоцкі
Харужы Давыд Бараноўскі
Намеснік Абрахам Карыцкі
Віцэ-намеснік Шыман Мілашэвіч
Таварыства 35, коней 16
Вахмістры Ян Кубальскі, Андрэй Васілеўскі,
Ян Сукутовіч
Трубач Ізідор Івашкевіч
Шараговых 23, коней 18

8-я харугва ротмістра Яна Ахматовіча

Ротмістр Ян Ахматовіч
Паручнік Мустафа Бараноўскі
Харужы Ян Сапоцька
Намеснік Аляксандр Улан
Віцэ-намеснік Ёзаф Місевіч
Таварыства 31, коней 23
Вахмістры Ёзаф Мінігауз, Ежы Барташэвіч,
Вінцэнт Сіпайла
Трубач Антон Клішэўскі
Шараговых 30, коней 26

Рапарт аб зербаваных ад палка кавалерыі Аляксандра Улана, новапастаўленага падпалкоўнікам татарскім пярэдняй варты яго каралеўскай мосці і Рэчы Паспалітай, камандуючага ў шаноўную вайсковую камісію абодвух народаў паданы.[1]

---

[1] ДАСА, кн. 18289, с. 1234, 1251. Рапарт з 1792 г. Rocznik tatarski. Wilno, 1935. T. 2, s. 327-350.

Штаб і афіцэры

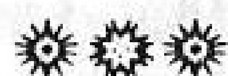
Падпалкоўнік Аляксандр Улан
Кватэрмайстр Аляксандр Яблонскі
Ад'ютант Давыд Улан
Мулла Ян Халембікіевіч
Ротмістры Газей Улан, Ян Вільчынскі, Ёзаф Улан
Штаб-ротмістр Мустафа Улан
Паручнікі Абрахам Карыцкі, Шыман Ахматовіч, Аляксандр Маршалкевіч
Харужыя Міхал Карычынскі, Самуэль Маршалкевіч, Ёзаф Ябланоўскі, Ээльяш Багдановіч
Намеснікі Аляксандр Улан, Абрахам Базароўскі, Якуб Улан, Самуэль Абрагімовіч

Паднамеснікі: Самуэль Улан, Самуэль Янкевіч, Шыман Багушэвіч, Ёзаф Смульскі, Самуэль Яблонскі, Эльяш Ясінскі, Валенці Шыпоўскі, Ян Мількоўскі, Міхал Абрагімовіч, Антон Казьмінскі, Ян Вудрыгоўскі, Яцэнт Жаброўскі, Мартын Тушка, Віктар Цішэўскі, Шыман Велаблоцкі

Тавырыства: Валенці Краеўскі, Антон Камінскі, Мацей Мужынскі, Ян Паўліцкі, Антон Зайкоўскі, Антон Мараўскі, Караль Мураўскі, Якуб Раман, Войцех Мілеўскі, Францішак Ракоўскі, Міхал Камароўскі, Антон Чаплінскі

Шараговыя: Францішак Лючынскі, Францішак Бела, Ёзаф Кулімовіч, Матэвуш Сяркоўскі, Войцех Вайкевіч, Ёзаф Раковіч, Мацей Яблонскі, Хрыстафор Цібароўскі, Ян Мілеўскі, Антон Захаровіч, Ежы Белагрыўка, Антон Харужы, Стэфан Сталовіч, Якуб Будкевіч, Барталамей Васілеўскі, Якуб Малакерскі, Казімір Рапніцкі, Андрэй Рачынскі, Казімір Анушкевіч, Ёзаф Савіцкі, Матэвуш Дуброўскі, Антон Казьмінскі

Тадэвуш Стрыкеніч-Корзан
Пераклад з польскай мовы Яўгена Анішчанкі

ІСЛАМ І АДУКАЦЫЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН

Многія дзесяцігоддзі ў Беларусі, як і ў іншых раёнах былога СССР, рэлігія знаходзілася на перыферыі грамадскай думкі. Больш таго, народ пераконвалі, што рэлігія ёсць ідэйны праціўнік, сацыяльнае і маральнае зло, якое перашкаджае будаваць камуністычнае грамадства. У гады фармавання постсацыялістычнага грамадства вернікам усіх канфесій нібыта было дазволена вызнаваць сваю веру,

маліцца ў храмах, навучаць дома дзяцей асновам рэлігіі. Але нацыяналізаваная царкоўная маёмасць, нават калі яна да гэтага часу ўцалела, вяртаецца вернікам вельмі неахвотна, а для некаторых канфесій і зусім не вяртаецца.

І ўсё ж зрух у адносінах да вернікаў і святароў ёсць. Сёння ўжо рэлігія і яе інстытуты разглядаюцца як сацыякультурная з'ява, што нясуць у сабе пазітыўныя пачаткі і функцыі, з'ява, якая мае гістарычную будучыню.

У веравызнаўчай шматколернасці вылучаецца Іслам – самая маладая з сусветных канфесій. Іслам не з'яўляецца новай рэлігіяй. Іслам – гэта тая ж ісціна, якую Усявышні Творца адкрыў усім народам праз сваіх пракрокаў. Для адной пятай насельніцтва свету Іслам з'яўляецца адначасова і рэлігіяй і ладам жыцця. Мусульмане вызнаюць рэлігію міру, міласэрнасці і міласцівасці, і сапраўдныя мусульмане не маюць нічога агульнага з тымі крывавымі падзеямі ў свеце, з якімі людзі пачалі атаясамліваць Іслам.

Слова "іслам" у перакладзе з арабскай мовы азначае "пакорлівасць" і з'яўляецца вытворным ад слова, што азначае "мір". У чыста рэлігійным кантэксце "Іслам" тлумачыцца як поўная адданасць сябе Богу і Яго волі. Бог у перакладзе на арабскую мову – Аллаг – слова, якім карыстаюцца і мусульмане, і хрысціяне *(пры перакладзе хрысціянскай літаратуры на арабскую мову)*. Іслам можа падацца экзатычнай або новай экстрэмісцкай рэлігіяй у сучасных умовах. Магчыма гэта таму, што сёння рэлігія страціла дамінуючую ролю ў паўсядзённым жыцці краін Захаду. Мусульмане ж заўсёды ставілі рэлігію на першае месца. Яны вераць у тое, што людзі павінны сур'ёзна ставіцца да Божага права – шарыяту. Вось чаму ўсё, што датычыцца рэлігіі, так важна для нас, мусульман, сёння.

Зусім бясспрэчным з'яўляецца той факт, што рэлігія служыла і служыць адукацыі чалавецтва. Усе монатэістычныя рэлігійныя вучэнні, разам са сцвярджэннем ідэі адзінабожжа, на высокае месца ставілі асветніцтва і адукацыю. Першае, што зрабіў Усявышні Аллаг пасля таго, як стварыў нашага прабацьку Адама і ўдыхнуў у яго душу, Ён навучыў яго назвам усяго таго, што акружала яго ў раі. Нават анёлам былі невядомымі гэтыя назвы, а чалавек па волі Усявышняга ўдастоіўся такой высокай узнагароды.

Для таго, каб зразумець, якое значэнне Іслам як веравучэнне надае ведам і асвеце, мы павінны перш за ўсё звярнуцца да галоўнай крыніцы – Адкравення Усявышняга – Свяшчэннага Кур'ану. Першае ўказанне, якое было дадзена Усявышнім Аллагам прароку Мухаммеду *(мір яму і міласць Усявышняга!)* выказана адным словам "Ікра" – "Чытай".

"У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!
Чытай у імя Госпада твайго, Які стварыў,
Стварыў чалавека са згустка крыві,
Чытай, бо Уладыка твой шчодры,
Які даў веды пісьмовай трысцінай (калямам)
Даў чалавеку ведаць тое, чаго ён раней не ведаў".[1]

Адной гэтай цытаты *(гэтых аятаў)*, відавочна, было б дастаткова для таго, каб зразумець, якое значэнне маюць веды ў Ісламе. Самае першае слова, самы перш загад Усявышняга свайму пасланніку гучыць: "Чытай!" Гэта яснае ўказанне прароку Мухаммеду *(мір яму і міласць Аллага!)*, які быў непісьменным, які не ўмеў чытаць і пісаць, прадпісвала яму і ўсім тым, хто пойдзе за ім, рушыць да ведаў, да ўзбагачэння свайго розуму. Усявышні Аллаг падкрэслівае, што галоўнымі з тых шчодрасцей, якімі Ён адарыў род чалавечы пасля яго сатварэння, былі веды: не ежа, не багацце, не прыгажосць, а веды.

Веды для Усявышняга Аллага з'яўляюцца той меркай, тым крытэрыям, па якім Ён будзе судзіць аб учіх верніках. І менавіта аб гэтым сказана ў суры "Аль-Муджадзілях" *("Спрачаючаяся")*: "Аллагу ллязіна аману мінкум уа ллязіна ыльмада раджатан, уа Аллагу біма таамауна хабірун", што азначае: "Аллаг узвышае тых з вас, хто ўвераваў і тых, каму дадзены веды, на высокія ступені".[2]

Вера і веды – вось два асноўныя патрабаванні, якія Усявышні ставіць перад людзьмі. Вера зробіць людзей праведнымі і чыстымі і ў гэтым жыцці і ў жыцці будучым, а веды ўзнімуць іх на высокае месца. Менавіта такім быў лепшы з сыноў Адама і Евы прарок Мухаммед *(мір яму і міласць Аллага!)*.

"Аузу біллягі міна шайтані раджым. Кама арсальна фіікум расулян мінкум ятлю алейкум аятіса уа юзакікум уа ю'алімукумуль кітаба уаль хікумаці уа ю'алімукум ммалям такуну та'алямун", што азначае: "Мы паслалі да вас пасланнікам аднаго з вас, ён чытае вам Нашы адкравенні, робіць вас чыстымі, вучыць вас пісанню і мудрасці, вучыць вас таму, чаго вы раней не ведалі".[3]

З прыведзеных аятаў Свяшчэннага Кур'ана зразумела тое значэнне, якое надаецца ў Ісламе навуцы і асвеце. Прарок Мухаммед *(мір яму і міласць Усявышняга!)* быў непісьменным, але ён добра разумеў, што без адукацыі, без навукі мусульмане не здолеюць стаць сапраўднымі вернікамі. Вось некалькі дакладных хадзісаў, г.зн. выказванняў самога Прарока аб карысці ведаў.

"Імкненне да ведаў з'яўляецца абавязкам кожнага мусульманіна і кожнай мусульманкі".

---

[1] Кур'ан. Пераклад акадэміка І.Ю.Крачкоўскага. М., 1990. Сура 96, аяты 1–5.
[2] Кур'ан. Сура 58, аят 12.
[3] Кур'ан. Сура 2, аят 146.

Прычым Пасланнік Аллага *(мір яму і міласць Усявышняга!)* падкрэслівае, што гэты абавязак ляжыць на мусульманіне ў любы час і ў любым месцы:

"Шукайце веды ад калыскі да магілы. Шукайце навуку, нават каб яна знаходзілася і ў землях Кітая. Хто жадае раскошы ў гэтым свеце, той няхай займаецца гандлем, а хто жадае асалоды ў тым свеце, тот няхай шукае ўстрымання і набажнасці, а хто жадае асалоды абоіх светаў – няхай шукае яе ў навуцы і ведах".

Такім чынам, з прыведзеных хадзісаў відаць, што Іслам – гэта вера, якая заве да света ведаў і выводзіць людзей з цемры невуцтва. Пра тое, што адукацыя, асветніцтва і навукі з'яўляюцца аднымі з самых высакародных і спрыяльных заняткаў, гаворыцца яшчэ ў многіх хадзісах Пасланніка Аллага *(мір яму і міласць Усявышняга!)*:

"Той, хто ідзе ў дарогу з мэтаю пошуку навукі і ведаў, таму Аллаг адчыніць шляхі да раю і анёлы ахінаюць яго крыламі сваімі, паважаючы і ўшаноўваючы шукальніка, за вучонага моляцца на небе і на зямлі, нават рыбы ў вадзе. Перавага вучонага-дабрадзея перад багамольцам, які сядзіць у адасабленні, не траціць свае веды на карысць грамадства,[1] велзарная розніца паміж імі такая ж, як паміж поўным месяцам і зоркамі. Сапраўды, вучоныя па сутнасці нашчадкі прарокаў (варасатул-анбія). Пракокі не атрымлівалі і не пакінулі ў спадчыну ні дзірхамаў, ні дзінараў, а спадчына іх ёсць толькі веды і вучэнне".

Адзін з паплечнікаў прарока Мухаммеда *(мір яму і міласць Аллага!)* Абузар успамінаў, што Прарок яму казаў: "О, Абузар! Калі ты будзеш вывучаць кожную раніцу хаця б па адной суры з Кур'ана, то гэта будзе лепш, чым твае пакланенні ў малітвах сто разоў, а таксама ранішнія заняткі навукамі, будзе ў іх патрэба альбо не, усё роўна, гэта лепш для цябе, чым тысячы разоў паклонаў у малітвах"[2] "Мудрасць – гаварыў Прарок (мір яму і міласць Усявышняга!), – дадае ганаровым гонар і веліч, а раба-слугу ўзвысіць да таго, што раб удастоіцца быць прынятым у сходах і палацах цароў". Паплечнік Прарока (мір яму і міласць Усявышняга!) Абдуллах бен Масуд перадае словы Прарока (мір яму і міласць Аллага!): "Хто навучыцца якім-небудзь навукам з мэтаю навучыць іншых, таму Бог дасць спасенне (уратаванне) сямідзесяці святых".

З гэтых хадзісаў Прарока *(мір яму і міласць Аллага Усявышняга!)* відаць, якую важнасць надаваў Мухаммед Прарок *(мір яму і міласць Аллага!)* адукацыі. Чалавек адукаваны, на яго думку, стаіць не толькі вышэй людзей неадукаваных, але таксама людзей, прысвяціўшых сваё жыццё малітвам Богу. Якім бы набожным чалавек ні быў, але калі ён не распаўсюджвае сваіх ведаў на карысць грамадства, ён не можа разлічваць на спасенне *(уратаванне)* у Судны

---

[1] Г.зн. вучыць, выкладае, вырашае пытанні, прамаўляе пропаведзі і сачыняе кнігі (хадзімі).

[2] Гэты хадзіс тлумачыцца вучонымі, што малітва ёсць асабіста толькі для сябе, вучоба ж як для сябе, так і для астатніх. Мухаммед (мір яму і міласць Усявышняга!) лепшымі людзьмі называе тых, што прыносяць карысць іншым.

Дзень, і наадварот, невялікай адукацыі, калі толькі яна не прападае дарма, досыць для таго, каб Бог аддаў перавагу чалавеку над сямідзесяці святымі.

Прастата ісламскай рэлігіі, якая выяўляецца ў закліку абагаўляць аднаго і адзінага Бога, з'яўляецца адной з прычын хуткага распаўсюджвання Ісламу. Іслам, атрымаўшы шырокае распаўсюджванне сярод розных народаў, нёс ім свет ведаў і ісціны. Іслам забяспечыў мусульманскім народам адзіную пісьменнасць, даў ім арабскую мову як адзіную мову набажэнства, паслужыў штуршком у развіцці такіх галін навукі, як філасофія, гісторыя, геаграфія, мовазнаўства, літаратуразнаўства, медыцына, астраномія, фізіка, матэматыка. Сярэднявечная Еўропа праз Іслам даведалася пра алгебру, арабскія лічбы і паняцце нуля, што адыграла першаступенную ролю ў развіцці матэматыкі як навукі. Былі вынайдзены і ўдасканалены інструменты і механізмы, без якіх не былі б магчымы вялікія геаграфічныя адкрыцці еўрапейцаў, якія яны здзейснілі праз некалькі стагоддзяў. Гэта і астралябія, і квадрант, і навігацыйныя карты і г.д. Нельга не адзначыць важную ролю Іслама ў захаванні помнікаў старажытный літаратуры, старажытнай грэчаскай філасофскай спадчыны, шматлікіх помнікаў архітэктуры.

На жаль, пасля росквіту мусульманскай навукі, літаратуры і мастацтва, у сярэдзіне гэтага тысячагоддзя наступіў упадак, а затым гады застою, наступствы якога захоўваюцца да сённяшняга часу. Але я спадзяюся, што Усявышні Творца дасць нам сілы і магчымасць адрадзіць мусульманскую навуку і ўзняць яе на дастаткова высокі ўзровень.

Калі мы звернемся да гісторыі татарскага народа, то ўбачым, што Іслам адыграў велізарную ролю ў развіцці навукі і адукацыі. Дзякуючы прыняццю Ісламу ў 922 годзе ў Волжскай Булгарыі паяўляецца пісьменнасць, заснаваная на арабскай графіцы, распаўсюдзілася мастацтва пісьма на камні, на манетах. І галоўнае, у Булгарыі ўзнікаюць і вучэбныя ўстановы, у якіх майстры мелі магчымасць атрымаць урокі арабскай пісьменнасці, будучыя вучоныя вучыліся чытаць і пісаць.

На жаль, да нас не дайшлі літаратурныя і навуковыя помнікі старажытных булгар, а захаваліся толькі надмагільныя надпісы, зробленыя на камні. Але вядомыя аўтары і назвы многіх рэлігійных, гістарычных, геаграфічных і іншых твораў.[1] Асабліва славіліся булгарскія майстры-будаўнікі. Аб гэтым сведчаць архітэктурныя помнікі старажытнага Булгара – мінарэты, палаты, магільныя склепы.[2] Вядома, што булгарскія майстры запрашаліся ў якасці архітэктараў і ў рускія гарады, на-

---

[1] Шыхабетдзін Марджані. Крыніцы па гісторыі Казані і Булгара. Казань, 1989, сс. 142-149.

[2] Халітаў Н.Х. Помнікі архітэктуры Казані. М., 1989, сс. 19-27.

прыклад, Суздаль. Заваяванне Булгарыі манголамі ў XIII ст. адмоўна адбілася на развіцці культуры і навукі. Захопы гарадоў суправаджаліся вялікімі разбурэннямі, знішчэннем вялікай колькасці людзей. Але захопнікі не здолелі разбурыць галоўнае – веру булгар, іх рэлігію – Іслам. Пасля ўтварэння некалькіх ардынскіх дзяржаў Іслам ізноў набыў былую моц з сярэдзіны XIV ст., асабліва на тэрыторыі Залатой Арды, пад уладу якой падпалі і тэрыторыі Булгарскай дзяржавы. Было пабудавана шмат мячэцяў і медрэсэ. Шакірды *(вучні)*, якія вучыліся ў медрэсэ, карысталіся вялікай павагай як сярод народа, так і сярод правіцеляў. Нават жонкі і дочкі ханаў любілі гутарыць са студэнтамі і выкладчыкамі медрэсэ як са сваімі духоўнымі настаўнікамі. Да нас дайшлі імёны такіх буйных мусульманскіх вучоных, як Кутбутдзін Альразі, Сагдзетдзін Тафтазані, Сеід Джалялетдзін ды іншыя.

Пасля распада Залатой Арды адным з цэнтраў мусульманскай навукі і культуры ў XV ст. стала Казанскае ханства, якое ахоўвала традыцыі асветы і адукацыі. На пасаду кіраўніка мусульманскага духавенства абіраўся адзін з нашчадкаў Пасланніка Аллага Мухаммеда *(мір яму і міласць Усявышняга!)* па лініі яго дачкі Фацімы, які насіў тытул сеййід *(правадыр)*. Выбары адбываліся на курултаі, у якім удзельнічалі шейхі, імамы, муллы, хафізы ды іншыя духоўныя асобы.

На мусульманскім духавенстве ляжала важная місія народнага асветніцтва, таму што ў Казанскім ханстве не было іншых школ, акрамя духоўных медрэсэ. Як указвае гісторык Міхаіл Худзякоў, "пісьменнасць сярод татар была распаўсюджана даволі шырока, так што ў кожным паселішчы, дзе была мячэць, існавала таксама і школа".[1] Служыцелі гэтых мячэцяў, у знак павагі да іх ведаў, атрымлівалі асобае званне – данішменд, г.зн. вучоны. Адначасова трэба адзначыць, што адзін з найбольш светлых бакоў духоўнага жыцця складала поўная верацярпімасць. У прыватнасці, у Казані існавалі і хрысціянскія храмы. Місіянерская дзейнасць была вельмі мірнай, галоўным сродкам гэтай дзейнасці была пятнічная пропаведзь. У перыяд існавання Казанскага ханства развівалася і літаратура, асабліва рэлігійная, але разбурэнні і грабяжы, якія адбываліся пры захопе Казані рускімі войскамі ў 1552 г., знішчылі кнігі і рукапісы. Але сярод казанскіх татар вусна захоўваліся творы паэтычнага жанру – дастаны – у прыватнасці "Кайгы наме" – "Кніга жальбы", "Чынгіз хан і крывы Цімур" і г.д. Вядомыя таксама дасягненні казанскіх мусульманскіх майстроў: узоры чаканных сасудаў, стройныя шатровыя дахі мінарэтаў, тонкія пісьмёны на каменнях, маляўнічыя пералівы тканін, упрыгожаныя каляровай юхтой боты і г.д. Усё гэта атрымала сваё развіццё сярод татарскага народа пад духоўнай аховай Іслама.

---

[1] Худзякоў М. Нарысы па гісторыі Казанскага ханства. М., 1991, с. 234.

Хоць мусульманскае духоўнае і культурнае развіццё татар пацярпела ў XVI ст. цяжкі ўдар ад абсалютызма Івана IV Жахлівага, духоўнае жыццё не спынілася, яно толькі перамясцілася ў глыбінку і на ўскраіны, у асноўным на ўсход. Наступнай знамянальнай вехай, верагодна трэба лічыць 1778 г., калі ўказам імператрыцы Кацярыны II ад 22 верасня было створана першае Духоўнае Упраўленне мусульман – Арэнбургскі Магаметанскі Духоўны Сход. Сярод татар за свае больш мяккія ў параўнанні з папярэднімі правіцелямі адносінамі да Іслама Кацярына II атрымала ласкавае прозвішча Царыца-бабуля, але нават яна не адважылася заснаваць духоўнае ўпраўленне ў Казані – гістарычным цэнтры расійскага Іслама. Духоўнае ўпраўленне, якое пазней перамясцілася ва Уфу, кіравала і духоўнай адукацыяй мусульман: яно распрацоўвала праграмы для рэлігійных школ, якіх было вельмі шмат. У нашым распараджэнні маюцца звесткі таго часу толькі па Уфімскай губерні, але і яны дастаткова красамоўныя: ва Уфе існавала Вышэйшае Духоўнае медрэсэ "Талія", дзе рыхтавалі настаўнікаў для астатніх медрэсэ, а таксама сярэдняя навучальная ўстанова "Рушдзі", у іншых гарадах існавала адначасова да 15 сярэдніх медрэсэ, а пачатковая школа – мактаб існавала амаль ва ўсіх буйных мячэцях, а іх колькасць даходзіла да 500.[1] Калі ўлічыць, што ў распараджэнні Духоўнага Сходу ў 1890 г. усяго знаходзілася 4254 мячэці, а з іх толькі 1300 знаходзіліся на тэрыторыі Уфімскай губерні, то верагодна, што агульная колькасць вучэбных мусульманскіх устаноў была ў тры разы вышэй згаданай. Дзякуючы мактабам сярод татар была вельмі шырока распаўсюджана пісьменнасць, а пераважная большасць татарскіх вучоных і літаратараў атрымалі сваю адукацыю менавіта ў гэтых духоўных навучальных установах: Габдула Тукай, класік татарскай літаратуры, закончыў медрэсэ "Мутыгыя" ва Уральску, выдатны асветнік Каюм Насыры атрымаў адукацыю ў медрэсэ пятай махалі г. Казані, выдатны гісторык і мысліцель Шыхабуддзін Марджані да 17 гадоў вучыўся ў шкорле пры вясковай мячэці, а затым працягваў сваю адукацыю ў Самаркандзе і Бухары.

Але духоўнаму асветніцтву і адукацыі мусульман было наканавана перажыць яшчэ адзін цяжкі ўдар: Кастрычніцкая рэвалюцыя, устанаўленне савецкай улады, усталяванне камуністычнай, атэістычнай ідэалогіі. Відаць, будзе дастаткова прывесці толькі адзін дакумент, каб праілюстраваць, што адбылося з духоўным жыццём мусульман пасля рэвалюцыі. Выступаючы на нарадзе ва Уфе 8 мая 1930 г. Старшыня Цэнтральнага Духоўнага Упраўлення мусульман, муфцій Рызаэтдзін Фахрэтдзін адзначаў, што "усе рэлігійныя арганізацыі мусульман знаходзяцца напярэдадні поўнага

---

[1] "Іслам мінбарэ", газета Духоўнага Упраўлення мусульман Цэнтральна-Еўрапейскага рэгіёна Расіі, № 1, 1994.

разбурэння і знікнення. Закрыліся 87 % мухтасібатаў *(мясцовых упраў мусульман)*, з 12 тысяч мячэцяў зачынена больш 10 тысяч, 97 % мул і муэдзінаў пазбаўлены мажлівасці весці набажэнства.[1]

Пасля аддзялення школы ад рэлігіі ўсе мусульманскія духоўныя навучальныя ўстановы былі зачынены. Падрыхтоўка духоўных кадраў ажыццяўлялася тайна, у дамах і на кватэрах. Натуральна, пры такім становішчы цяжка гаварыць аб якім-небудзь прымальным узроўні ведаў будучых свяшчэннаслужыцеляў. Максімум, што яны маглі атрымаць – гэта ўменне чытаць Кур'ан, чытаць намаз, прамаўляць малітоўныя формулы і выконваць асобныя мусульманскія абрады. Рэлігійная літаратура была знішчана або схована ў далёкія падвалы бібліятэк. Змянілася пісьменнасць, мова пачала русіфікавацца, і новае пакаленне ўжо не мела мажлівасці чытаць дарэвалюцыйную літаратуру, асабліва духоўную.

Да сярэдзіны 80-х гадоў у СССР існавала адзіная сярэдняя мусульманская духоўная навучальная ўстанова – медрэсэ "Мір-Араб" у Бухары. Затым быў адчынены Ісламскі інстытут імама аль-Бухары ў Ташкенце, у канцы 80-х – медрэсэ імя Рызаэддзіна Фахрэтдзіна пры ДУМЕС ва Уфе.

На тэрыторыі Беларусі знойдзены і вывучаны цікавыя археалагічныя знаходкі – клады манет, сярод якіх трапляюцца арабскія манеты VIII ст. з надпісамі арабскімі літарамі. Аднак арабскія купцы-мусульмане, відаць, нічога не зрабілі для пашырэння ведаў аб Ісламе сярод беларускага народа, які верыў у сілы прыроды. У 1397 г. паводле дамовы вялікага князя літоўскага Вітаўта і звергнутага з трона хана Залатой Арды Тахтамыша некалькі тысяч татараў накіраваліся з сем'ямі з Прычарнамор'я і Крымскага паўвострава ў Вялікае княства Літоўскае і пасяліліся паблізу Вільні, Навагрудка, Ліды, Мінска, Гродна, Брэста. Беларускія татары верна служылі дзяржаве, у якой жылі. Разам з беларусамі, літоўцамі, палякамі, рускімі татары ўнеслі вялікі ўклад у перамогу над крыжакамі ў бітве пад Грунвальдам *(1410 г.)*, актыўна ўдзельнічалі ў многіх войнах і вызваленчым руху. Становячыся ў шэрагі абаронцаў Радзімы, татары давалі прысягу на сваёй свяшчэннай мусульманскай кнізе – Кур'ане. На новых землях татары-мусульмане пабудавалі мячэці, адкрылі мусульманскія школкі. Згадкі пра гэта знаходзім у лісце невядомага аўтара да турэцкага султана Сюлеймана Пышлівага. Гэты ліст увайшоў у навуковы зварот пад назваю "Рысале-і-татары-і-лех" *(Аповяд пра татараў Польшчы)*. Ён датаваны 1558 г. "Пры вялікіх мячэцях, – піша аўтар "Рысале", – звычайна трымалі імамаў з Крыма і Арды, аплачваючы іх уласнымі сродкамі, у іх жа вучацца

[1] З даклада Старшыні Цэнтральнага Духоўнага Упраўлення мусульман ва Уфе муфція Рызаэтдзіна Фахрэтдзіна 8 мая 1930 г.

нашы дзеці: з іх некаторыя рыхтуюцца да духоўнага прызвання. Калі б не вялікія адлегласці, можна не сумнявацца, што асманскія падзішахі прыслалі б да нас сваіх улемаў (вучоных), якія б трымалі нашу веру ў чысціні і вялі б нас сваей навукай па правільнаму шляху".[1]

У наступныя гады мусульманскія школкі ствараліся ў кожным населеным пункце, дзе жыла значная колькасць татараў. Навучаннем дзяцей займаўся або сам кіраўнік мусульманскай абшчыны – імам, або яго памочнік – мязім *(муэдзін)*. Спрадвеку татары невялікіх вёсачак-засценкаў і мястэчак, дзе не было ні мячэці, ні святара-муллы, запрашалі вучыць дзяцей мусульманскай рэлігіі добра падрыхтаваных старых людзей, якія за невялікую плату, а то проста за ўтрыманне і "спасенне" *(на тым свеце такому настаўніку-годжыю ці настаўніцы-годжыні паводле мусульманскай веры будзе аддадзена належнае за добрую справу)* займаліся з дзецьмі, а то і з дзецьмі сваіх былых вучняў. Нярэдка настаўнікамі па мусульманскай рэлігіі былі хлопчыкі і дзяўчынкі, якія шчыра вучыліся, добра ведалі асновы рэлігіі. Такія "дырэктары" таксама паважаліся ў татараў, а бацькам такіх "дырэктараў" было прыемна ў гэтым прызнацца.

У вялікіх татарскіх паселішчах мусульманскія школкі знаходзіліся ў спецыяльных залах. У перадваеннай Польшчы пры кожнай мячэці быў парафіяльны дом. У Іўі будынак для мусульманскай школы быў пабудаваны ў 1922 г. за грошы татараў-эмігрантаў, якія выехалі перад Першай сусветнай вайной і засталіся там. Але большасць мусульманскіх школ знаходзіліся ва ўласных сядзібах настаўнікаў-годжыяў.

У мусульманскую школу дзеці ішлі з 6–8-гадовага ўзросту. У час заняткаў годжый знаёміў вучняў найперш з арабскім пісьмом. Калі дзеці засвойвалі напісанне літар і вымаўленне асобных гукаў, настаўнік даваў чытаць ім Кур'ан, падзелены дзеля зручнасці на 30 кніжак *(суфорак)*. Чытанне ішло адразу вельмі марудна, дзеці з цяжкасцю вымаўлялі асобныя аяты *(выслоўі з Кур'ана)*. Вучань, які па складах чытаў Кур'ан, зваўся біскіч *(па-турэцку "біскіч" – лесвіца)*. Затым дзеці асвойвалі сюрэем *(ад турэцкага "сюратле" – вельмі хутка, жыва)*, г.зн. яны ўжо маглі чытаць гладка, без затрымкі. Нарэшце пачыналі "спяваць" Кур'ан у адпаведнасці з пэўнымі правіламі. Той, хто ўмеў прачытаць і прапець Кур'ан да суры *(главы)* "Я-Сін", атрымоўваў арабскае прозвішча шахір *(знакамі-ты)*. А вучань, які такім чынам ужо добра пазнаёміўся са свяшчэннай кнігай, называўся куранджэем. Затым наступала чарга іншых рэлігійных кніг, асабліва Хамаіла *(малітоўніка)*, у якім былі не толькі арабскія, але і старажытнататарскія тэксты. На гэтым па-

---

[1] Muchlinski A. Zdanie Sprawy o Tatarach litewskich //Teka Wilenska. Wilno, 1858, № 4–6.

чатковая мусульманская адукацыя закончвалася і адбывалася своеасаблівае свята — Ляхі, свята ганаравання лепшых вучняў, атрымаўшых мусульманскія веды.

У выніку Першай сусветнай вайны і адыходу заходнебеларускіх зямель да Польшчы паводле Рыжскай дамовы 1921 г. адзіны народ — беларускія татары быў разарваны. Большая частка татар апынулася ў Польшчы *(звыш 6 тысяч)*, каля 3 тысяч у Літве і амаль 4 тысячы ў БССР. У адроджанай Рэчы Паспалітай дзяржаўная ўлада, духавенства і грамадскасць легальна, свабодна маглі займацца рэлігійным выхаваннем дзяцей. У польскіх школах адзін раз на тыдзень быў урок рэлігіі. Праводзілі гэты ўрок святары. Польская дзяржава плаціла святарам грошы за педагагічную працу, як і выкладчыкам іншых прадметаў. У міжваенны перыяд *(1918—1939 гг.)* для школ у Польшчы рыхтавалі спецыяльна настаўнікаў рэлігіі. У малых *(пачатковых)* школах урокі рэлігіі праводзілі настаўнікі. У школах, дзе была значная колькасць вернікаў-мусульман і дзе былі мячэць і святар-мулла, праводзіліся ўрокі мусульманскай веры па спецыяльна распрацаванай праграме. Былі складзены падручнікі на арабскай мове з тлумачэннем па-польску. У праграму навучання ўваходзілі асноўныя палажэнні свяшчэннай для мусульманіна кнігі — Сунны, дзе выкладзены выказванні прарока Мухаммеда. Прадугледжвалася, што на пачатковым этапе мусульманскія дзеці павінны былі навучацца чытаць і пісаць арабскімі літарамі асобныя аяты *(вершы)* з Кур'ана, павольна і выразна чытаць малітвы, ведаць неабходнае на памяць. У другі і наступныя гады навучання мусульманскія дзеці павінны былі засвоіць палажэнні ісламскай веры, каб маглі іх пры неабходнасці растлумачыць людзям іншага веравызнання, адначасова паказаць, што ў мусульманскай веры ёсць шмат агульнага з яўрэйскай і хрысціянскай верай.

Прайшоўшы даволі цяжкую школу мусульманскай адукацыі, татарскія дзеці, іншы раз са спазненнем, вельмі лёгка авалодвалі славянскай граматай, якой навучаліся ў казённых школах. Запамінанне на памяць вялікіх тэкстаў на арабскай мове садзейнічала таксама вывучэнню замежных моў, матэматыкі ды іншых прадметаў.

Для далейшага навучання мусульманскіх дзяцей пасылалі на вучобу ў Югаславію, у Боснію, дзе значная частка людзей *(больш за 2 млн. чалавек)* вызнавалі мусульманскую веру, а будучы славянамі, вельмі лёгка маглі зразумець татарскіх хлопчыкаў з Польшчы, бо родная мова гэтых хлопчыкаў была беларуская. Мелася на мэце найбольш здольных з гэтых дзяцей, якія завершаць вучобу ў медрэсэ *(сярэдняя навучальная ўстанова, якая давала не толькі рэлігійную, але і агульную сярэднюю адукацыю)*, працягваць вучобу ў вышэйшых навучальных установах, такіх як Аль-Азхар у Каіры. Польскія ўлады накіроўвалі на павышэнне кваліфікацыі, на стажыроўкі ў арабскія краіны выпускнікоў усходазнаўчых факуль-

тэтаў польскіх універсітэтаў, а калі такі факультэт заканчваў татарын-мусульманін, то яго накіроўвалі ў першую чаргу. Вядома, што ў Егіпце ўдасканальваў свае веды выпускнік Мюнхенскага універсітэта, доктар філасофскіх навук Якуб Шынкевіч і магістар Львоўскага універсітэта Алі Варановіч *(абодва ўраджэнцы г. Ляхавічы, што на Брэстчыне)*. Пад час навучання ў Егіпце Я. Шынкевіч і А. Варановіч знаёмілі інтэлігенцыю гэтых краін з жыццём у Польшчы, становішчам мусульман у гэтай краіне. Адначасова яны пісалі і друкавалі цікавыя і карысныя звесткі пра Егіпет і іншыя мусульманскія краіны ў часопісах татараў-мусульман Польшчы "Татарскае жыццё" і "Ісламскі агляд" і ў татарскім "Рочніку". Нацыянальна-культурнае адраджэнне татараў у Польшчы падтрымлівалася дзяржаўнымі і навуковымі ўстановамі гэтай краіны. Штогод на патрэбы татараў-мусульман польская дзяржава выдаткоўвала каля 57 тысяч злотых.[1]

У БССР у гэты перыяд у выніку пашырэння пакаранняў многія татары аказаліся зняволенымі. Вельмі цяжка было жыць дзецям "ворагаў народа". Савецкая ўлада ў БССР зрабіла ўсё для разбурэння традыцыйнага жыццёвага ладу татарскага насельніцтва Беларусі, а таксама цэнтраў захавання этнаканфесійнай спецыфікі гэтага народа. Пры савецкай уладзе мусульманскія школкі пры мячэцях пачалі зачыняць. Крыху пазней, змагаючыся з праявамі рэлігійнасці, улады БССР пачалі таксама зачыняць, а затым разбураць мячэці, арыштоўваць і фізічна знішчаць мусульманскіх духоўных асоб, прадстаўнікоў татарскай інтэлігенцыі. Такая палітыка была пастаўлена ў цэнтр дзейнасці партыйна-дзяржаўных органаў Беларусі і прывяла беларускіх татар да мяжы знікнення як самабытнага народа. Шмат татараў былі незаконна асуджаны сталінскім рэжымам і знаходзіліся ў лагерах Поўначы, Сібіры, Казахстана і Далёкага Усходу. Многія татары-мусульмане Заходняй Беларусі баючыся, што іх можа напаткаць лёс крымскіх татараў, каб не быць дэпартаванымі, у пасляваенныя гады самі выехалі ў Польшчу, а адтуль у ЗША, Аўстралію і іншыя аддаленыя краіны. У тыя гады паехалі перш за ўсё самыя актыўныя, самыя адукаваныя татары, якім найбольш пагражаў сталінскі рэжым. Мусульманская адукацыя і культура беларускіх татар за гады савецкай улады прыйшла ў заняпад.

Толькі напрыканцы 80-х гадоў адыходзячага стагоддзя, калі пачаўся працэс нацыянальнага адраджэння народаў, актыўныя прадстаўнікі беларускіх татар атрымалі магчымасць аб'яднацца і ўтварыць грамадска-культурныя і рэлігійныя суполкі. Менавіта ў гэты час у Рэспубліцы Беларусь былі прыняты заканадаўча-прававыя акты, якія стварылі адпаведную базу для забеспячэння ўсебаковага нацыя-

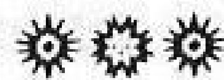
[1] Архіў КДБ РБ. Спр. 18019-с, арк. 173, 185.

нальна-культурнага развіцця нацыянальных меншасцяў краіны, у тым ліку і беларускіх татар.

У адпаведнасці з артыкулам 5 закона "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" *(прыняты 29 кастрычніка 1991 г.)* з восені 1992 г. у месцах кампактнага пражывання беларускіх татар дзейнічаюць нядзельныя мусульманскія школкі, у якіх разам з Ісламам ідзе вывучэнне татарскай і арабскай моў, гісторыі і культуры татарскага народа. Як правіла, у гэтых школках займаюцца веруючыя татары-мусульмане.Назіраецца вялікая ўвага і цікавасць навучэнцаў мусульманскіх школ не толькі да сваёй канфесіі і яе гісторыі, але і да ўсіх канфесій, якія існавалі і зараз існуюць або адраджаюцца на Беларусі. Што тычыцца мусульманскай канфесіі і яе гісторыі на Беларусі, то найбольшую цікавасць у навучэнцаў выклікаюць такія пытанні, як мусульманская мараль, месца жанчыны ў Ісламе, узаемаадносіны мусульманства з іншымі канфесіямі ў розныя гістарычныя адрэзкі часу, мусульманскія абрады, святы ды інш. Цяжкасці, з якімі прыходзіцца сутыкацца настаўнікам пры выкладанні ў гэтых школах, заключаюцца, галоўным чынам, у адсутнасці належных вучэбных дапаможнікаў, прыстасаваных для такога тыпу школ. Таму ўжо даўно наспела неабходнасць стварэння вучэбнага дапаможніка па гісторыі мусульманства на Беларусі і наогул па канфесійнай гісторыі Беларусі. Варта перавыдаць дапаможнікі і падручнікі для мусульманскіх школ, створаныя муфтэятам Рэчы Паспалітай у 1925–1939 гг., асабліва "Praktyczny podręcznik poczatkowego czytania po arabsku" *(Wilno, 1937 r.)*, а таксама "Самоучитель татарского языка русскимъ и русскаго языка татарамъ" *(Казань, 1894 г.)*.

Такім чынам, мусульманская рэлігія для беларускіх татараў – гэта нацыянальная спадчына і крыніца этнічнага адраджэння. Усебаковае вывучэнне Ісламу дае вернікам пачуццё паўнаты і радасці жыцця, вучыць берагчы чалавека і навакольнае асяроддзе, гуманізуе сферу сямейна-бытавых адносін, абагачае культуру татарскага народа. Беларускія татары вывучаюць гісторыю свайго народа і сваёй радзімы – Беларусі, паважаюць нацыянальныя сімвалы, пад якімі разам з беларускім і іншымі народамі змагаліся супроць іншаземных захопнікаў і прыгнятальнікаў.

І. Канапацкі

"МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЁМ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ", АБО ПАЗНАННЕ ТАЙНЫ АЎТАРСТВА ГІМНА...

СЛЕДЫ ИСЧЕЗНУТ ПОКОЛЕНИЙ,
НО ЖИВ ТАЛАНТ, БЕССМЕРТЕН ГЕНИЙ.

Ф.Глинка.

ЗНІКНУЦЬ СЛЯДЫ ПАКАЛЕННЯЎ,
АЛЕ ЖЫВЫ ТАЛЕНТ,
БЯССМЕРТНЫ ГЕНІЙ.

Ф.Глінка.
Пераклад.

У 1991 годзе ў чацвёртым нумары часопіса-квартальніка "Байрам. Татары на зямлі Беларусі" былі надрукаваны дзівосныя паэтычныя радкі пад назвай **"Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі"**, якія заканчываліся так:

Йшлі гады й нашчадкі татар-мусульман
Беларускую мову з павагай прыдбалі;
Але веру ў Аллага – свяшчэнны Іман
Мы да суднага дня захаваем.
Рэфрэн.

Аўтарства там ніякага не было пазначана, як і месца нараджэння верша, або запісу, з якой крыніцы ўзяты, ці ў якой мясціне запісаны – таксама ніякага напамінку або абазначэня.

Другі слупок знізу ўверх гучыць вось як:

Служба цяжкай была, у суровых баях
Шмат галоў маладзецкіх паклалі.
За адвагу і мужнасць татарскім сынам
Каралі прывілеі давалі.
Рэфрэн.

Чытаеш, мовіш ці пяеш і адчуваеш нейкую незвычайную народнасць гэтага верша, быццам ён напісаны даўным-даўно; яны прайшлі – гэтыя радкі – апрацоўку і шліфоўку часам і цераз стагоддзі занатаваліся так *(3-і слупок)*:

На прызыў спадара ў любую пару
Батыры сваіх коней сядлалі.
Жонак бралі сваіх, каб варылі яду
І знявечаных у баях даглядалі.
Рэфрэн.

Будучы ў Менску на Другой міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі на тэму "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі" *(травень 1995 г.)*, бачыў і чуў, што ў некаторай частцы аўдыторыі не раз ішла размова аб вершы "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі", бальшыня тады лічыла гэтыя вершаваныя словы фальклёрнымі. Праўда, гэта адчувалі не ўсе; адзін юнак, які сядзеў на раздачы літаратуры і яе продажы, у адзін з перапынкаў адышоў ад свайго стала, падышоў да Якуба Адамавіча Якубоўскага, паважліва павітаўся з ім і мовіў, што ходзяць чуткі, што, нібыта, ён аўтар гэтага твора, але мудры чалавек неяк удала перавёў гутарку ў іншую ручаіну. Але мне гэта недзе ўпала ў галаву, засела стрэмкай, і я вырашыў дасканальна ўглядзецца-учытацца ў гэты ўзнёслы верш прыгожага пісьменства. І няма чаго тутака хаваць, таіцца, адчуў руку сапраўднага майстра слова, але чыю?

Чытаю другі слупок:

Мы зляпілі дамы, пры ауле сваю
Для малебнаў Аллагу мячэць збудавалі.
Нарадзілі дзяцей, асвяцілі зямлю
І ў яе па Ісламу памерлых хавалі.
Рэфрэн.

Канешне, гэты слупок і паказаў мне спецыяльную стылізацыю пад народнасць, асабліва словы "Мы зляпілі дамы...", і вось яны мне зноўку ўспомніліся, калі я пачаў перабіраць у сваёй памяці першую сустрэчу Якуба Адамавіча ў мяне на кватэры ў Баранавічах, тады, як гаворыцца, я рубам паставіў пытанне, хто ж аўтар "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі" – гэта адбылося ўлетку 1994 г., як і цераз два гады потым, Гаспадар Якубоўскі абышоў яго, што неяк мне і няёмка было зноўку агучваць сваю цікаўнасць.

Цераз некаторы час будучы ў гасціннай кватэры Якуба Адамавіча і Таццяны Васільеўны Якубоўскіх, тое ж гаварыў і яго абаяльнай і мілай жонцы, і яна таксама нічога пэўнага сказаць тады не змагла.

Цікаўнасць – мабыць не горшая рыса майго характару. Перад Трэцяй міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыяй *(1997 г.)* у мяне адбылася яшчэ адна сустрэча з гутаркай з Якубам Адамавічам, тады я гасцяваў у яго, ведаў, што хутка яму будзе 65-годдзе, таму я выклаў свае заключэнні, хто ж з'яўляецца аўтарам "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі", як гаворыцца, "прыціснуты" фактамі да сцяны, ён мусіў не адмовіцца ад стварэння яго.

Калі адпалі ў мяне ўсялякія сумненні, падрыхтаваў два варыянты матэрыялаў да друку – адзін выйшаў у "Нашым слове" *(№ 14, 1997)*, а другі – у "Байраме. Татары на зямлі Беларусі" *(№ 1, 1997)*, што

займальна, пры падрыхтоўцы да друку гэтага майго напісання вельмі некампетэнтны супрацоўнік "НС" Здзіслаў Сіцька, як сякерай прайшоў па маладым лесе і адрубіў увесь абзац, звязаны з вершам "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі", а вось у часопісе-квартальніку твор удала паказаўся, праявіўся і ўквеціў нарыс пад назвай "Жывая і стваральная легенда беларускага і беларуска-татарскага народаў" *(Да 65-годдзя Якуба (Якава) Адамавіча Якубоўскага, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР)*:

"Сярод паданняў аб гэтым чалавеку і тое, што як і Якуб Колас, ён піша цудоўныя вершы, сярод якіх частка нават робіцца народнымі песнямі",– і далей расказваецца, што адна з іх нават перакладзена на мову яго далёкіх продкаў – татараў з Крыма. Мне толькі застаецца прывесці адзін слупок з гэтага песеннага твора:

Мы з Паволжа і Крыма з Іманам прыйшлі
На гасцінныя землі Літвы і Беларусі.
Пад Грунвальдам суровы экзамен здалі
І уланскую службу няслі без прымусу.
Рэфрэн:
Ляй лагу ілялагу, Мухамед расул Аллагу,
Ляй лагу ілялагу, Мухамед расул Аллагу.

Як вядома, у тым жа нумары, дзе быў упершыню надрукаваны паэтычны шэдэўр "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі", маецца яго выдатны пераклад на крымска-татарскую мову "Бизлер Иман Илен Белорусие Топрагўында Яшаймыз", які зрабіў мужны і дбайны сын Крыма, узнёслы адраджэнец Беларусі, ветэран Вялікай Айчыннай вайны Ісмаіл Ісмаілавіч Меметаў. І яшчэ, на рускую мову гэты твор перакладзены Л. Ажгірэвіч.

На сёння маюцца дзве мелодыі на верш "Мы з Іманам жывём на зямлі Беларусі", першую і першым напісаў Алег Гембіцкі, другую – маладая таленавітая кампазітар з горада Ліда Гродзенскай вобласці Дзінара Мазітава.

Як засведчыў 12 студзеня 1999 г. на сустрэчы з нагоды выхаду 30-га нумару квартальніка-часопіса "Байрам. Татары на зямлі Беларусі", прысвечанага светлай памяці галоўнага рэдактара Якуба Якубоўскага ў Дзяржаўным літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа вучоны, грамадскі і рэлігійны дзеяч Ібрагім Барысавіч Канапацкі, Якуб Адамавіч сваім сэрцам больш успрыняў музыку Алега Гембіцкага...

У сувязі з гэтым, як не ўспомніць лёс Дзяржаўнага гімна Беларускай ССР на тэкст М. Клімковіча, музыка Н. Сакалоўскага, які быў зацверджаны 24.09. 1955 г. Для знаўцаў музыкі вядома, што да зацвярджэння Гімна на словы М. Клімковіча "Мы беларусы з братняю

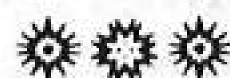
Руссю..." былі дзве мелодыі песні, адну з іх, найбольш велічную, і абралі Гімнам – гэта была музыка Н. Сакалоўскага.

Нешта такое зрабіла і кіраўніцтва Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб", якое абрала тэкст Я.А. Якубоўскага на музыку Дзінары Мазітавай сваім Гімнам, які, на мой погляд, пазямному і прачула адчула рытміку вершаванага шэдэўра.

Вось і ўсё, што хацелася сказаць, пра пазнанне тайны аўтарства Гімна беларускіх татараў.

Даведка: Гімн – перакладаецца з грэчаскай мовы, як урачыстая, хвалебная песня.

М. Маліноўскі

ГАЙДАР – МАНГОЛЬСКІ КОННІК – АРАБСКІ ЛЕЎ – НЕШТА ІНШАЕ ?

І сёння шмат людзей не ведае, адкуль славуты савецкі дзіцячы пісьменнік Аркадзь Гайдар узяў сабе такую незвычайную літаратурную мянушку-псеўданім, як Гайдар? Сапраўднае ў яго прозвішча – Голікаў. Што да мяне, дык я магу адразу сказаць, што псеўданім Гайдар – гэта не беларускае, не рускае, не украінскае слова. Як і імя Цімур, якое перакладаецца, як моцны, стойкі, жалеза. Але ўсім нам вядома, што, дзякуючы кнізе Аркадзя Гайдара "Цімур і яго каманда", нарадзілася шматлікае племя, якое шмат зрабіла ў сваім дабрадзействе, і, як мне здаецца, гэтыя маладыя дабраахвотнікі і сёння ўдала дзейнічаюць у некаторых мясцінах.

Калі пагартаць "Каляндар татар-мусульман Беларусі на 1998 г. – 1418–1419 г. Хіджры" *(Мінск, 1998)*, выдадзены пры ўдзеле Міністэрства культуры РБ, Рэспубліканскага цэнтра нацыянальных культур і Беларускага згуртавання татар-мусульман "Аль-Кітаб" *(Рэдактарская група: І.Александровіч, І.Канапацкі – адказны рэдактар, Я.Якубоўскі)*, дык у раздзеле "Мусульманскія імёны", падраздзел "Мужчынскія імёны", на старонцы 24 мы можам прачытаць: "Гайдар – леў". Так, у жыцці, а найбольш у войску, калі так можна мовіць, па рысах характару і паводзінаў Голікаў быў сапраўды падобны на ільва, бо – гэта рэдкасць, калі юнак у 16 гадоў камандуе палком. Ды і нарадзіўся, і рос Аркадзь Голікаў у тых краях, дзе цесна суседнічалі і працвіталі як хрысціянства, так і мусульманства. Мабыць, недзе падсвядома будучы пісьменнік і ўвабраў у

сябе такі моцны прыродны назоў, як леў, і зрабіўся славутым уладаром мастацкага слова сярод дзятвы ў якасці Гайдара.

Так, гэта толькі мая асабістая думка. На самай справе ў Аркадзя Гайдара, па яго меркаваннях, усё было інакшым. Незадоўга перад сваёй трагічнай смерцю сваім баявым сябрам ён расказваў, што прыйшоў да яго псеўданім у апошні год грамадзянскай вайны падчас службы ў Чырвонай Арміі на мяжы з Манголіяй *(у тых месяцах, але праз многа гадоў з 1975 па 1980 служыў і я. – **М.М.**)*.

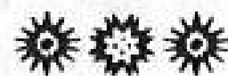
"Часцяком, бывала, бяжыць насустрач мангол, махае шапкай і крычыць: "Гайдар, гай-дар!" А "гайдар" па-руску, як мне пераклалі з мангольскага, значыць коннік, скачучы ўперадзе. Так мяне потым і нашыя байцы пачалі клікаць. І запала гэтае слова моцна ў маю душу, вельмі моцна... Як бачыце, хлопцы, не дзеля прыгажосці якойсьці ўзяў я сабе гэты псеўданім" *(З кнігі Ляскоўскага і Котава "Всадник, скачущий впереди", Масква, 1967, стар. 192, даецца ў перакладзе. – **М.М.**)*.

Але гэта, мне так здаецца, позняя і вельмі бліскучая прыдумка Аркадзя Голікава, бо першая кніга, выдадзеная ім, мела яго сапраўднае прозвішча. Яна мела назву "В дни поражений и побед".

Літаратуразнаўцы і некаторыя іншыя шукальнікі праўды псеўданіму Аркадзя Гайдара надалі і такую версію, што імя – крыптонім, які распазнаецца гэтак: Г – пачатковая літара сапраўднага прозвішча *(Голікаў – **М.М.**)*, ай – першая і апошняя літары імя Аркадий, дар – мусіць азначаць скарочана, на французскі манер *(д'ар)* "арзамаскі" *(Гайдар вырас у гэтым горадзе)*. Апошнюю гіпотэзу добра распрацаваў даследчык Валянцін Дзмітрыеў.

Дык на якой версіі мы павінны спыніцца і вызначыцца дакладна? Як хто, а я не ўзяўся бы за гэтую неўдзячную працу, бо ўсе яны маюць перад сабою нейкую рацыю і падставу і па-свойму адказваюць, адкуль такі экзатычны псеўданім у Аркадзя Голікава. Гайдар – гэта тая загадка, на якую сёння мы не маем сапраўднай адгадкі...

М. Маліноўскі

СУ, ХУ-НІ-ХЭ-ЦЗЫ І... ТАТАРСКАЕ ЗЕЛЛЕ

3 лютага 1999 г. ад вельмі шаноўнага і паважанага чалавека, вучонага і грамадскага дзеяча Ібрагіма Барысавіча Канапацкага атрымаў ліст: "Дарагі Міхась Міхайлавіч! Мір Вам!", а цераз шмат радкоў ён піша: "На наступным тыдні планую *(дзівосная вязь арабскіх літараў. – **М.М.** – калі Аллаг дазволіць)* паехаць у Варшаву да нашых сяброў і супляменнікаў

(цікавае словы – супляменнікі, супляменнік). Сю – па-цюркску, па-татарску – вада. Племя каля вады. Звычайна татары сяліліся каля вады і з гэтым звязаны гарбарная вытворчасць, агародніцтва і інш. А можа племя аб'ядналася адной вадой, гэтаксама, як і супольнасць" – некалькі палёў залітых адной вадою. Але гэта так – "информация к размышлению".

Прачытаўшы да канца ліст, у сувязі з ім чамусьці прыйшлі на ўспамін свае нататкі ў "Чырвонай змене" *(16 лістапада 1995 г.)* "Брудная рака і па-кітайску брудная".

"У кнізе Уладзіміра Арсеньева "Па Усурыйскаму краю" давялося прачытаць, што словы "ху-ні-хэ-цзы" перакладаюцца, як брудная рака. Успомніў, што летам 1963 г. мае таварышы па Ашмянскай школе-інтэрнаце вырашылі пакупацца ў рацэ Ашмянцы і амаль усе захварэлі на вадзянку. Мне тады цудам пашанцавала пазбегнуць гэтага. З тае пары колькасць "ху-ні-хэ-цзы" на Беларусі значна павялічылася, і гэта пры тым, што колькасць рэк у некалькі разоў паменшылася. І, мабыць, таму я ўжо не здзіўляюся, калі чуў ці чытаў папярэджанні, што купанне ў рэках, сажалках, азёрах небяспечна для здароўя.

Водныя аб'екты нашай краіны – багацце, але ні дзяржава, ні мы самі пра гэта амаль зусім не задумваемся, таму іх труцім, труцім, труцім... Толькі да якой пары гэта будзе беспакарана?"

Чаму ў мяне ў адно звязаўся ліст дарагога мне Ібрагіма Барысавіча і чырвоназнаменаўскія нататкі, мне вядома, бо тутака ёсць і яшчэ адна разынка. У 1994 г., калі да мяне ўпершыню завітаў у госці знакаміты беларускі энцыклапедыст, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР, галоўны рэдактар часопіса-квартальніка "Байрам. Татары на зямлі Беларусі" Якуб *(Якаў)* Адамавіч Якубоўскі, ён тады ў маёй агромністай бібліятэцы звярнуў сваю ўвагу і на кнігу "Дикорастущие и медоносные растения Украины" *(Кіеў, 1889 г.)*, аўтары гэтага даведніка Мікалай Грысюк, Ігар Грынчак, Яфім Елін. Разгарнуўшы яе, падзівіўся і сказаў: "Бачыце, Міхась Міхайлавіч, сярод народных назваў аер звычайны украінцы завуць і татарське зілля."

На Беларусі аер у народзе завуць яшчэ явар, яір, ярай, аірны корань, аір і... татарскі корань, татарскае зелле, зёлак татарскі. У нашай краіне лічаць, што татарскае зелле прыйшло разам з мангола-татарамі. Так, радзімай гэтага прадстаўніка прыроды з'яўляецца Паўднёва-Усходняя Азія. І сапраўды татарскі корань прыйшоў да нас не праз гунаў, якія раней за татара-манголаў страшэннай віхурай пранесліся цераз Еўропу, а з ордамі Чынгіз-хана і Батый-хана. У кнігах найбольш пішацца аб нашэсцях. Але нам вядома, што не толькі гэта было, але і мірны прыход і атабарванне назаўсёды ў нас татараў, пра манголаў невядома. Так, у першых захаваўшыхся летапісах дакладна апісана, дзе яны былі паселены... Канешне, ля рэк, вазёраў. У свае сярэднія гады мне прыйшлося, як гаворыцца для чырвонага слаўца, уздоўж і ўпоперак прайсці-праехаць вялікі і магутны былы Савецкі Саюз і вельмі часта сустракацца з та-

тарамі. Што мне заўсёды запаміналася ў гэтага народа – гасціннасць і чысціня. Я не буду гаварыць аб унутранай, гэта і так вядома, а аб знешняй. Гэту сваю традыцыю, падкрэслю, не мангольскую, а татарскую, гэты народ нёс разам з сабою і на новыя землі. Асабліва пры гэтым татары клапаціліся аб чысціні водных сховішчаў – рэк, азёраў, сажалак, крыніц. Татары лічылі, што аер ачышчае вадаёмы, гэта, мабыць, так было, калі яшчэ не былі створаны хімічныя прадпрыемствы. І там, дзе аер расце і плодзіцца, можна паіць коней, жывёлу, піць і самому. У памяці украінцаў, беларусаў, рускіх засталося, што татары кідалі карэнішчы аеру ў водныя крыніцы і новая расліна ў тады чыстых рэках, азёрах, ставах адразу ж прыжывалася. Ды і што гаварыць, раней і стронга вадзілася і жэмчуг на Беларусі дабывалі... Вось з тых далёкіх часоў і знайшло сваю новую радзіму татарскае зелле. Чаму зелле? Бо гэта багатая лекавая расліна. Яна вельмі ўдала паляпшае апетыт і працэсы стрававання. Як пішуць Я.П. Шмярко і І.П. Мазан у сваёй кнізе "Лекавыя расліны ў комплексным лячэнні" *(Мінск, "Навука і тэхніка", 1989)*: "Эфірны алей, што змяшчаецца ў корані *(аеру. – М.М.)*, уваходзіць у склад прэпарата "Аліметын", які выкарыстоўваецца для лячэння і прафілактыкі жоўцякамянёвай і мачакаменнай хвароб. Здаўна вядомыя супрацьзапаленчыя ўласцівасці аеру, які ўжываўся для лячэння незагойных ран і язваў. Бактэрыцыдныя ўласцівасці аеру шырока выкарыстоўваюцца ў стаматалогіі для лячэння захворванняў дзёснаў. Карэнішча расліны ўваходзіць у склад некаторых зубных парашкоў і лекава-прафілактычных зубных паст, а таксама з'яўляецца кампанентам лекавых і духмяных ваннаў, якія рэкамендуюцца для лячэння некаторых гінекалагічных захворванняў і захворванняў скуры. Адвар карэнішчу аера ў сумесі з карэнішчамі лопуху і "шышкамі" хмелю ўжываюць для ўмацавання валасоў. Раней карэнішча аеру выкарыстоўвалася ў медыцыне як мачагонны сродак, а таксама пры сэрцабіццях і хранічных захворваннях спіннога мозгу. Пры жаванні кораня ўзмацняецца рвотны рэфлекс у тых, хто кідае курыць".

Прачытаеш гэтае і падзівішся, які вялікі лекавы здабытак прынеслі разам з сабою нашыя беларускія татары. І як у сувязі з гэтым не ўспомніць радкі мудрага класіка – народнага паэта Беларусі Рыгора Барадуліна з верша "Беларускія татары/ Якаву, сыну Адамаваму, Якубоўскаму":

На Беларусь нашэсце вашае
Вітаю, Мірныя татары!
Вы дбалі – будавалі, важылі,
Аблокаў пасьвілі атары.

Былі гароднікамі ўпартымі,
Кажушнікамі, макалямі,
Прэч гора адганялі жартамі,
Кулямі смутак затулялі.

Вы засланяліся правіцаю
Кайданьнікамі на этапах,

Вы мову зьберaглі крывіцкую
І ў сэрцах вашых,
І ў Кітабах.
(...)

Але нашэсце, або атабарванне татараў адбылося так даўно, што шмат людзей нават і забылі пра гэта, як і не ведаюць, як адрозніць аер звычайны — зёлак татарскі ад іншых раслін, таму мы вырашылі апісанне яго даць з даведнікаў:

"Шматгадовая травяністая расліна 100-125 см вышынёй. Карэнішча тоўстае, паўзучае, зверху крыху сплясканае, унутры белае з ружовым адценнем, губчастае, з прыемным пахам. Лісты лінейна-мечападобныя, з паралельным жылкаваннем. Кветаноснае сцябло прамастойнае. Суквецце — прадаўгавата-канічны катах, які сядзіць каля асновы пакрывала, зялёнага, лінейнага, якое нагадвае ліст. Катах усаджаны дробнымі зяленавата-жоўтымі кветкамі з 6 плеўчастымі лісточкамі калякветніка. Тычынак 6, песцік 1. Плод — сухая ягада. Цвіце ў маі-чэрвені. Расце на берагах вадаёмаў і балотах. Лекавая расліна".

Мне вядома таксама, што аер звычайны і цудоўная кулінарная расліна, таму спецыяльна для гаспадынь і для гаспадароў-аматараў гатавання ежы зрабіў выбарку рэцэптаў з татарскага кораню і пераклаў на беларускую мову.

Парашок з карэнішчаў аеру

Карэнішча старанна адмыць і ачысціць ад гразі і пяску, разрэзаць на кавалкі, высушыць, змяльчыць у кавамолцы або ў ступцы. Выкарыстоўваць да першых, другіх страў, полівак, соусаў, напояў, хлебабулачных вырабаў.

Адвар з карэнішчаў аеру

На 1 л вады: 20 г сушаных карэнішчаў аеру.

Сушаныя змельчаныя карэнішчы аеру заліць халоднай вадой і варыць 10—15 хвілін, затым настойваць 2-3 гадзіны *(лепш у тэрмасах)* і працадзіць. Выкарыстоўваць для духмянасці першых страў, напояў, рознай салаты.

Цукровы сіроп з аерам

На 1 л вады: 20 г сушаных карэнішчаў аеру, 500 г цукру, 2 г лімоннай кіслаты.

Сушаныя змельчаныя карэнішчы аеру заліць кіпенем, настойваць 20—24 гадзіны, працадзіць, дадаць лімоннай кіслаты. Цукар растварыць у гарачай вадзе, змяшаць з настоем, разліць у шкляны посуд. Захоўваць у прахалодным месцы. Выкарыстоўваць для духмянасці кандытарскіх вырабаў, салодкіх страў. Срок захавання да 1 года.

Зацукраваныя карэнішчы аеру

1 кг свежых карэнішчаў аеру, 200 мл вады, 800 г цукру.

Карэнішчы аеру старанна прамыць, ачысціць, разрэзаць на кавалкі даўжынёй 3–4 см, кожны кавалак разрэзаць уздоўж на 4 часціны і падвяліць на паветры. Прыгатаваць 80 %-ны цукровы сіроп, апусціць у яго карэнішчы і варыць на слабым агні 10–15 хвілін. Затым аер дастаць з сіропа, разлажыць на марлі ці на дыхцянай дошцы і падсушыць на паветры. Падаваць да гарбаты *(чаю)*. Захоўваць у шкляным посудзе ў прахалодным месцы.

Сіроп з аернага кораню

У вадзе, застаўшайся пасля варкі аеру, растварыць цукар з разліку 7 шклянак цукру *(1,4 кг)* на 750 мл *(3 шклянкі)* вады. Сіроп такой канцэнтрацыі не пракісае і захоўваецца практычна неабмежаваны час. Яго можна выкарыстоўваць для надання арыгінальнага водару напоям, цесту *(калі ў яго ўваходзіць вада)*, кампотам. Асабліва цікавы смак набывае з гэтым сіропам чорная кава.

Варэнне з карэнішчамі аеру

100 г сушаных карэнішчаў аеру, 600–800 г рознай садавіны *(алыча, яблакі, сліва, айва і інш.)*, 250 г вады, 750 г цукру.

Змельчаныя карэнішчы аеру варыць у 75 % цукравым сіропе 5–10 хвілін, затым дадаць садавіну і варыць да гатоўнасці.

Варэнне з лістамі аеру

1 кг лістоты аеру, 250 мл вады, 750 г цукру.

Лісты, адыходзячыя ад карэнішчаў, разрэзаць на кавалкі 3–4 см, апусціць у 75 % цукравы сіроп і варыць на слабым агні да гатоўнасці.

Кампот з аерам

На 1 л вады: 100–150 г свежых карэнішчаў аеру ці 50 г сушаных, 400 г свежай садавіны *(яблыкі, ігрушы і інш.)* ці 100 г сушанай, цукар або мёд па смаку.

Свежую садавіну зварыць да гатоўнасці, дадаць цукар і змельчаныя карэнішчы аеру, давесці да кіпеню, настойваць у зачыненым посудзе 30 хвілін *(карэнішчы можна апусціць у торбачцы, якую перад выкарыстаннем удаліць)*. Піць для наталення смагі, паляпшэння апетыту.

Квас з аерам

На 3 л хлебнага квасу: 250 г адвару аеру.

У хлебны квас дабавіць адвар з аеру.

Аерны лікёр

100 г свежых ці 50 г сушаных карэнішчаў аеру, 8 сухіх бутонаў гваздзік *(вострая прыправа)*, 1 л 70 % спірту, 1 кг цукру.

Раздробленыя карэнішчы і гваздзікі настойваць на спірце 8 дзён, часта ўзбоўтываюць. Працадзіць, дабавіць сіроп з 1 кг цукру і 1 шклянкі вады, настойваць яшчэ тыдзень.

Супрацьгрыпозны чай

15 г сухіх змельчаных карэнішчаў аеру заліць шклянкай кіпеню, настойваць 8 гадзін або кіпяціць 20 хвілін, прыймаць па 1 сталовай лыжцы 3 разы ў дзень перад ежай.

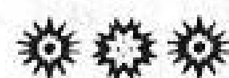
Я прачытаў больш 20 кніг пра аер і мог бы яшчэ напісаць больш 10 старонак пра яго, але адно яшчэ дадам, што татарскае зелле – асноўная ежа андатры і бабра. І дадам яшчэ, што татары раней на Беларусі былі непераўзыйдзенымі майстрамі апрацоўкі скур свойскіх жывёл, для працы асабліва з тонкай скурай у сваёй гарбарнай справе яны ўжывалі і аер, канешне, людзі гэта таксама бачылі і таму слава аера, як татарскага зёлку, ідзе і плодзіцца.

Мне так здаецца, што сапраўдныя гаспадыні-татаркі не прымуць рэцэпт аернага лікёру і правільна зробяць, бо цвярозасць заўсёды была састаўной і неад'емнай часткай мусульманскага свету. І ўсё ж я яго ўключыў, бо можа прыйсці ў госці хрысціянін, іўдзей, або чалавек іншай веры, дык няхай крышачку і толькі крышачку для сваёй асалоды пакаштуе напою з татарскага кораню.

А зараз зноўку звернемся да ліста Ібрагіма Барысавіча Канапацкага і адкажам, чаму татары сяліліся каля водных аб'ектаў. Адказ тут толькі можа быць адзін. Гэта вера ў Аллага, гэта Іслам. Бо з нараджэння і да свайго скону мусульманін пры сваіх малітвах, святах, абрадах, паўсядзённасці павінен быць рытуальна чыстым. Рытуальная чысціня *(тахара)* з'яўляецца найгалоўным здабыткам з верай у Аллага і жыццём па запаветах прарока Мухаммеда і традыцыяй сапраўднага мусульманіна. А для гэтай чысціні вада з'яўляецца найпершым сродкам. Але і гэта не ўсё! Раней, дзе б ні быў татарын, заўсёды побач яго быў найпершы сябар – конь. Дык і гэтай незаменнай жывёле для падтрымкі сілы і моцы патрэбна вада, прычым толькі чыстая. А з старажытнасці татары думалі, што індыкатарам чысціні з'яўляецца аер. Так, аер, тая расліна, якая ў беларусаў, украінцаў, рускіх найбольш завецца татарскім зеллем...

Вось так у мяне ў адзін вузел звязаўся ліст дарагога мне Ібрагіма Барысавіча і гэты каштоўны прадстаўнік прыроды, які прыбыў у маю Беларусь з яго далёкімі продкамі!

М. Маліноўскі

АШУРА

(26 красавіка 1999 г. – Дзень жалобы)

Дні жалобы – Ашура з 1 па 10 мухаррама ў мусульман, якія спавядаюць шыізм. Яны звязаны з пагібеллю імама Аль-Хусейна. Гэтае свята, акрамя назвы Ашура, яшчэ завецца Шахсей-Вахсей. Яно лічыцца галоўнай датай рэлігійнага каляндара ў шыітаў.

Памерлыя аддзелены ад нас, жывых, сцяною.
Мы іх не можам адчуваць, не бачым і не чуем.
Яны пайшлі ў небыццё, адкінулі зямное,
Яны спяшаюцца на Страшны суд, прызначаны Аллахам.

(Абу-ль-Атахія: 748 г. - 825 г.)

Шыізм – гэта другое па ліку паслядоўнікаў цячэнне ў Ісламе *(арабскае: шыа Алі – партыя Алі)*. Пачатак шыізму паклала група прыхільнікаў Алі – стрыечнага брата Мухаммеда, якая дабівалася абрання Алі каліфам. Для даведкі: беларускія татары вызначаюць Іслам суніцкага вялікага адгалінавання.

У шмат з каго можа ўзнікнуць пытанне, чаму Ашура мае яшчэ ў народзе назву і Шахсей-Вахсей? Рытуальная праграма жалобнага мерапрыемства ў гонар святога імама ўключае і самотныя працэсіі, у якіх людзі самаааддана горка і гучна паўтараюць такія словы: "Шах Хусейн, вах Хусейн! Шах Хусейн, вах Хусейн!", што ў натоўпе зліваецца і гучыць як "Шахсей-Вахсей", "Шахсей-Вахсей", на беларускую мову яны перакладаюцца: "Уладыка Хусейн, о гора Хусейн!", "Уладыка Хусейн, о гора Хусейн!".

Кім быў імам аль-Хусейн? Ён быў сынам Алі, унукам прарока Мухаммеда і ў змаганнях, барацьбе за сапраўдныя чалавечыя правы для ўсіх, за справядлівасць атрымаў мучаніцкія пакуты і смерць.

Канешне, такі чалавек, якім быў Хусейн, вызывае ў людзей спагаду, у іх ён запамінаецца па спадчыне і служыць добрым прыкладам для жыцця нашчадкаў. Таму ў дні жалобы Шахсея-Вахсея, на самотных цырымоніях расказваецца аб пакутніцкай пагібелі імама

аль-Хусейна ў імя людзей, паказваюцца сцэны *(карціны)* з яго жыцця.

Як адзначаюць гісторыкі і знаўцы шыізма, к XVI стагоддзю ў персаў і знаходзячыхся побач княствах склаўся культ імама аль-Хусейна, а дзень яго смерці быў аб'яўлены кіраўнікамі гэтых дзяржаў нацыянальнымі днямі жалобы – Ашурай.

28 сакавіка 1997 г. ў Менску сапраўдны мусульманін, шчыры і шчодры чалавек, слаўны сын двух народаў – Крыма і Беларусі, ветэран вайны і працы Ісмаіл Ісмаілавіч Меметаў падараваў мне кнігу "Мусульманские праздники". Вось якую вытрымку з яе ў сваім перакладзе ўзяў, дзе пішацца, што Ашура выпадае на 10 Мухаррама 61 г. Хіджры *(10 кастрычніка 680 г. н.э.)*: "На працягу першых дзесяці дзён месяца Мухаррам наладжваюцца містэрыі, інсцэніруючыя пагібель Хусейна, урачыстыя чытанні сказанняў аб ім, на вуліцах вывешваюцца жалобныя флагі і лозунгі. На дзесяты дзень адбываецца ўрачыстае шэсце – аплакванне Хусейна, вядомае пад назвай таазійе *(перс. – аплакванне)*. Таазійе, праходзячае перад мячэцямі, або ў спецыяльна адведзеных месцах, пачынаецца з прапаведзі муллы. Казанне завяршаецца спевамі хору хлопчыкаў, пад час якога перад глядачамі рухаецца працэсія. Іншы раз яе ўдзельнікі, падкрэсліваюць сваю тугу і напамінаая аб крывавай бітве, у якой загінуў Хусейн, наносяць сябе кровапралітныя раны".

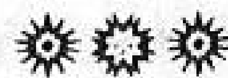
Падкрэслю, што згодна законаў былых саюзных рэспублік, такія рытуальныя з'явы, звязаныя з нанесеннем сябе ранаў, забаронены законамі яшчэ ў 1929 г., гэта ў Азербайджане, Грузіі, Туркменістане. Таму найбольш зараз практыкуецца хатняе аплакванне. Тое ж датычыцца шыітаў і ў нашай краіне, рэлігійная арганізацыя якіх зарэгістравана ў нашай рэспубліцы.

Жалоба – гэта стан смутку, і калі яна праводзіцца ў гонар вялікіх людзей, такіх як аль-Хусейн, дык яна мае моцны псіхалагічны ўплыў і, канешне, мае выхаваўнае значэнне не толькі для вернікаў, але і для ўсіх людзей!

Вялікі Саадзі пісаў:

Калі гора чужое цябе не прымусіць смуткаваць,
Магчыма ці цябе чалавекам тады называць?
Таму і помняць шыіты свайго імама аль-Хусейна,
таму ў іх і такія велічныя рытуальныя працэсіі.

М. Маліноўскі

ДЗЯРЖАВІН І БАГРЫМ

Прысвячаю светлай і незгасальнай памяці Якава (Якуба) Адамавіча Якубоўскага, майго вялікага і шчырага сябра і дарадцы.

Міхась! Усе твае прапановы цікавыя, але найбольш падыходзячай (...), як мне здаецца, будзе тэма пра паходжанне назвы Баранавічы, бо тут можна пагаварыць пра татар, нават пра татарскія карані Багрыма.

Словы Я.А. Якубоўскага на ксеракопіі нарыса "Баранавічы" С. Александровіча (часопіс "Беларусь", № 12, 1953 год).

Даведка. Пра паходжанне назвы г. Баранавічы ў мяне выйшлі матэрыялы:
"Адкуль пайшла назва..." *("Народная трыбуна", 26 красавіка 1997).*
"Сцяпан Александровіч і Баранавічы" *(навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная 75-угодкам Сцяпана Хусейнавіча Александровіча (1921–1986). Матэрыялы канферэнцыі. Мінск, 1998).*

Не, не, вялікі рускі пісьменнік, дакладней сказаць паэт Гаўрыіл Раманавіч Дзяржавін, які пакінуў пасля сябе такія вешчыя радкі:

Не заключит меня гробница,
Средь звёзд не превращусь я в прах...

і самы загадкавы, і таямнічы былы жыхар з знакамітага мястэчка Крашын (Крошын), зараз Баранавіцкі раён, Паўлюк Багрым, якому прыпісваецца аўтарства верша "Заграй, заграй, хлопчэ малы...", люстры, што ўпрыгожвае цяпер мясцовы касцёл, ніколі асабіста не сустракаліся, не ведалі друг друга, больш таго, адзін ужо на схіле свайго жыцця пры двудушным Аляксандры І папаў у апалу, а другі толькі нарадзіўся, але для некаторых параўнанняў усё ж прывядзем іх гады жыцця: Дзяржавін *(1743–1816)*, Багрым *(1813(?)–1891(?)*.

Ці быў звязаны з рускімі землямі Паўлюк Багрым, нам сёння невядома, бо прыдуманыя ў XX стагоддзі яго рэкруцтва ці катаржанства дакументальна пакуль што аніяк не пацверджана, затое ёсць архіўная папера, што менавіта ў тыя гады, у якія псеўдавучоныя лічылі яго рэкрутам, ён спакойна жыў у сваім Крашыне і займаўся звычайнай сялянскай працай, тамака пералічаны і яго браты, і сёстры.

Затое Гаўрыіл Дзяржавін неаднойчы бываў на Беларусі, нават у сваёй уласнасці меў землі, вёскі і прыгонных у Віцебскай вобласці, у Крашыне ж, дзе жыў П. Багрым, ніколі ён не быў.

Цікавыя звесткі пра Г.Р. Дзяржавіна і нашую краіну ёсць у кнізе паэта і вучонага Алега Антонавіча Лойкі "Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд" *(Мінск, "Вышэйшая*

школа", 1989), у яе першай частцы *(стар. 38)*: "Двойчы ў 1800 г. надзвычайнымі паўнамоцтвамі ад самога цара *(маецца на ўвазе імператар Павел I, які шмат добрага зрабіў для Беларусі. – М.М.)* пабываў у Беларусі вядомы рускі паэт, сенатар Г.Р.Дзяржавін. Вось запіскі паводле яго рэляцый, зацверджаныя Паўлам I. У адной з іх дакладвалася: "... Кіруючыся да мястэчка Лёзны, па дарозе выявіў ён *(Дзяржавін. – А.Л.)*, што ў паселішчах памешчыка Драздоўскага сяляне ядуць бурду, звараную з нейкім дамешкам мукі і шчаўя..., а ў вёсках князя Агінскага – крайні ў хлебе недахоп, запасаў ніякіх няма, сяляне ядуць вельмі дрэнны (*"весьма дурной"*) хлеб, змешаны у большай частцы з мякінаю".

Не менш цяжкія ўражанні вывез Г.Р. Дзяржавін і са сваёй другой камандзіроўкі. Ён, як сведчаць тыя ж дакументы, прыехаўшы на Беларусь, "асабіста выявіў вялікі недахоп у пасялян у хлебе або, лепш сказаць, самы моцны голад, бо жывіліся амаль усе *(курсіў наш. – А.Л.)* паранаю травою з перасыпкай самай малой колькасцю мукі або круп – ... худыя і бледныя, як мёртвыя...".

Асабіста Г.Р. Дзяржавін зрабіў усё, што мог, каб палепшыць хоць колькі-небудзь матэрыяльны стан прыгоннага беларускага сялянства. Як пісаў ён сам, "маёнтак князя Агінскага, у прыклад і на страх іншым, загадаў узяць пад апеку *(канфіскаваў. – А.Л.)* і даручыў з даходаў безадкладна закупіць патрэбную колькасць збожжа і раздаць яго сялянам, а затым губернскаму праўленню прапанаваў, каб усім уладальнікам з нарачнымі перадалі, што з маёнткамі іх дакладна будзе зроблена тое самае, калі не прымуць мер па выжыўленню".

Вось такія цікавыя і важкія крокі пакінуў на нашай зямлі Г.Р. Дзяржавін, але больш пра гэта можна прачытаць у займальных і павучальных кнігах беларускага рускамоўнага пісьменніка С. Букчына.

Але чытач можа задаць пытанне, пры чым тутака да Дзяржавіна Багрым? Але спяшацца не трэба, бо, як аказалася, Дзяржавін быццам рускі і не рускі па паходжанню, і Дзяржавін, і не Дзяржавін па продках... Канешне, ён Дзяржавін, але...

... Вядомы публіцыст Уладзімір Іванавіч Панаеў *(1792–1859)* у часопісе "Вестник Европы" за 1867 г. у нумары № 9 надрукаваў свае "Воспоминания". Нечакана для сябе я звярнуў там сваю ўвагу вось на гэтае, дзе Дзяржавін яму гаворыць: "Так возьми хоть "Василия Тёмного", что лежит сверху; тут выведен предок мой Багрим".

Адразу ж скажу, што гэтыя радкі мяне моцна ўразілі, захвалявалі, нават падкінулі са стула. Цераз паўгадзіны ў мяне пачала падымацца тэмпература, а потым з'явіліся праменні плана росшукаў, якія б маглі пацвердзіць словы Панаева. Ува ўласнай бібліятэцы нічога вартага і новага пра Г.Р. Дзяржавіна я не знайшоў, а дапамаглі мне ў гэтай працы добрыя працаўніцы абанементнай залы цэнтральнай гарадской бібліятэкі імя Валянціна Таўлая, якія выклалі перада мной маючыяся кнігі пра паэта.

Перагартаўшы дома гэтую літаратуру, зразумеў, як да гэтага вельмі мала ведаў пра Г. Дзяржавіна, яго паэзію, але разам з тым знайшоў тое, што і шукаў. Але ўсё ж зноўку вярнуся да

Уладзіміра Іванавіча Панаева, дальняга суродзіча Дзяржавіна, да іх размовы, адкуль даведаўся пра багрымаўскі род паэта: "– Я и не знал, что вы так много упражнялись в драматической поэзии; я думал, что вы написали одну только трагедию "Ирод и Мариамна". – Целых пять, да три оперы", – отвечал он. –"Играли ли их на театре?" – "Куда тебе, теперь играют только сочинения князя Шаховского, потому что он всем там распоряжается. Не хочешь ли прочитать которую-нибудь?" – "Очень хорошо". – "Так возьми хоть "Василия Тёмного", что лежит сверху; тут выведен предок мой Багрим".

У паясненнях да слоў "... предок мой Багрим" з тых жа кніг выпісаў: "В примечании к стихотворению "Приношение к императрице" Дзержавин писал, объясняя свой стих "Последний род Багрима": "Под сим автор разумел предка его Багрима, выехавшего из Золотой Орды на службу к великому князю Василию Васильевичу Тёмному, от коего дети были Нарбек, Кегл, Акинф и Держава; от них пошли роды: Нарбековы, Кеглевы, Акинфовы и Державины; сие в бархатной дворянской книге и в грамоте на дворянство Державина видеть можно..." А потым пачаў праглядаць кожную старонку твораў Г. Дзяржавіна, прычым рабіў гэта па некалькі разоў, каб не прапусціць нешта вартае і невядомае для сябе. Вось перада мной "Послание Мурзы Багрима к царевне Доброславе":

Мурза, Багримов сын, царевне Доброславе
Желает здравия, всех благ её державе:
Чтоб розами уста, в лилеях грудь цвела,
Чтоб райскою росой кропил тебя алла
И вознёсся престол как солнце твой высоко,
Хранил тебя на нём яко зеницу ока
(1796 ?)

Зноўку прозвішча Багрым знаходжу ў радках "Издателю моих сочинений":

В угодность наконец общественному взгляду
Багрим к тебе пристал татарских мурз с гудком;
Но с вздохом признаюсь, в нём очень мало ладу;
И то уже порок: я смел блистать умом.
(1808)

У сваіх знакамітых "Записках из известных всем происшествиев и подлинных дел, заключающих в себе жизнь Гаврилы Романовича Державина" паэт пісаў: "... доказал истинное дворянское происхождение явленных недорослей от рода Багрима мурзы, выехавшего из Золотой Орды при царе Иване Васильевиче Тёмном, что явствует в Бархатной книге вообще с родами: Нарбековыми, Акинфиевыми, Кеглевыми и прочими...". Па сваёй волі ён быў ужо абруселы, як і родныя яго роды Нарбековы, Кеглевы, Акинфовы, быў праваслаўным. Але, як бачна, па яго жыцці і царскай працы ён ніколі не саромеўся, што яго продкі былі татарамі, і сам ён быў паважлівы і ўважлівы і да мусульманаў, і да іўдзеяў, і да каталікоў...

Таму, мабыць, першым з вялікіх рускіх паэтаў Г. Дзяржавін мог так напісаць:

Я памятник себе воздвиг чудесный, вечный,
Металлов твёрже он и выше пирамид;
Ни вихрь его, ни гром не сломит быстротечный,
И времени полёт его не сокрушит.
(...)

А зараз мы падыдзем да Паўлюка Багрыма. Так, як бачна, калі з цягам часу змянілася прозвішча Дзяржавіна з Багрыма, бо адзін з іх імя Дзяржава вырашыў зрабіць прозвішчам Дзяржавін, дык з Паўлам Іосафічам Багрымам тут вызначэнні цяжэй, але калі "увайсці ў плынь папераў", дык таксама можна знайсці тутака нешта агульнае і аб'ядноўваючае, акрамя роду Багрым...

Але давайце, калі ласка, спачатку адкрыем 4-ты том "Энцыклапедыі гісторыі Беларусі" і зробім з адной яе старонак выпіску: "Крошын, вёска, цэнтр сельсавета ў Баранавіцкім раёне, за 15 км на ПНУ ад г. Баранавічы, чыг. ст. на лініі Баранавічы – Мінск". Потым ідзе аповяд аб уладальніках гэтага мястэчка ў мінулым, іншыя звесткі, тройчы гаворыцца аб П. Багрыме. Аўтар гэтага матэрыяла Уладзіслаў Вяроўкін Шэлюта.

Як каму, а мне гэтыя энцыклапедычныя нататкі падаліся псеўданавуковымі, бо там шмат недакладнасцяў, яшчэ больш лухты і зусім не гаворыцца, што калісьці мястэчкам Крашын-Крошын валодаў татарын князь Малікбаша, які з'яўляўся раднёй самому цару Перакопскаму – Махмету Гірэю. Так што беларускім гістарычным энцыклапедыстам у мяне мала веры. А каб упэўніцца ў тым, што князь Малікбаша жыў і служыў на Беларусі, дык можна пагартаць Акты Віленскай Камісіі, Т. 31, Акты літоўскіх татараў *(Вільня, 1906)*. Там жа можна даведацца, што акрамя самога ўладальніка Крашына татарына князя Малікбашы, у ім жылі і іншыя прадстаўнікі стэпавага народу.

Пры сваім жыцці і ў сваёй кватэры Якаў *(Якуб)* Адамавіч Якубоўскі аднойчы разгарнуў цяжкі фаліянт "Гербы радоў татараў у Польшчы" Станіслава Дзядулевіча, выдадзены на польскай мове ў Вільні ў 1929 г. Дык у ім, калі размова ідзе пра Крашын, шмат разоў упамінаецца мурза *(князь)* Багрынскі *(Бахрынскі)* пад гадамі 1516, 1528, 1561. Як сказаў Якуб Адамавіч, так палякі тады пісалі татарына Багрыма *(Бахрыма)*.

Дык што атрымоўваецца, што калісьці і Дзяржавіны і Багрымы атабарыліся ў Маскоўскую Русь і Літоўскую Русь з аднаго і таго ж княскага роду (мурзы) Багрыма.

Я не першы завёў размову аб татарскіх каранях Паўлюка Багрыма. Задоўга да мяне зрабіў гэта дзівосны і самабытны паэт Анатоль Сыс. І гэта ў яго выдатна атрымалася ў працы "Радзіма Паўлюка Багрыма ў мінулым" *("Полымя", № 2 – 88, стар. 180–186)*, але той,

хто пажадае прачытаць гэты артыкул у ненавуковым і прымітыўным зборніку "Паўлюк Багрым" *(1994),* дык марная праца. Яна, гэтая кніга, выйшла пад рэдакцыяй Анатоля Сабалеўскага, які спецыяльна разам з укладальнікамі Верай Ляшук, Аляксеем Майсейчыкам, вырашылі хаваць ад людзей працу А. Сыса, каб беларусы не ведалі, што Паўлюк Багрым мог мець татарскія карані.

А. Баркоўскі ў сваіх крытычных нататках "Чаму Анатоль Сабалеўскі не заўважыў Анатоля Сыса?" ("Байрам", № 4–94) на старонках 49–50 піша: "На заканчэнне распавяду пра радзіму Паўлюка Багрыма да і пасля 1828 г. Хацелася б выказаць адну здагадку пра яго самога, а дакладней – пра яго паходжанне. Магчыма "беларускі Шаўчэнка" (Максім Гарэцкі) паходзіў з татараў. Па-першае,– у Крошыне, як мы ведаем, жыло шмат крымскіх татараў, па-другое,– кавальства было развіта асабліва сярод тых жа татараў, па-трэцяе,– у 10-х – 20-х гадах нашага стагоддзя прозвішча паэта гучала і пісалася Бахрым. І, нарэшце, як паказвае этымалагічны слоўнік беларускай мовы, прозвішча Бахрым альбо Багрым магло ўтварыцца хутчэй за ўсё ад старажытнаіранскага імя Бахрам (пераможны, які праганяе злога духу Урытру), ці ад цюркізму "бахрама", крымска-татарскае "махрама" (вэлюм для маладой), ці ад "багра" – пурпуровая фарба. У заходнеславянскіх мовах гэтага слова няма, і паходжанне ягонае няяснае, мовазнаўцы ж Менгес, Трубачоў стаяць за цюркскую крыніцу.

Але тое, што Паўлюк Багрым быў сваім паходжаннем з крымскіх татараў – толькі здагадка. Наперадзе новыя пошукі, якія магчыма высвятляць ягоную постаць з далёкіх гадоў мінуласці".

Мо за гэтую здагадку Анатоль Сабалеўскі і забыўся на Анатоля Сыса?

Да ўсяго гэтага мушу дадаць, як сведчыць слова "багрым", дык яно татарскае і азначае "сэрца маё" "душачка".

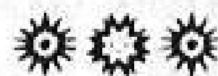
Шчыра скажу, я поўнасцю згодны з меркаваннямі і А. Сыса, і А. Баркоўскага, як і з тым, колькі ўсё ж дзівосаў маецца ў свеце, што, як аказваецца, і Дзяржавін і Багрым маглі быць паходжаннем з аднаго і таго ж татарскага роду Багрымаў.

У падоранай мне кнізе Яўгена Гучка "Формула травы" Якубам Адамавічам ёсць дзіўныя філасофскія словы:

Ва ўсім, што вытварае чалавек,
Здаецца, патаемны ёсць
Суаўтар.

Дык так з гэтым матэрыялом адбылося і ў мяне!

М. Маліноўскі

Пробныя артыкулы для энцыклапедыі "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы"

МЕДРЭСЕ *(араб. мадраса, ад дараса – вывучаць)*. Сярэдняя і вышэйшая мусульманская навучальная ўстанова для падрыхтоўкі служыцеляў культу, настаўнікаў пачатковых мусульманскіх школ, а таксама служачых дзяржаўнага апарата ў краінах Блізкага і Сярэдняга Усходу. Медрэсе атрымалі пашырэнне ў IX–XIII ст.ст. у краінах, дзе пераважала насельніцтва, якое вызнавала Іслам. Медрэсе адкрываліся звычайна пры вялікіх мячэцях. У навучальнай праграме медрэсе – арабская мова, тэалагічныя, юрыдычныя, гістарычныя і іншыя прыкладныя дысцыпліны. Медрэсе дзейнічаюць на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі *(у Казані, Маскве, Грозным, Махачкале, Уфе)*, а таксама ва Узбекістане *(Міры-Араб у Бухары)*, Азербайджане *(Баку)*.

Як тып арх. збудавання склалася ў X–XI ст.ст. 1–2 павярховы будынак медрэсе ўключае размешчаныя вакол прамавугольнага ці квадратнага двара мячэць ці малітоўную залу, аўдыторыю, келлі, пахавальню заснавальніка. Медрэсе розных рэгіёнаў адрозніваюцца планіроўкай і канструкцыямі: у Сярэдняй Азіі мячэць і аўдыторыя размяшчаюцца ў корпусе па баках цэнтральнага партала, у Сірыі і Егіпце яны займаюць памяшканні на цэнтральных восях двара ці адкрытыя ў двор айваны *(скляпеністыя залы)*, толькі ў Турцыі двор медрэсе перакрываўся вялікім купалам, у Цэнтральнай і Пд. Азіі звычайна выкарыстоўвалі скляпеністыя перакрыцці, у Пн. Афрыцы – крокенныя дахі. Медрэсе аздаблялі разьбой, паліваным і размаляваным дэкорам: медрэсе Бу-Інанія ў г. Фес *(Марока, XIV ст.)*, Улугбека *(XV ст.)* і Шыр-Дор *(XVII ст.)* у Самаркандзе, Міры-Араб у Бухары *(XVI ст.)*.

У 1397 г. паводле дамовы Вялікага князя літоўскага ВІТАЎТА і звергнутага з трона хана Залатой Арды ТАХТАМЫША некалькі тысяч татараў накіраваліся з сем'ямі з Прычарнамор'я і Крымскага паўвострава ў Вялікае княства Літоўскае і пасяліліся паблізу Вільні, Навагрудка, Ліды, Мінска, Брэста, Гродна. На новых землях татары-мусульмане пабудавалі мячэці, адкрылі мусульманскія школкі *(медрэсе)*. У наступныя гады мусульманскія школкі ствараліся ў кожным населеным пункце, дзе жыла значная колькасць татараў. Навучаннем дзяцей займаўся альбо сам кіраўнік мусульманскай абшчыны – імам, або яго памочнік – мязім *(муэдзін)*, або спецыяльна прызначаная для гэтага асоба – годжый *(настаўнік)*.

У вялікіх татарскіх паселішчах медрэсе *(мусульманскія школы)* знаходзіліся ў спецыяльных дамах. У перадваеннай Польшчы пры кожнай мячэці быў парафіяльны дом. У Іўі будынак для мусульманскай школы быў пабудаваны ў 1922 г. за грошы татараў-эмігрантаў, якія выехалі перад Першай сусветнай вайной і засталіся

там. Але большасць мусульманскіх школ знаходзіліся ва ўласных сядзібах настаўнікаў-годжыяў *(С. Думін, І.Канапацкі. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. Мінск, 1993)*.

Г. Сергачоў

МАНГОЛА-ТАТАРСКАЯ НЯВОЛЯ НА РУСІ, сістэма панавання мангола-татарскіх феадалаў над рускімі землямі ў XIII–XV ст.ст. Была ўстаноўлена ў выніку мангольскіх заваяванняў хана БАТЫЯ ў 1236–1242 гг., калі мангола-татары заваявалі землі волжскіх балгар, мардвы, Паўночна-Усходнюю і Паўднёва-Заходнюю Русь, пранiклі ў Польшчу, Венгрыю, Балгарыю. Рускія княствы не ўвайшлі непасрэдна ў склад Мангольскай феадальнай імперыі і захавалі мясцовую княжаскую адміністрацыю. На першым часе рускія землі ўтрымліваліся ў падпарадкаванні пры дапамозе мангольскіх пасланнікаў, якія сустракаліся еўрапейскім падарожнікам, што праязджалі ў Манголію праз рускія землі. Рускія князі былі даннікамі мангола-татарскіх ханаў і атрымлівалі ад іх ярлыкі на ўладанне сваімі княствамі. На тэрыторыі Русі не было пастаяннага мангола-татарскага войска. Для збору даніны на рускія землі пасылаліся асобыя чыноўнікі-баскакі, а калі патрабаўся надзвычайны збор, выязджалі спецыяльныя паслы з войскамі, надзеленыя вялікімі ваенна-адміністратыўнымі паўнамоцтвамі. Да пачатку 60-х гадоў XIII ст. Русь знаходзілася пад уладай вялікіх мангольскіх ханаў, а затым ханаў Залатой Арды. Для вызначэння колькасці плацельшчыкаў даніны ў 1245, 1257–1259 і 70-х гадах XIII ст. мангола-татарамі былі праведзены перапісы насельніцтва Русі. Адзінкамі абкладання былі: у гарадах – двор, у сельскіх мясцовасцях – гаспадарка (*"вёска", "саха", "плуг"*). Ад даніны вызвалялася толькі духавенства, якому выдаваліся адмысловыя тарханныя *(ільготныя)* ярлыкі. Вядома 14 відаў "ардынскіх цяжараў", з якіх галоўнымі былі: "выхад", або "царская даніна" – падатак непасрэдна для мангольскага хана, гандлёвыя зборы (*"мыт", "тамка"*), падводныя павіннасці (*"ям", "падводы"*), утрыманне ханскіх паслоў (*"кармленне"*), розныя "дары" і "ганараванні" хану, яго родзічам, прыбліжаным і г.д. Штогод з рускіх зямель збіралася ў выглядзе даніны вялікая колькасць срэбра. "Маскоўскі выхад" складаў 5–7 тысяч рублёў срэбрам, "наўгародскі выхад" – 1,5 тысячы. Перыядычна збіраліся вялікія "запыты" на ваенныя і іншыя патрэбы. Акрамя гэтага, рускія князі абавязваліся па загаду хана пасылаць воінаў для ўдзелу ў паходах і аблаўных паляваннях. У канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў XIII ст. даніну з рускіх княстваў збіралі мусульманскія купцы-"бесермены", якія адкуплялі гэта права ў вялікага мангольскага хана. У выніку народных паўстанняў 1262 г. у рускіх гарадах "бесермены" былі выгнаны. Абавязак збору даніны перайшоў да мясцовых князёў. Гэта ўмацоўвала палітычную і ваенную ўладу князёў. Маскоўскі князь Іван І Данілавіч Каліта *(1325–1340)* дабіўся права збіраць

"выхад" з усіх рускіх княстваў. З сярэдзіны XIV ст. загады ханаў Залатой Арды, не падмацаваныя рэальнай ваеннай сілай, рускімі князямі ўжо не выконваліся. Гаспадарчае аднаўленне рускіх зямель, узвышэнне Масквы і заняпад Залатой Арды *(з XIV ст.)* спрыялі актывізацыі барацьбы супраць мангола-татарскай няволі. Мангола-татарскае панаванне было паслаблена ў выніку паражэння войск Мамая ў Куліковускай бітве *(1380 г.)*. Аднак пасля пахода Тахтамыша і ўзяцця Масквы ў 1382 г. Русь была вымушана зноў прызнаць уладу мангола-татарскіх ханаў і плаціць даніну, але ўжо масковускі князь Васіль І Дзмітрыевіч *(1389–1425)* атрымаў вялікае княжэнне без ханскага ярлыка, як "сваю вотчыну". Пры ім мангола-татарская няволя насіла фармальны характар. Даніна выплачвалася нерэгулярна, рускія князі праводзілі ў значнай ступені самастойную палітыку. З утварэннем Рускай цэнтралізаванай дзяржавы вялікі князь масковускі Іван ІІІ у 1476 г. адмовіўся плаціць даніну, у 1480 г. спыніў на р. Угры ваенны паход на Маскву хана Ахмеда. Рускія землі канчаткова вызваліліся ад мангола-татарскай няволі.

Па пытанню аб уплыве мангола-татарскага панавання на гісторыю рускага народа існавалі разныя погляды. Адны гісторыкі надавалі мангола-татарскаму панаванню рашаючую ролю ва ўтварэнні Рускай цэнтралізаванай дзяржавы *(М.М. Карамзін, М.І. Кастамараў)*, іншыя *(С.М. Салаўёў, В.В. Ключэўскі)*, адстойваючы канцэпцыю аб узнікненні дзяржаўнасці на Русі ў выніку "унутранага", "арганічнага развіцця", адмаўлялі наогул які-небудзь значны ўплыў мангола-татараў на рускую гісторыю. Сістэма мангола-татарскага панавання на Русі даследавалася ў савецкай гістарыяграфіі *(А.Н. Насонаў)*. М.Н. Ціхамiраў раскрыў ролю Масквы ў аб'яднанні рускага народа і ў барацьбе з мангола-татарамі. Л.В. Чарапнін паказаў, што Руская цэнтралізаваная дзяржава ўтварылася ў працэсе жорсткай барацьбы з мангола-татарскімі заваёўнікамі. Гісторыкі Г. Вернаўскі, Л. Гумілёў і М. Фларынскі даказвалі прагрэсіўнае значэнне мангола-татарскага панавання на Русі.

Літаратура

Насонов А.Н. Монголы и Русь. М.-Л., 1940;

Тихомиров М.Н. Средневековая Москва в XIV-XV вв. М., 1957;

Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. М.-Л., 1950;

Черепнин Л.В. Образование русского централизованного государства. М., 1980.

Flarinsky M., Russia. A history and an interpretation. v. 1, N. 4, 1953.

І. Канапацкі

Латыпаў Урал Рамдракавіч *(н. 28.02. 1951, в. Катаева Бакалінскага раёна, Башкортастан)*, вучоны-юрыст, дзяржаўны дзеяч Рэспублікі Беларусь. Доктар юрыдычных навук *(1993)*, прафесар *(1994)*. Скончыў Казанскі універсітэт *(1973)*, Вышэйшыя курсы КДБ СССР у Мінску *(1974)*. З 1974 г. праходзіў службу ў тэр. органах КДБ СССР на пасадах аператыўнага і кіруючага саставу. З 1989 г. начальнік кафедры спец. дысцыплін, нам. начальніка Інстытута нац. бяспекі Рэспублікі Беларусь па навуковай рабоце. З 1994 г. памочнік Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па знешняй палітыцы. Са снежня 1998 г. міністр замежных спраў – нам. прэм'ер-міністра Рэспублікі Беларусь. Мае дыпламатычны ранг Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла. Аўтар навуковых прац па міжнароднаму праву, праблемах супрацоўніцтва Беларусі з замежнымі краінамі.

Г. Фатыхава

ВСТРЕЧАЯ 1420-й ГОД

Кажется, так недавно в 1989 г., в начале возрождения Литвы, мы отмечали 1410 год по мусульманскому календарю. По христианскому календарю в 1410 г. произошла Грюнвальдская битва, в которой участвовали и наши предки, сыгравшие большую роль в защите Великого княжества Литовского. Отмечая то историческое событие, в Вильнюсский дворец культуры собралось свыше 600 наших соотечественников. Восхищение зрителей вызвало выступления группы солистов Казанского театра оперы и балета, руководимой знаменитой певицей САФИУЛЛИНОЙ. Тогда, возможно, впервые татары Литвы услышали свои национальные песни. Они со слезами радости слушали родные мелодии, а солистов провожали длительными аплодисментами и цветами.

И вот спустя 10 лет наша уникальная татарская нация резко изменилась в лучшую сторону. Благодаря возрождению, заботе общества культуры литовских татар и общественной деятельности общин, была открыта Каунасская мечеть, построен дом ритуальных услуг для верующих в посёлке Райжяй Алитусского района. Заново перестроена мечеть в деревне Сорок Татар и реставрированы мечети Райжяй и посёлка Немежис.

Литву посетили знатные мусульманские духовные лидеры – муфтий Талгат Таджуддин, Равиль Гайнутдин и др.

В 1997 г. отмечено историческое событие – 600-летний юбилей проживания татар и караимов в Литве. Отмечая юбилей, прошла научная конференция, торжественный вечер в театре драмы, в котором участвовали руководство государства и правительства Литвы, члены парламента. Семь представителей нашего народа были награждены высшими наградами – орденами и медалями Великого князя Гедиминаса. Были организованы юбилейные торжества, в которых участвовал наш национальный ансамбль, руководимый председателем Тракайской общины татар Александром Мелех. Торжества проходили в Немежисе, Григишкесе, в Швенчионисе, Каунасе и завершились в историческом посёлке Сорок Татар. Этот посёлок за весь свой 6-ти вековой период не видел такого большого скопления народа, которое увидели на этом фестивале. Надо отметить, что благодаря вниманию руководства Вильнюсского уезда (*управляющий Алюс Видунас*) в посёлок Сорок Татар было проложено 3 км асфальта, а также заасфальтировано дорожное покрытие самого посёлка, площадка у мизара, приведён в порядок двор мечети и установлен памятный камень.

Уже ряд лет в Вильнюсе действует воскресная факультативная школа, а в поселковых средних школах Немежиса, Пагиряй и Сорок Татар преподаётся история Ислама и религия. Вследствие этого, в высших учебных заведениях Турции учатся 10 наших студентов по специальностям экономиста, юриста, языковеда турецкого языка и др. Двое из них уже в этом году с дипломами возвращаются в Литву. Учащиеся воскресной школы после 2-х годичного обучения прекрасно читают Коран, участвуют в молитвах похорон и поминках. Им будут выданы удостоверения об окончании учёбы в этих школах.

Также из числа учащихся готовятся участники художественного коллектива песни и народного танца. После 55 лет возрождён духовный центр мусульман-суннитов Литвы – муфтият, председателем Правления которого и одновременно муфтием избран Рамазан КРИНИЦКИЙ. В каждую пятницу в молельном зале Вильнюса регулярно проводятся намазы, а в дни религиозных праздников в мечетях собирается много верующих. Это показывает рост духовного и нравственного развития нашего народа.

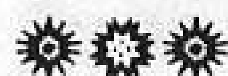
Ещё в марте месяце этого года председатель общины татар Немежиса Айша Ильясевич, узнав, что 17 апреля начнётся наш новый 1420 год, предложила провести День культуры татар в Немежисе. В зале торжеств Немежиса собралось свыше 100 девушек и юношей с города Вильнюса, Тракайского, Алитусского, Швенченского и Вильнюсского районов. Надо отметить, что на этот вечер вместе с молодёжью прибыли большое число их родителей и родных. Играла современная музыка, и пока юноши ещё не осмелились веселиться, наши прекрасные, изящные, симпатичные девушки, нарядно оде-

тые, начали танец в кружочке. Долго не дожидаясь, парни не выдержали и начали кружиться пары. Во время перерыва хозяйка вечера Айша Ильясевич поздравила участников с Новым 1420 годом. Был сделан доклад о появлении татар в Литве, их родах, занятиях и ближайших планах в общественной жизни. Играла музыка, вместе с молодёжью танцевали их родители и гости. Это напомнило старые традиции нашего народа. Было заметно, что культурные, корректные парни, среди которых были зрелые, образованные юноши, приглашали всех девушек на танец. Это показывает уважение к девушкам, их родителям и, конечно, культуру. Такое общение развивает нашу культуру и национальные традиции, помогает узнать друг друга, и тем самым самое главное – создать крепкие семьи, уменьшает ассимиляцию нации.

В перерывах вечера участники угощались горячим кофе, чаем, соками и бутербродами. Как пришлось убедиться, этот вечер понравился молодёжи, их родителям и гостям. Не дожидаясь конца праздничного вечера, гость из посёлка Григишкес, представитель общины Тракай, Роза Шуцкая пригласила участников вечера на подобное мероприятие, которое организуется 1 мая, в выходной день в Григишской средней школе.

Общение молодёжи в духе порядочности и уважения закрепит сохранение и развитие нашей маленькой, высокой чести татарской нации в среде других, живущих в Литве народов.

Адомас Асанавичюс
(Газета "Литовские татары", 1999, № 5)
Пераклад з літоўскай мовы аўтара.

ЦЮРКА-ТАТАРСКІЯ ЭЛЕМЭНТЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У кожнай мове, на працягу яе гістарычнага жыцьця, зьбіраецца пэўная колькасьць слоў і выразаў, запазычаных з іншых моваў. Беларуская мова таксама мае цэлы шэраг слоў, перанятых у моваў тых народаў, з якімі беларусы мелі культурныя і экономічныя сувязі. Сярод гэтых запазычаных у іншых народаў слоў мы знаходзім значную колькасьць слоў цюрка-татарскага пахаджэньня, асыміляваных і падпарадкаваных законам беларускай фонэтыкі і морфолёгіі.

Праўда, у параўнаньні з мовамі расійскай і ўкраінскай, беларуская мова ўспрыняла на гістарычным шляху свайго жыцьця менш слоў і выразаў, запазычаных у народаў Усходу. Гэта тлумачыцца шэрагам прычын гістарычнага і культурнага парадку, а ў першую

чаргу палітычнай незалежнасьцю Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага ад цюрка-татарскіх дзяржаўных аб'яднаньняў.

Хвалі татарскіх навалаў толькі часткова закранулі тэрыторыю этнографічнай Беларусі, якая ня мела, акрамя таго, непасрэднай мяжы з татарскімі дзяржавамі *(за выключэньнем часоў Вітаўта і яго бліжэйшых праемнікаў)*. Дзякуючы гэтаму, беларуская мова падпала татарскім ўплывам непараўнальна менш, чым, скажам, расійская мова, якая за 240 год палітычнай і экономічнай залежнасьці Масквы ад Залатой Арды ўспрыняла вялікую колькасьць татарскіх слоў, выразаў і зваротаў, альбо мова ўкраінскага народу, які ўвесь час свайго існаваньня знаходзіўся ў бліжэйшым суседзтве і цеснай сувязі з татарамі і нават гістарычна аформляўся не бяз удзелу з боку цюркскіх этнічных элемэнтаў.

Беларуская мова ўнікла такіх моцных уплываў Усходу. Але-ж трэба ўсё-ж-такі не забывацца на тое, што:

1. Сярод карэннага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі раскіданы шматлікія ў свой час паселішчы і мячэці так званых літоўскіх ці беларускіх татар, якія, жывучы тутака на працягу стагодзьдзяў, падтрымлівалі вельмі ажыўленыя культурныя ўзаемаадносіны з адзінаверным Усходам і, знадворна нічым не адрозьніваючыся ад навакольнага беларускага насельніцтва, былі сталымі праваднікамі ўсходніх уплываў;

2. Вял. Кн. Бел.-Літ. падтрымлівала досыць сталую палітычную сувязь з татарскімі *(галоўным чынам – Крымскай)* дзяржавамі. Аб гэтым сьведчыць шэраг гістарычных зьвестак, на якіх мы цяпер спыняцца не будзем.

Усё гэта павінна было ў той ці іншай ступені адлюстравацца ў беларускай мове.

Словы і выразы цюркскага паходжэньня можна падзяліць на 2 катэгорыі.

Да першай з іх трэба аднесьці спэцыфічна ўсходнія словы, якія належаць да рэлігійнай тэрміналёгіі, альбо да паняцьцяў, зьвязаных з хатнім ужыткам і ўжываюцца толькі сярод татарскага насельніцтва Беларусі.

Да другой катэгорыі можна аднесьці словы і выразы, якія ўкараніліся наогул у беларускай мове і карыстаюцца шырокім распаўсюджваньнем сярод мас усяго беларускага насельніцтва.

Спачатку спынімся на першай катэгорыі.

Тут трэба напомніць, што за час свайго гістарычнага жыцьця ў межах Беларусі літоўскія татары цалкам страцілі, як вядома, сваю родную мову. Але дзякуючы сваёй, ня страчанай да нашага часу, мусульманскай рэлігіі, яны захавалі ў сваёй сучаснай беларускай мове шэраг слоў цюрка-татарскага і часткова арабскага паходжэньня, зьвязаных, галоўным чынам, з рэлігійным рытуалам і бытам. Гэтыя словы яны падпарадкавалі асаблівасьцям беларускага вымаўленьня.

Прыкладам могуць служыць наступныя словы, якія ўжываюцца ў сучаснай гутарцы татарскага насельніцтва БССР:

а) Словы, зьвязаныя з рэлігіяй:

абдэсь – малае абмываньне;	намаз – маленьне;
адам – чалавек;	нуска – загавор;
азан – радзіны;	тапсір – коран з камэнтарыямі;
аллах – бог;	себах – ранішняя малітва;
гусель – вялікае абмываньне;	садага – міласьціна;
гяур,-ын – няверны;	суннэт – абразаньне;
ібліс – д'ябал;	фал – гароскоп;
кітаб – кніга;	фэрэй – дух;
кяфір, -ын – хрысьціянін;	харам – забарона;
куш – птушка;	хамаіл – малітоўнік;
мізар – могілкі;	ходжа – настаўнік;
міхраба – малітоўная ніша ў мячэці;	шайтан – шатан;
мэктэбэ – школа.	

б) Словы, зьвязаныя з бытам:

ахрэць – пабрацім;	джюйма – блінчыкі ў масьле;
бэлюш – пірог;	душман – вораг;
гальва – назва салодкай стравы;	сіта – назва салодкага напітку.
гальма – таксама;	

Побач засобнымі словамі ўсходняга пахаджэньня ў мове беларускіх татар сустракаюцца і камбінаваныя выразы, якія складаюцца з двух слоў: беларускага і цюркскага ці арабскага. Напрыклад:

даць салям – сказаць прывітаньне;	рабіць курбан – прыносіць ахвяру.
ісьці ў ходж – пілігрымнічаць;	

Асаблівай увагі заслугоўваюць "нацыяналізаваныя" словы, г.зн. словы, у якіх захаваны арабскі ці цюркскі корань, злучаны з чыста-беларускім канчаткам, пры чым усё слова вымаўляецца на беларускі лад. Цікавымі прыкладамі гэтых беларуска-татарскіх словатвораў могуць служыць:

адамны – чалавецкі (*ад слова "адам", якое на арабскай і ўсіх цюркскіх мовах азначае "чалавек"*);

харамны – забаронены (*ад арабскага слова "харам" – забарона)*;

рахманы – ужываецца ў агульнавядомым сэнсе (*ад арабскага слова "рахман" – міласэрны)*;

неаўзюбіляг – той, які ня шукае боскай дапамогі (*бязбожнік)*;

суннэдзей – той, хто ўчыняе абрад абразаньня *(ад слова "суннэт" – абразаньне і беларускае "дзей" ад "дзеяньне", "дзеяць");*

фалдзей – астролёг *(ад слова "фал" – гороскоп і беларускага "дзей" ад "дзеяньне", "дзеяць");*

Цяпер разгледзім другую катэгорыю, г.ё. словы, якія ўжываюцца наагул усім беларускім насельніцтвам і даўно ўжо атрымалі права грамадзтва ў беларускай мове. Але ў дачыненні да іх трэба ўсёж-такі зрабіць заўвагу: некаторыя з іх, магчыма, запазычаны беларусамі не непасрэдна ў татар, а, можа, праз расійцаў ці ўкраінцаў, у мовах якіх процант татарскіх слоў наагул вельмі значны.

Да гэтай катэгорыі можна аднесьці наступныя словы:[1]

айда!	– тат. "айда!" – погоняй *(ад дзеясл. "айдамак" – погонять);*
аркан	– цюр., узб. "аркан" – верёвка;
арчак	– тат. "арчак" – пристяжная лошадь;
аршын	– тат. "аршын" ад пэрс. "арш" – локоть;
ачкур	– цюр. "учкур" – шнурок;
багатыр	– пэрс. "бахадур", тат. "батыр", узб. "батур" – богатырь;
базар	– тат., узб. "базар" – рынок;
бакалея	– цюр. "баккал" – торговля овощами;
балавацца	– тат., цюр. "бала" – дитя, ребёнок;
бачыць	– кр.-тат. "бакмак", цюр. "бахмак" – видеть, смотреть;
башлык	– тур. "башлык" – башлык;
біклага	– цюр. "баклак" – баклага;
бірук	– узб. "буры" – волк;
булдавешка	– цюр. "балдак" – рукоятка;
гайдамак	– тат. "айдамак" – гнать;
гарбуз	– пэрс. "хербюз", кр.-тат. "карпуз", узб. "тарбуз" – арбуз;
дыван	– пэрс. "дыван" – заседание;
зурна (муз. інстр)	– тат. "зурна" – музыкальный инструмент;
кабан	– цюр. "кабан" – дикая свинья;
кавун	– кр.-тат. "кавун" – дыня;
калач	– кр.-тат. "калач" – булка;
кайма	– цюр. "кайма" – обшивка;
капкан	– цюр., узб. "капкан";
кававул	– цюр. "караул" – стража;
кілім	– тур. "кілім", узб. "гілам" – ковёр;
кішень	– узб. "кісса" – карман;

[1] Далей будуць ужывацца наступныя скарачэньні: тат. (татарская мова); кр.-тат. (крымска-татарская); цюр. (цюркская); узб. (узбэкская); тур. (турэцкая); пэрс. (пэрская); і ар. (арабская). Для большая зразумеласьці сэнсу кожнага ўсходняга слова даецца значэньне яго па-расійску.

лачуга	– цюр. "алачук" – хижина;
мална	– тур. "молла" – мусульманский священник;
махра	– тур. "махрама" – бахрома;
мячэць	– тат. "мэчыд", ар. "мэсджыд" – мусульманская церковь;
таган	– цюр. "таган";
тасьма	– цюр., узб. "тасма";
торба	– цюр. "торба", узб. "турба" – сумка;
тумак	– тат. "урмак" – ударить;
туман	– узб. "туман";
тутун	– кр.-тат. "тютюн" – дым;
хабар	– узб. "хабар" – сведение, извещение;
харч	– цюр., узб. "хардж" – издержка;
цыбук	– цюр. "чыбук" – лоза, прут;
ушак	– тат. "ушак" – косяк у двери;
язьмен	– ар. "ясамун" – жасмін.

Вышэйпрыведзенымі словамі бязумоўна не абмяжоўваецца запас слоў цюрка-татарскага пахаджэньня ў беларускай мове. Такія беларускія словы, як, напрыклад:

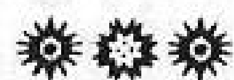
абакула, ашука, ачмураны, бакаць, барыш, балабан, бугай, булава, бурда, буланы, батрак, бязьмен, байбак, баглай, бадзейка, байбус, байда, байдан, бакір, бакан, баламут, барсук, бахматы, гойдацца, гайдук, гайсаць, гурма, дзіда, жабрак, каптан, каўпак, качан, кучма, качарга, курган, каюк, канчук, каптур, кіндзюк, капшук, мурло, мурын, саган, саранчук, тавар, табун, тамбак, тапчан, тарчак, уруга, чарга, чаравік, шлык, шуляк, шата

і шмат якія іншыя зьяўляюцца, напэўна, словамі, перанесенымі ў беларускую мову таксама з моў усходніх і ў першую чаргу цюркататарскіх народаў. Але пытаньне аб дакладным вывучэньня крыніц іхняга пахаджэньня патрабуе яшчэ грунтоўнага і дэтальнага дасьледваньня, што ў зьяўляецца бліжэйшай маёй мэтай.

Лічу неабходным дадаць, што гэты артыкул зьяўляецца толькі пачаткам вялікай працы ў гэтым жа кірунку, матар'ялы да якой мною цяпер зьбіраюцца і распрацоўваюцца.

Віталь Вольскі

(з часопіса "Узвышша", 1929, № 6, сс. 112–115).

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫ ДАВЕДНІК "ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЬШЧЫ" ПРА ЦЮРКІЗМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У гістарычна-этнаграфічным даведніку пра татараў Беларусі, Літвы і Польшчы, які, калі дазволіць Аллаг, будзе выданы на беларускай, літоўскай, польскай і арабскай мовах, мяркуецца змясціць больш за 3 тысячы артыкулаў. Сярод іншых будуць невялічкія даведкі пра татарскія словы, якія засталіся ва ўжытку нашых татар, якія з XVI ст. перайшлі на беларускую мову, якая стала роднай беларускім татарам.

Багатая беларуская мова ўключае можа больш за 200 тысяч слоў. Рознымі шляхамі прыйшлі ў беларускую мову запазычанні слоў з блізкіх і далёкіх краін, але мова застаецца беларускай. Філолагам вядома, што ў нямецкай мове ёсць каля 40 тысяч запазычаных слоў, але мова застаецца нямецкай. Працэнт запазычаных слоў у японскай мове яшчэ вышэйшы, але мова застаецца японскай. Так што няхай не засмучае некаторых з вас тое, што я назаву некалькі слоў, якія для вас здаюцца спрадвечна беларускімі.

Я не знайшоў і не давёў ні аднаго цюркскага слова, якія беларусы калі-небудзь запазычылі з цюркскай мовы. Я толькі падабраў тое, што ўжо даўно вядома, надрукавана. У акадэміка Аркадзя Іосіфавіча Жураўскага сярод грунтоўных і вялікіх прац ёсць у кнізе "Тюркизмы в востославянских языках", якая надрукавана ў Маскве ў 1974 г., вельмі цікавы для татар артыкул пад назвай "Лексика тюркского происхождения в старобелорусском языке". Вельмі доказна аўтар паказаў, што беларускія словы БУДА і БУДАН – цюркскага паходжання. Калі артыкул напісаны на такім узроўні, калі так абгрунтавана паходжанне гэтых слоў з замежжа, толькі тады і паверыш, што гэта ісціна, а не здагадкі, якіх вельмі многа выказваюць найчасцей тыя, хто не мае філалагічнай адукацыі.

Вядома, я прачытаў тое, што пісаў пра запазычанні беларускай мовай замежных слоў, надрукаваных у працы Яўхіма Карскага. Сярод іншых ён называе больш за 50 татарскіх *(цюркскіх)* слоў, якімі карыстаюцца беларусы. Другой важнай для мяне крыніцай паслужыла чатырохтомная старапольская энцыклапедыя Зыгмунта Глогера. Найбольшы плён я сабраў ў "Словаре тюркизмов в русском языке". Кніга выдана ў Алма-Аце ў выдавецтве "Навука" у 1976 г. Складальніцай слоўніка з'яўляецца Лізавета Шыпава. З прыцягненнем навуковага, доказнага матэрыялу паказана больш чым 2 тысячы запазычанняў з цюркскіх моў, якімі ў той ці іншай ступені карыстаецца рускамоўны чалавек.

Я зрабіў адбор тых цюркізмаў, якія ў той ці іншай меры ўжываюцца ў беларускай мове. Іх аказалася больш за 500, якія занатаваны ў "Слоўніку беларускай мовы" і выданы ў Мінску ў 1987 г. Усе гэтыя словы я праверыў па "Тлумачальным слоўніку беларускай мовы", вядома ж, многіх не знайшоў, бо многія з цюркізмаў не ўвайшлі ў актыўную беларускую лексіку, але знайшоў і такія словы, якіх няма ў арфаграфічным слоўніку.

Спіс цюркізмаў, пра якія мы збіраемся пісаць у нашым энцыклапедычным даведніку, уключае не толькі цюркізмы, але і тыя словы, якія цераз цюркскія мовы прыйшлі з арабскай і персідскай мовы, а яшчэ раней у арабскую і персідскую мову прыйшлі ад іншых народаў і моў. Усім вядома, што так званыя арабскія лічбы на самай справе прыйшлі да арабаў з Індыі, але мы ўсё ж называем гэтыя лічбы арабскімі.

Мы думаем, што не толькі татары могуць пацікавіцца пра паходжанне таго ці іншага слова, якое зацікавіць чытача. Так што ў нашым даведніку павінна быць пра цюркізмы больш, чым у іншых беларускіх слоўніках, бо запазычанняў з нямецкай *(у тым ліку з ідзіш)*, польскай, рускай, іншых моў намнога больш, чым з цюркскіх. Апошнім часам аналіз беларускай лексікі паказаў, што ў беларускай і літоўскай лексіцы вельмі многа агульнага з санскрытам.

Цяпер пазнаёмлю вас з рэальным спісам артыкулаў энцыклапедычнага даведніка.

ЦЮРКІЗМЫ І ЗАПАЗЫЧАНЫЯ З ДАПАМОГАЙ ЦЮРКАЎ НЕКАТОРЫЯ СЛОВЫ, ЯКІЯ ЎЖЫВАЮЦЦА Ў АКТЫЎНЫМ І ПАСІЎНЫМ НАБОРЫ БЕЛАРУСКІХ СЛОЎ

(літарамі і лічбамі пазначаны: ЯК – Яўхім Карскі; Г – Зыгмунт Глогер; Ш – Е.Н.Шипова; лічба – нумар старонкі ў "Словаре тюркизмов в русском языке", Алма-Ата, 1976)

А

Адамашак – Г, агулам – Ш 248, аер – Ш 24, айва – Ш 25, айда – Ш 24, аймак – Ш 25, айран – Ш 26, аксакал – Ш 26, акын – Ш 26, Аллаг – Ш 29, алмаз – Ш 30, алтын – Ш 30, алькоў – Г, альтэмбас – Г, алыча – Ш 32, андарак – Ш 34, андзяр – Г, арака – Ш 34, арба – Ш 34, аргамак – Ш 35, арда – Ш 250, аркан – Ш 37, армяк – Ш 37, архар – Ш 39, арцель – Ш 39, арча – Ш 38, аршын – Ш 40, арык – Ш 40, асіна – Ш 251, асот – Ш 252, атава – Ш 252, атара – Ш 253, атаман – Ш 40, атлас – Ш 41, аул – Ш 41, ачаг – Ш 253, ашуг – Ш 42.

Б

Багара – Ш 83, багатыр – Ш 68, багун – Ш 84, бадан – Ш 44, база – Ш 46, базар – Ш 47, бай – Ш 48, бай-бай – Ш 73, байда – ЯК, байбак – Ш 48, байбуза – Г, байдан – Ш 49, байка – Ш 73, байрам – Ш 49, бакалея – Ш 50, бакаць – ЯК, баклажан – Ш 52, баклажка – Ш 51, баклан – Ш 52, бактрыян – Ш 52, бакун – ЯК, балабан – Ш 53, балалайка – Ш 54, балаган – Ш 53, баламут – ЯК, балахон – Ш 55, балван – Ш 84, балванка – Ш 84, балта – Г, баль, барабан – Ш 58, баран – Ш 59, барбарыс – Ш 61, барс – Ш 62, барсук – Ш 62, бархан (узгорак) – ш 63, бархан (тканіна) – Г, барыш – Ш 63, басалык – Г, басма (фарба) – Ш 65, басма (фальга) – Ш 65, баскак – Ш 64, басмач – Ш 66, басурман – Ш 67, батрак – Ш 67, батыр – Ш 68, бахілы – Ш 68, бахмат – Г, бахтарма – Ш 69, бахча – Ш 70, баш – Ш 71, баша – Г, башлык – Ш 71, башыбузук – Ш 71, баю-бай – Ш 73, Баян – Ш 73, баярын – Ш 87, бегліван – Г, бей – Ш 74, бек – Ш 74, бекеша – Ш 79, Бергамот – Ш 78, беркут – Ш 79, бешмет – Ш 79, біклага – Ш 51, бірка – Ш 80, біркут – Г, біруза – Ш 80, бісер – Ш 81, бісурман – Г, біцюг – Ш 82, брага – Ш 88, бугай – Ш 89, буда – Ш 89, будан – Ш 89, буза – Ш 90, буздыган – Г, булава – ЯК, булдава – ЯК, буран – Ш 95, бурда – Ш 95, бурдзюк – Ш 96, бурка – Ш 96, бурлак – Ш 97, бурнос – Ш 98, бурт – Ш 99, бурун – Ш 99, бурундук – Ш 100, бурунчук – Г, буры – Ш 101, буланы – Ш 91, булат – Ш 92, бунчук – Ш 93, бур – Ш 94, бусел – Ш 102, бутуз – Ш 109, бык – Ш 106, бязмен – Ш 74, бязь – Ш 107.

В

Вада (недахоп) – Ш 107, ватага – Ш 108, візір – Ш 109, вірок – Ш 300, вішня – Ш 109, вогер – ЯК, вол – Ш 110.

Г

Габа – Г, газават – Ш 112, газель (жывёла) – Ш 113, газель (верш) – Ш 112, гайда – Ш 24, Ш 113, гайда (дудка) – Г, гайдук – Ш 113, гайдамак – Ш 113, гак – Ш 114, гаплік – ЯК, гарач – Г, гарбуз – Ш 35, Ш 114, гарэм – Ш 114, гашыш – Ш 115, гейнал – Г, гермяк – Г, гогаль – Ш 115, гойдацца – ЯК, горда – Г, гурба – Ш 117, гурт – Ш 116, гяур – Ш 117.

Д

Даламан – Ш 125, дамбра – Ш 125, джайляў – Ш 434, джугара – Ш 123, джут – Ш 124, джыгіт – Ш 122, джыны – Ш 123, джэйран – Ш 121, дзіда – Г, дзямешка – Г, домбра – Ш 125, драгаман – Ш 126, драфа – Ш 126, дуга – Ш 127, дуда – Ш 128, дудак – Ш 128, дурань – ЯК, дурман – Ш 129, дутар – Ш 129, духан – Ш 129, дыўдык – Г, дэлья – Г, дэрвіш – Ш 120, дэханін – Ш 121.

Е

Ез – Ш 130, есаул – Ш 40, есентукі – Ш136.

Ё

Ёлупень – ЯК.

Ж

Жупан – Ш 137, жэмчуг – Ш 136.

З

Зажора – Ш 138, зборак – Ш 86, зіпун – Ш 139, зурна – Ш 140.

І

Ізумруд – Ш 141, ізюм – Ш 141, ільма – Ш 141, імам – Ш 142, інжыр – Ш 142, ірбіс – Ш 143, ірга – Ш 143, ішак – Ш 144, ішачыць – Ш 144.

К

Кабала – Ш 145, кабан – Ш 146, кабарга – Ш 146, кабачок – Ш 144, каблук – Ш 147, кабура – Ш 188, кабыз – Ш 188, кава –Г, кавардак – Ш 147, кавун – Ш 148, каган – Ш 148, кадык – Ш 149, кайданы – Ш 152, кайма – Ш 152, каза – Ш 190, казак, казакін – Ш 1, казан – Ш 150, казарка – Ш 150, казна – Ш 150, казначэй – Ш 151, каланок – Ш 151, каланча – Ш 153, калач – Ш 153, калган – Ш 154, калека – Ш 154, калета – Г, каліка – Ш 154, каліта – ЯК, калчан – Ш 193, кальчуга – Ш 193, кальян – Ш 156, калым – Ш 155, калымага – Ш 193, камса – Ш 157, камха – Г, камыш – Г, камяга – ЯК, канак – Г, кандыль – Ш 159, кантар – Ш 159, канчук – ЯК, кап – Ш 160, капа, капкан – Ш 160, каптан – Ш 173, каптур – Ш 162, капшук – Ш 162, капыл – Ш 195, каравайка – Ш 163, караван – Ш 163, каравул – Ш 167, карагач – Ш 164, каракулі – Ш 165, каракуль – Ш 165, каракульча – Ш 165, каракурт – Ш 165, Каран, карандаш – Ш 166, карапуз – Ш 167, карась – Ш 167, карачкі – Ш 168, карбач – Г, карга – Ш 169, кардаш – Г, кардэляс – Г, картун – Г, карчага – Ш 195, кары – Ш 169, кастрыца – Ш 196, касяк – Ш 197, катара – Г, катарга – Ш 171, катран – Ш 171, каўбаса – Ш 191, каўпак – Ш 192, каўтун – Ш 192, каўчэг – Ш 190, кафтан – Ш 173, кафтыр – Г, кацап – Ш 174, качаваць – Ш 198, качан – Ш 198, качарга – Ш 199, качка – Ш 174, кашара – Ш 199, кашма – Ш 200, кашчэй – Ш 201, каюк – Ш 176, каяк – Ш 176, кейф – Ш 174, кенаф – Ш 174, кендыр – Ш 178, керэя – Г, кеса – Г, кетмень – Ш 179, кеца – Г, кібітка – Ш 179,

ківер – Г, кіёск – Ш 182, кізіл – Ш 180, кізяк – Ш 180, кіл – 181, кілбаса – Ш 191, кілім – Ш 177, кіндзюк – ЯК, кінжал – Ш 181, кір – Ш 182, кірка – Ш 183, кісет – Ш 184, кісцень – Ш 185, кісяя – Ш 184, кітаб, кічка – Ш 185, кішлак – Ш 186, кішміш – Ш 186, клабук – Ш 186, клянчыць – Ш 186, клятва – Г, колікі – Ш 191, кон – Ш 193, корд – Г, корсак – Г, коўш – Ш 190, кубары – ЯК, кузаў – Ш 203, кукла – ЯК, куколь – Ш 203, кулак – Ш 204, кулан – Ш 204, кулі – Ш 204, кум – Ш 206, кумач – Ш 207, кумыс – Ш 207, кунак – Ш 208, кунжут – Ш 209, кунтуш – Ш 209, курага – Ш 209, Кур'ан, курган – Ш 211, курдаш – Г, курдзюк – Ш 212, курэнь – Ш 212, кутас – Ш 215, кучма – Г.

Л

Лазня – Г, лата – Ш 219, лафа – Ш 219, лаханка – Ш 222, лашак – Ш 224, лебяда – Ш 220, ліман – Ш 222, лімон – Ш 222, літаўры – ЯК, люлька – Ш 224.

М

Магазін – Ш 225, магаметанін, магар – Ш 236, магарыч – Ш 225, мапсары – Ш 225, мазут – Ш 226, майдан – Ш 226, маката – Г, малахай – Ш 228, манул – Ш 229, марал – Ш 230, мармытаць – Ш 236, мары – Г, махры – Ш 237, маяк – Ш 232, мінарэт – Ш 234, мірза – Ш 235, місюрка – Г, міткаль – Ш 235, мішура – Ш 236, мішэнь – Ш 236, мулла – Ш 237, мура – Ш 238, мурлыкаць – Ш 238, муслібас – Г, муслін – Г, мусульманін – Ш 239, муфтэй – Ш 240, мухаір – Г, мушкатэль – Г, мушмула – Ш 240, муэдзін – Ш 241, мязім.

Н

Набакір, набалдашнік – Ш 241, набат – Ш 242, нагайка – Ш 242, надзяк – Г, наждак – Ш 242, намаз – Ш 243, наогул – Ш 248, нафта – Ш 246, нахлабучыць – Ш 245, нашатыр – Ш 245, нут – Ш 247.

П

Падзішах – Ш 254, пай – Ш 255, палаш – Ш 255, папаха – Ш 256, паранджа – Ш 256, парча – Ш 257, пасталы – Ш 261, патурнак – Г, пахмурны – Ш 257, пенал – Г, перац – Г, пірог – Ш 260, піяла – Ш 259, плоў – Ш 260, процьма – Ш 339, пурга – Ш 262, пусталыа – Ш 262.

Р

Разбазарыць – ЯК, разгільдзяй – Ш 263, рамазан – Ш 263, рахманы – ЯК, рахмат-лукум – Ш 264, рэвень – Ш 264.

С

Сабака – Ш 287, сабантуй – Ш 268, сабур – Ш 268, сагайдак – Ш 266, саган – Ш 269, саз – Ш 267, Ш 270, сазан – Ш 270, сазандар – Ш 270, сайгак – Ш 271, сакля – Ш 272, саксаул – Ш 273, саман – Ш 274, сан – Ш 275, сандал – Ш 276, сандарак – Ш 276, сані – Ш 277, сапсан – Ш 278, саранча – Ш 279, сарафан – Ш 280, сардар, сарыч – Ш 280, сафа – Ш 288, саф'ян – Ш 281, сель – Ш 282, сераль – Ш 283, сераскер – Ш 283, сігаць – Ш 285, слон – Ш 287, судак – Ш 289, султан – Ш 291, султанка – Ш 291, сумак (дрэва) – Ш 292, сумак (кавёр), сумбур – Ш 292, Сунна (свяшчэннае паданне) – Ш 292, сургуч – Ш 293, сурма – Ш 295, сурок – Ш 294, сусак – Ш 295, сырт – Ш 296, сычуг – Ш 296, сэпэт – Г, сюндус – Г, сябар – Ш 404, сярдзюк – Ш 284, сяўруга – Ш 282.

Т

Табака, табаніць – Ш 298, табар – Ш 298, табун – Ш 299, тавар – Ш 321, таварыш – Ш 322, таган – Ш 300, таз – Ш 301, тайга – Ш 302, такыр – Ш 302, тамбур – Ш 305, тамга – Ш 305, танбур – Ш 305, тапаз – Ш 325, тапчан – Г, тарабаніць – Ш 308, таракан – Ш 308, тарантас – Ш 309, тарбаган – Ш 309, тармасіць – Ш 327, тартак – Ш 310, тартанне – Ш 310, тарпан – Ш 310, тархан – Ш 310, тасьма – Ш 320, таў-сагыз – Ш 311, таўро – Ш 300, тафта – Ш 312, таф'я – Ш 312, тлумач – Ш 324, торба – Ш 326, тормаз – Ш 327, тугай – Ш 328, тузлук – Ш 320, тук – Ш 330, тулумбас – Ш 332, тулуп – Г, тумак – Ш 333, туман (імгла) – Ш 334, туман (манета) – Ш 335, турма – Ш 341, турач – Ш 336, турухтан – Ш 337, тутаўнік – Ш 337, туша – Ш 338, тушканчык – Ш 338, тырла – Ш 338, тытунь – Ш 341, тэбеневаць – Ш 313.

У

Узбаламучаны – Ш 109, улан – Ш 344, улус – Ш 346, ура – Ш 348, уразан – Ш 348, урон – Ш 350, урук – Ш 350, учкур – ЯК, ушкуй – Ш 353, уюк – Ш 111.

Ф

Факір – Ш 353, фарфор – Ш 354, фата – Ш 354, фелюга – Ш 355, ферзь – Ш 355, феска – Ш 356, фірман – Ш 356, фісташка – Ш 356, фундук – Ш 357, фэрзя – Г.

Х

Хабар – Ш 358, хадж – Ш 358, хаджы – Ш 358, хазяін – ЯК, халат – Ш 359, халва – Ш 360, халіф – Ш 360, халіфат – Ш 360, хамса – Ш 361, хамут – Ш 365, хан – Ш 361, ханжа – Ш 361, харугва – Ш 366, харч – Ш 363, хмель – Ш 364, хна – Ш 365, хурма – Ш 367.

Ц

Цемнік – Ш 318, церам – Ш 319, цівун – Г, ціпчак – Ш 321, цьма – Ш 339, цюбяцейка – Ш 339, цюк – Ш 429, цюфяк – Ш 341, цяля – Ш 316, цямляк – Ш 318, цярпуг – Ш 320, цяціва – Г.

Ч

Чабан – Ш 369, чабурэк – Ш 380, чадра – Ш 371, чай – Ш 371, чайка (птушка) – Ш 371, чайка (лодка) – Ш 371, чайхана – Ш 372, чака – Ш 380, чакан – Ш 382, чалдар – Г, чалма – Ш 374, чамадан – Ш 385, чамара – Г, чамбул – Г, чан – Ш 374, чапрак – Ш 376, чапрак (частка скуры) – Ш 376, чарамша – Ш 387, чарга – Ш 386, чахарда – Ш 388, чахчэры – Г, чувякі – Ш 399, чугай – ЯК, чумак – Ш 401, чурэк – Ш 403, чучала – Ш 404, чушка – Ш 404, чыгун – Ш 399, чый – Ш 391, чыліга – Ш 391, чынара – Ш 393, чырок – Ш 395, чэкмень – Ш 382.

Ш

Шайтан – Ш 406, шакал – Ш 406, шалаш – Ш 408, шалік – Ш 409, шаман – Ш 410, шамая – Ш 417, шандал – Ш 410, шаптала, шаравары – Ш 412, шапка – ЯК, шарбет – Ш 417, шарыят – Ш 412, шафран – Ш 413, шах – Ш 414, шацёр – Ш 413, шашлык – Ш 415, шлык – Г, шорба – Г, штаны – Ш 423, шурум-бурум – Ш 425, шуры-муры – Ш 426, шыізм – Ш 420, шыіт – Ш 420, шышак – Ш 420, шышка – Ш 421, шэйх – Ш 416, шэйх-уль-іслам – Ш 416, шэрыф – Ш 418.

Э

Эмір – Ш 428, эмірат – Ш 428, эфендзі – Ш 428.

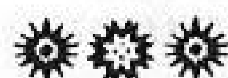
Ю

Югурт – Ш 428, юк – Ш 429, юрага – Ш 429, юрок – Ш 430, юрт – Ш 430, юрта – Ш 430, юхт – Ш 431.

Я

Яз – Ш 130, язмін – Ш 442, яйла – Ш 434, ям – Ш 436, ямшчык – Ш 436, яндава – Ш 132, яндоўка – Ш 132, янычар – Ш 437, яр – Ш 438, ярлык – Ш 438, ярмолка – Ш 135, ярчак – Г, ясак – Ш 441, ясыр – Ш 442, ятаган – Ш 442, яхант – Ш 443, яшма – Ш 443.

Я. Якубоўскі

ПОШТА КВАРТАЛЬНІКА

Дорогой Ибрагим Борисович!

Мир Вам и благополучие!

Высылаю Вам свою рукопись для печати. У меня есть что опубликовать. Но я не веду запись – что и куда отправил. А память уже барахлит, не помню, что Вам раньше посылал. Поэтому боюсь повторения.

Печатаюсь я в Гродно в газетах. Вот на днях выполнил заказ редакции газеты, отдал в печать статью о литовских татарах на 10 машинописных страницах. Конечно, невозможно писать о них вне связи с историей татар в целом. Ведь корни одни. Материал очень большой, сложный, кое в чём даже есть противоречие, кое-что взял из Вашей монографии изд. 1993 г.

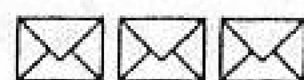
Что касается рукописи сына, то он на днях пошлёт Вам как образец книжку уже изданную, которую нужно показать издателю. Если издатель решается издать подобную книжку, то он пошлёт рукопись точно такого характера, но в большем объёме и не повторение изданного, т.е. новую книгу – тоже кроссворды в стихах и загадках.

О наших делах в обществе кратко сообщал в записках. Скажу только для Вас: у нас нет организатора... Люди очень пассивны и безразличны к судьбе своей нации. Даже писать об этом больно мне. Живём каждый в своём углу.

Большой привет и самые добрые пожелания Вам, Вашей семье, активистам згуртавання татар.

Мир Вам и милость Аллаһа!

С уважением: **Гарданов С.Ф.**

ВЕСТИ ИЗ ГРОДНО

В г. Гродно с учётом оказавшихся здесь в годы Советской власти проживает около ста семей татар. Кроме местных литовских татар, есть татары из числа казанских, прибывших в Республику Беларусь из разных регионов бывшего СССР. Это специалисты народного хозяйства, направленные на Всесоюзные стройки, бывшие военнослужащие, оставшиеся на постоянное жительство. Это и результат межнациональных браков. Например, Раиса Каримовна вышла замуж за поляка на целинных землях Казахстана и живёт на исконной родине мужа, в посёлке Поречье близ Гродно.

Кстати, не все татары из смешанных семей учтены, так как они не посещают общество. Правда, есть случаи наооборот – Нурахметов Галиахмат бывает на мероприятиях общества вместе с женой – русской Валентиной.

Впервые общество татар сформировалось в 1989 г. при областном отделении фонда культуры по инициативе пенсионера инженера-строителя Криницкого Али Мустафовича. Он же был первым председателем. В последующем председателями Правления были Гафуров Нариман Зарипович, Веснина Газиза Мансуровна. Ныне уже более года председателем является Криницкий Александр Александрович.

Сначала общество имело статус "областное". Затем, при регистрации в управлении юстиции оно было названо "Гродненский городской общественный центр татарской культуры", который и был зарегистрирован в январе 1998 г. В соответствии с Декретом Президента 23 июня поданы документы для пере-

регистрации уже под названием "Общественное объединение татар г. Гродно". Название меняется по инициативе, или настоянию юридических властей.

Решением горисполкома в 1997 г. Объединению выделено помещение площадью 42 м^2, а решением облисполкома Объединение освобождено от арендной платы за помещение сроком на 1 год, начиная с марта 1999 г. Этим же решением предусмотрено финансирование национальных культурных объединений и обеспечение их средствами связи. Мы пока такими благами не пользовались. Как говорится, дитя не заплачет – мать не разумеет. Много зависит от нас самих. К сожалению, активности и инициативности с нашей стороны, мягко говоря, не густо.

Я постоянно слушаю передачи татаро-башкирской редакции радиостанции "Свобода". Там сообщают корреспонденты, как и чем живут татары в России, бывших союзных республиках СССР, в США, Канаде, Австралии, Финляндии, Турции, Японии, Швеции и так по всему миру. Кстати, если кто ещё не слушает это радио "Азатлык" и хочет слушать, сообщаю, что передача идёт по нашему времени ежедневно с 18.00 до 19.00 на волнах 25 и 31. Та же передача повторяется ночью с 22.00 до 23.00 на волнах 49 и на завтра утром с 8.00 до 9.00 на волнах 25, 31. Корреспонденты находятся в Казани, Уфе, Москве, С.-Петербурге, Самаре, Тюмени, Симбирске, Астрахани, Ташкенте, Алма-Ате, Набережных Челнах, Омске. Радиостанция года два как переехала из Мюнхена в Прагу. У нас слышимость отличная. Так вот, слушая передачи, завидую, как активно, с достоинством и чувством национального самосознания живут татары, в том числе и наши соседи в Литве, Латвии, Эстонии, хотя там татар гораздо меньше, чем в Беларуси. Даже в Монреале (Канада) татары проводят Сабантуй, хотя их там всего 60 семей.

То, что у нас делается, можно перечислить на пальцах одной руки. Два раза в год, в Ураза-Байрам и Курбан-Байрам, совместно со студентами мединститута – арабами проводится Намаз и работает воскресная школа, где изучается с детьми арабская письменность и азы Корана. Что касается Уставных целей, как возрождение культуры, языка, традиций народа, тут тишина, если не считать участия на фестивалях национальных культур в 1996 и 1998 гг. На областном фестивале в ноябре 1998 г. уже не приняли участие – не было желающих организовать и участвовать. А ведь местные власти не обходят нас вниманием, извещают, приглашают.

Значительным событием было получение гуманитарной помощи от татар Польши в месяц Рамадан в этом году в виде продуктов питания. Продукты распределили, кроме татар Гродно, татарским семьям Новогрудка, Слонима, Ивье, Скиделя, Острино. Большое спасибо и милость Всевышнего соплеменникам!

Однако самым больным вопросом считаю безразличие многих представителей нашей нации к изучению собственной истории. Не пользуемся возможностью узнать правду истории, упускаем момент, когда можно дать отпор и разоблачать шовинистическую грязную выдумку про татар. История своё дело сделала – назвали нас татарами, хотя, как говорит Л.Гумилёв, по иронии судьбы. Сегодня другого названия у нас нет, а народ наш воистину велик и занимает достойное место в мировой истории. Посему надо не стесняться этнонима "татары", а носить его с гордостью за свой народ. Незнание своей истории, самоунижение, обрусение ведёт к постепенному и опасному развитию событий, как уменьшение численности нации. По утверждению академика А.Калимуллина сегодня нас должно быть не менее 20 миллионов, хотя по статистике всего около 7 миллионов. Потому что немало татар стали казахами, башкирами, русскими и т.д. Дело дошло до того, что

около 200 жителей-татар Казани в течение 2 последних лет по суду поменяли свою национальность по паспорту на "болгарин".

Самое печальное, пожалуй, то, что происходит в Башкортастане. Там проживает около полутора миллионов татар, притом коренных – это почти одна четвёртая часть официальной численности народа. Но власти республики с подачи учёных-националистов ведут политику башкиризации татар. Так, в этом году приняли закон, объявляющий государственными русский и башкирский языки, игнорируя интересы татар, составляющих одну треть населения республики. На основании этого закона теперь татарские школы по всей республике переводят на башкирский. И самое печальное, татар, населяющих испокон веков западные и северо-западные районы республики, пытаются считать башкирами. Мол они башкиры, но только говорят на татарском языке. Абсурд! Однако это факт, вбивающий клин между башкирами и татарами в республике. Татары, поселившиеся в степных районах нынешней Башкирии в XVI–XVII вв., убегая от насильственного крещения, сыграли огромную роль в распространении культуры среди башкир-кочевников, открывая школы-медресе, обучая их детей грамоте. Их теперь считают пришельцами, угнетателями башкир. Больно и обидно всё это слушать. До чего же грязная штука национализм. Возвеличивай ты свой народ, но не за счёт унижения и оскорбления другого, тем более, соседнего, родственного тебе по вере и языку.

Опять-таки, причина здесь – незнание, а подчас и просто умышленное искажение истории. Кратко она такова. Вскоре после ноября 1917 г. было принято в Москве решение о создании Татаро-Башкирской (или по другому Волго-Урал) республики. Однако гражданская война помешала осуществлению этой идеи, хотя воодушевлённые этой идеей татары составляли более одной трети воинов 3 и 5 армий Восточного фронта против Колчака (правнука пленённого турецкого адмирала). Ленин и Сталин решение о создании большой республики после войны отменили, и в 1919 г. образовали Малую Башкирию на юге Урала со столицей в Стерлитамаке, а в 1920 г. – Татарскую республику в нынешних границах. Оставшуюся между двумя республиками Уфимскую губернию, населённую татарами, в 1922 г. присоединили к Башкирии, чем и заложили мину замедленного действия. Сегодня отдельные представители татар в Башкирии вынашивают идею проведения референдума в районах, населённых татарами, о присоединении их к Татарстану. Вот такие дела. Не дай Бог повторения Карабаха.

Санияф Гарданов

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННАЯ ТЕЛЕГРАММА

Кемерово 715196 / 786 75 22 / 06 1258 =

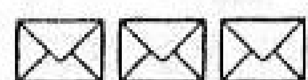
Правительственная Минск Беларусь Я. Коласа 69 Духовное Управление мусульман Беларуси

Муфтию Исмаилу Александровичу =

Уважаемый муфтий-хазрат

Примите от меня самые добрые и сердечные поздравления и пожелания связи праздником Маулид – днём рождения последнего истории человечества Пророка Мухаммада

Миссия Мухаммада имеет всемирное историческое значение а его яркая жизнь — образец для подражания
Желаю Вам крепкого здоровья счастья и благополучия
Пусть Всевышний благословит Вас и все Ваши благие дела
Мир Вам = глубоким уважением губернатор Кемеровской области А.М.Тулеев
НННН 1258 22.06 0009

УРАДАВАЯ ТЭЛЕГРАМА

Кемерово 715196 / 433 94 22 / 11 0708 =

Правительственная Минск Республика Беларусь Якуба Коласа 69-41
Муфтию Исмаилу Александровичу

Уважаемый муфтий-хазрат
Мир Вам милость Аллаха и Его нескончаемые блага
От всей души поздравляю Вас мусульманским праздником Бараат — ночью откровения
Желаю Вам крепкого здоровья многих лет активной и плодотворной жизни успехов Вашей ответственной и очень необходимой людям духовной деятельности в наше жёсткое и безжалостное время
Спасибо Вам за Ваши труды по духовно-нравственному возрождению общества сохранению национальных традиций укреплению мира и гражданского согласия
Мир Вам милость Всевышнего и Его благословение
Глубоким уважением губернатор Кемеровской области А.М.Тулеев

НННН 0712 22.11 0003

ТЕЛЕГРАММА

А /О 04 71596
Кемерово 715196 / 294 244 13 / 07 1328 =
Беларусь Минск Якуба Коласа 69-41 Духовное Управление мусульман Беларуси Муфтию Исмаилу Александровичу

Уважаемый муфтий-хазрат
Ассаляму алейкум ва рахматуллахи ва баракятуху
Дорогие братья
Прозвучавшая 12 июля 1999 г. по телевидению и радио информация о том что губернатор Кемеровской области А.М.Тулеев принял христианство не соответствует действительности и является грязной провокацией направленной на политическую дискредитацию А.М.Тулеева и подрыв его авторитета как лидера общественно-политического движения Возрождение и Единство накануне предстоящих выборов в Государственную Думу

Обращаемся ко всем председателям и муфтиям Духовных Управлений мусульман не поддаваться на провокацию нечистоплотной прессы не делать скоропалительных выводов из ложной информации

Считаем что прежде чем принимать решение Шуры о судьбе а тем более жизни любого человека необходимо выяснить истину и не делать поспешных выводов.

Мы искренне благодарны А.М.Тулееву за то внимание и помощь которую он оказывает нам мусульманам

При его непосредственной поддержке построены мечети в городах Анжеро-Судженске Прокопьевске Киселёвске деревнях Сарзас и Зимнике ведутся проектные работы по строительству духовного комплекса мусульман в Кемерово и мечети в Ленинск-Кузнецке

Да пребудет с вами милость и благословение Всевышнего Аллаха

Равиль Нагуманов имам-хатыб мечети Кемерово

Минфазил Шайдуллин председатель религиозного Объединения мусульман Кемерово

Фоат Ганиев муэдзин мечети Кемерово

Анвар Ибрагимов имам-хатыб мечети Анжеро-Судженск

Тагир Бикчантаев имам-хатыб мечети д. Сарзас Юргинский район

Фарид Мустафин председатель Совета религиозного Объединения мусульман Анжеро-Судженск

Ибрагим Абдрашитов председатель религиозного Объединения мусульман Юрга

Саид-Гарей Хайбуллин имам-хатыб Юрга

Амин Хисамов имам-хатыб мечети Киселёвск

Мингали Хайруллин председатель религиозного Объединения мусульман Ленинск-Кузнецкий

НННН 1306 13.07 0003

Духовное Управление мусульман Украины поздравляет вас с большим у мусульман событием **Мавлидом Пророка Мухаммада (мир ему!)**

Желаем вам крепкого здоровья, мира и процветания.

Да поможет нам Всевышний во всех добрых делах.

Муфтий Украины, шейх

Ахмед Тамим

Уважаемый Исмаил Мустафович!

Брестская община сердечно поздравляет всех членов муфтията и общин с наступающим постом Рамазан.

Крепкого Вам здоровья и хороших успехов по восстановлению мусульманской религии в душе каждого мусульманина.

Как написано в Китабе, каждый обязан уметь читать Коран, молиться, любить и уважать родителей, родных, знакомых, престарелых, а также оказывать помощь всем, кто нуждается в этом.

Смольский Р.И.

Клецкія мусульмане каля мячэці (1938)

Ад рэдакцыі

У "Байраме" (№4 за 1998 г.) у артыкуле "Клецкія татары" быў прыведзены здымак клецкіх мусульман, сфатаграфаваных каля мячэці (фота злева). Праведзеныя Ісмаілам Варановічам апытанні дазваляюць прывесці больш поўны спісак мусульман Клецка, адлюстраваных на прыведзеным фотаздымку.

Такім чынам **верхні рад справа налева:**

1. Александровіч Аміня	7. Якубоўская Ева	13.
2. Абрамовіч Зіна	8. Александровіч Фурша	14. Александровіч Шабан
3. Багушэвіч Тамара	9. Якубоўская Ліма	15. Александровіч Адам
4. Александровіч Аміня	10. Варановіч Танзіля	16. Якубоўскі Адам
5. Якубоўская Аміня	11. Якубоўская Ева	17. Абрамовіч Ібрагім
6. Абрамовіч Айша	12. Рафаловіч Аміня	

Другі рад:

1. Абрамовіч Хадзіджа	5. Александровіч Якуб	9. Якубоўскі Алюнь
2. Казакевіч Шарifа	6.	10. Рафаловіч Бікір
3. Якубоўская Аміня	7. Александровіч Алей	11. Якубоўскі Алі
4.	8.	

Трэці рад:

1. Абрамовіч	5.	9. Варановіч Ева
2. Ільясевіч	6. Александровіч Айша	10.
3. Якубоўская	7. Александровіч Мустафа	11. Якубоўская
4.	8. Варановіч Алі	12. Александровіч Хасень

Дзеці першы рад:

1. Варановіч Ізмаіл	7. Якубоўская Аміня	13.
2. Якубоўская Аніфа	8. Александровіч Эльміра	14. Якубоўскі Мустафа
3. Якубоўская Галіна	9.	15. Якубоўскі Бікір
4. Абрамовіч Фурша	10. Абрамовіч Бікір	16.
5. Александровіч Айша	11.	17. Абрамовіч Алі
6. Абрамовіч Галіна	12.	

Другі рад сядзячыя:

1. Абрамовіч Аніфа	6. Ільясевіч Аскер	11. Александровіч Якуб
2. Якубоўская Соня	7. Александровіч Адам	12. Якубоўскі Ібрагім
3. Ільясевіч Ася	8. Александровіч Ізмаіл	13. Александровіч Хота
4. Александровіч Галя	9. Александровіч Ібрагім	14. Ясінская Аміня
5. Александровіч Мярьема	10. Александровіч Алі	15. Якубоўская Ліма